

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ**

Jurnal 1970-ci ildən nəşr olunur.

2012, №2 (199)

**MƏKTƏBƏQƏDƏR
VƏ
İBTİDAİ TƏHSİL
(elmi-metodik jurnal)**

2

2012

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Baş redaktor: prof.Y.Ş.Kərimov

Aydın Əhmədov	<i>Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin kənd rayonları üzrə ümumi təhsil şöbəsinin müdiri</i>
Faiq Şahbazlı	<i>Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin dərslük və nəşriyyat şöbəsinin müdiri</i>
Arif Muradov	<i>Azərbaycan Respublikası Təhsil Muzeyinin direktor müavini</i>
Nərminə Alnağiyeva	<i>Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin məktəbəqədər təhsil sektorunun müdiri</i>
Asəf Zamanov	<i>Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidənəhazırlanma İnstitutunun direktoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor</i>
Nurlana Əliyeva	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor</i>
Vaqif Əmiraslanov	<i>Bakı Sosial-Pedaqoji Kollecinin direktoru, tarix üzrə fəlsəfə doktoru</i>
Vidadi Xəlilov	<i>Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun məktəbəqədər və ibtidai təhsil şöbəsinin müdiri, pedaqoji elmlər doktoru, professor</i>
Ramiz Əliyev	<i>Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun psixologiya və yaş fiziologiyası şöbəsinin müdiri, psixologiya elmləri doktoru, professor</i>
Mircəfər Həsənov	<i>Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun ibtidai təhsilin metodikasi kafedrasının müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor</i>
Azadxan Adıgözəlov	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, pedaqoji elmlər doktoru, professor</i>
Həqiqət Hacıyeva	<i>Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent</i>
Zəmfira Əsədova	<i>Nizami rayonu, 175 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri</i>
Esmira Ağayeva	<i>İ. Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın ibtidai sınıflar üzrə direktor müavini</i>
Bibixanım İbadova	<i>Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun ibtidai təhsil kurikulumu şöbəsinin müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru</i>
Könül Həsənova	<i>Nəsimi rayonu, 111 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının tərbiyəçisi</i>
Xalidə Tahtova (məsul katib)	<i>Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru</i>

Yığılmağa verilmiş 20.05.2012. Çapa imzalanmış 20.06.2012.

Kağız formatı 70x100 1/16. Şərti çap vərəqi 6.5.

Sifariş№ 03. Tiraj 1000. Qiyməti 2 manat 50 qəpik.

Redaksiyanın ünvanı: AZ 1010, Bakı, Zərifə Əliyeva küçəsi, 40.

Tel. 493-84-41, mob. (050) 370-60-11.

«RS Poliqraf» MMC-nin mətbəəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

Ünvan: Bakı, A. Məmmədov, 113.

Bu nömrədə

Kərimov Y.Ş.	Təlimin məzmununun təkmilləşdirilməsində müəllimin rolu	4
--------------	---	---

Yeni pedaqoji texnologiyalar

Məhrabov A.	İnklüziv təhsil və onun metodoloji təhlili	5
Cəbrayilova Z.	Təlim prosesində alt standartların tətbiqi və qiymətləndirilməsi	14
Bəbəyeva S.	Yeni təlim texnologiyalarından istifadə dövrün tələbidir	20

Məktəbəqədər təhsil

Səlimxanova X.	Məktəbəqədər müəssisələrdə idarəetmənin və yeni texnologiyalardan istifadənin imkan və yolları	23
Abdürinova A.	Məktəbəqədər müəssisələrdə ətraf aləmlə tanışlıq prosesində nitq inkişafının reallaşdırılması imkanları	33

Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə

Məcidov T.	Обучение математике интерактивным методом и применение ИКТ	41
Məcidova A.	Riyaziyyat təlimində təfəkkür metodlarından istifadə	45
Karimova A.	I sinfin problemi çoxdur	51
Məmmədboyun N.	Musiqi təliminin məzmununun optimallaşdırılması prinsipləri	55
Məhədiyeva L.	Qabaqcıl iş təcrübəsini yayaq	59
Сечкова Н.Н.	Примеры открытых уроков по английскому языку	61

Psixologiya və defektologiya

Talıbova X., Niyazova M.	«Risk qrupu»na daxil olan uşaqlarla tərbiyə işinin proqramı	67
-----------------------------	---	----

Tərbiyə məsələləri

Kərimov V. Əsədov O., Əliyeva A.	Tərbiyə ictimai hadisə kimi	78
	Şagirdlərə mənəvi-estetik keyfiyyətlərin aşılmasında Azərbaycan professional musiqisindən istifadənin imkan və yolları	83

Müəllimlərin şəxsi təhsili

Cəbrayilova F.	I sinfə qəbul zamanı uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması	94
----------------	--	----

Pedaqogika tarixi

Əsədova M.	S.M. Qənizadə yaradıcılığında körpəlik pedaqogikası	99
------------	---	----

TƏLİMİN MƏZMUNUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MÜƏLLİMİN ROLU

prof. Y. Ş. Kərimov

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin sifarişi ilə 2012-2013-cü illər ərzində Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən 18 problem üzrə axtarışların aparılması nəzərdə tutulur. Sifariş edilmiş mövzuların layiqincə yerinə yetirilməsi ölkəmizdə təhsilin keyfiyyətinin səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edəcəkdir. Bəli həm də Təhsil Problemləri İnstitutu üçün bir sınaqdır. Mövzuların müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi elmi işçilərin nəyə qadir olduqlarını aşkar çıxaracaqdır.

Həmin mövzulardan biri «Yeni fənn kurikulumları əsasında hazırlanmış dərslük komplekslərinin təhlili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri» adlanır.

Problemin yerinə yetirilməsi üzrə xeyli iş görülmüşdür: məqsəd aydınlığı yaradılmış, problemin işlənməsinə bir-neçə elmi işçinin cəlb edilməsi qənaətinə gəlinmiş, onlara didaktik-metodik məsləhət verilmiş, sorğu üçün anket formaları hazırlanmış, çoxaldılaraq elmi işçilərə çatdırılmışdır. Elmi işçilər respublikanın bəzi şəhər və rayonlarına ezam olunmuş, müəllimlər, valideynlər arasında anket sorğusu keçirmişlər.

Anket sorğusu dərslüklərin elmi-nəzəri cəhətdən necə tərtib olunması, şagirdlərin güclərinə uyğun olub-olmaması, onların tərbiyəsinə, inkişafına necə təsir göstərməsi, tapşırıq və sualların şagirdlərin fəallığının təşkilinə necə xidmət göstərməsi, yeni texnologiyaların, xüsusilə yeni metod və priyomların tətbiq olunmasına necə xidmət etməsi, ev tapşırıqlarının xarakterini öyrənməyə imkan verir.

I sinif üçün «Ana dili» dərsliyi üzərində xüsusi iş gedir. Dərslükdə səslərin çoxişləkliliyi, tələffüz asanlıığı, səslənməsinə görə yaxınlığı prinsipinə əsasən seçilməsi, şagirdlərin heca anlayışını başa düşmələri, məzmunlu oyun xarakterli çalışmaların verilməsi, ölkəmizin geniş ərazisi, həmçinin Qarabağ, Dərbənd, Borçalı və iri şəhərlərin adları, onlarla tanışlıq haqqında yığcam məlumatın çatdırılması nəzərdə tutulur.

Dərslüklərin bədii tərtibatı, şəkillərin şagirdlərin yaşlarına, maraqlarına, mətnlərin məzmununa uyğunluğu, məzmunun asanlıqla qavranılmasına necə xidmət etməsi, şagirdləri yormaması, gigiyenası və s. cəhətləri də tədqiqata cəlb olunacaqdır.

Bütün bunlar ibtidai siniflər üçün dərslüklərin təhsil standartlarına milli kurikulumun tələblərinə uyğun şəkildə təkmilləşdirilməsinə təkan verəcəkdir. Bu çətin və müqəddəs işdə müəllimlər fəal iştirak etməli, həm də valideynlərin fəal iştirakını təmin etməlidirlər. Bununla Siz ümumi işimizə yeni töhfələr verə bilərsiniz.

İNKLÜZİV TƏHSİL VƏ ONUN METODOLOJİ TƏHLİLİ

Abdulla Mehrabov,

professor, Rusiya Dövlət Təhsil Akademiyasının
xarici üzvü, əməkdar müəllim.

Təhsilin məqsədi insan şəxsiyyətinin tam inkişafına, insan hüquqlarına ehtiramın güclənməsinə və fundamental azadlıqların qazanılmasına nail olmaqdan ibarətdir.

JAN PIAJE

Açar sözlər: inklüziv təhsil, inklüziv təhsilin məqsədi, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar, distans təhsil, inklüziv məktəb, evdə təhsil.

Ключевые слова: инклюзивное образование, цель инклюзивного образования, дети с особыми потребностями, дистанционное образование, инклюзивная школа, домашнее образование.

Key words: inclusive education, the purpose inclusive educations, children with special requirements, remote education, inclusive school, house education.

İnklüziv (fransızca «inclusif», latınca «inclusio» – «özünə daxil edərək nəticəyə gəlmək» mənasını verir) və ya daxil edilmiş termini ümumtəhsil məktəblərində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların tədris prosesinin təşkili ilə bağlı məsələlərin həllinə istiqamətlənmişdir. Başqa sözlə, inklüziv təhsil uşaqlara istiqamətlənmiş və onların təlimdə müxtəlif ehtiyaclarının ödənilməsi, bir fərd, şəxsiyyət kimi qəbul olunması metodologiyasını inkişaf etdirməyə niyyət göstərir. İnklüziv təhsil, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan bütün insanlara təlim prosesinə cəlb olunmasını, onların müxtəlif xarakterli ehtiyaclarının ödənilməsini təmin etmək üçün ümumi təhsilin inkişafına istiqamətlənmiş proses kimi də dəyərləndirilir. İnklüziv təhsilin əsasında aşağıdakı prinsiplər durur:

- İnsanın qiyməti onun qabiliyyətindən və əldə etdiyi nailiyyətlərdən asılı deyildir.
- Hər bir insan hiss etmək və fikirləşmək bacarığına malikdir.
- Hər bir insanın ünsiyyət, qarşılıqlı münasibət qurmaq hüququ var.
- Bütün insanların bir-birinə ehtiyacı var.

- Həqiqi, orijinal təhsil yalnız real qarşılıqlı münasibətlər kontekstində həyata keçirilə bilər.
- Bütün insanların həmyaşıdlarının dostluğuna və köməyinə ehtiyacı var.
- Bütün təhsilənlərin nailiyyətlərinin inkişafı və tərəqqisinin təmin olunması ardıcıl həyata keçirilməlidir.
- İnsanın yaşadığı, fəaliyyət göstərdiyi bütün sahələrdə müxtəliflik baş verir və bu, getdikcə dəyişir.

İnklüziv təhsil bütün təhsil müəssisələrində həyata keçirilir. Onun əsas məqsədini xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (məhdud imkanlara malik uşaqlar üçün mənasız təlim mühitinin yaradılması və onların peşəkar hazırlığının təmin olunması) təşkil edir. Belə kompleks tədbirlər həm təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının müasirləşdirilməsini, həm də xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla işin səmərəliliyinin artırılması və inkişafının təmin olunması üçün xüsusi proqramların hazırlanmasını tələb edir.

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq ABŞ-da və Avropada məhdud imkanlara malik uşaqların təhsil ehtiyaclarının ödənilməsi üçün xüsusi normativ aktların işlənməsi və tətbiqi sahəsində keyfi işlər görülmüşdür. Son illərdə belə uşaqların təhsilə yolunun genişləndirilməsi, diferensiasiya, inteqrasiya və inklüziya sahəsində araşdırmaların intensivliyi yüksəlmişdir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların asudə vaxtının səmərəli təşkil ilə bağlı müxtəlif xarakterli tədbirlərdə həmyaşıdları ilə müxtəlif xarakterli mübadilələrin, əlaqələrin qurulması nəzərdə tutulur. İnteqrasiya psix və fiziki pozuntuları olan uşaqların ehtiyaclarının ödənilməsi üçün, onların təhsilinin normal uşaqların təhsilinə uyğunlaşdırılmasını və birlikdə təhsilin təşkilini, inklüziya isə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ehtiyaclarının ödənilməsi üçün təlim prosesinin yenidən planlaşdırılmasını tələb edir.

2004-2005-ci dərəcə ilindən başlayaraq Azərbaycanın bir sıra ümumtəhsil məktəblərində və məktəbəqədər təhsil müəssisələrində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inteqrasiyası həyata keçirilir, inklüziv komponentli siniflər və qruplar yaradılır. Hazırda bu problem üzrə araşdırmalar uğurla davam etdirilir. 1994-cü il Salamanka bəyannaməsində qəbul edilmişdir ki, «fiziki, intellektual, sosial, emosional, dil və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq məktəblər bütün uşaqları qəbul etməli və bütün bunlar, eyni zamanda əqli və fiziki ləngiməsi olan, xüsusi istedadı malik, kimsəsiz, etnik və mədəni azlıqlara mənsub uşaqlara da aid edilə bilər. İnküziv təhsil anlayışı Vıqotski və Piajenin hazırladıkları «Uşaqların inkişaf nəzəriyyəsi» ilə yanaşı, həm də insan hüquqları prinsiplərinə əsaslanır. 1992-ci ildə imzalanmış İnsan Hüquqları Konvensiyasına əsasən respublikamızda hər bir uşağın təhsilə alma hüququ qorunur. Bu vacib mə

uşaqları həll etmək üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi dövlətin üzərinə düşür. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il 3 fevral tarixli, 20 nömrəli qərarı ilə qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf proqramı (2005-2009-cu illər)» ölkədə inklüziv təhsil modelinin sınaqdan keçirilməsinə böyük imkanlar yaratdı. 2005-ci ildən bu proqram əsasında respublikanın müxtəlif orta ümumtəhsil məktəbləri və məktəbəqədər təhsil müəssisələrində «İnklüziv Təhsil Pilot Layihəsi»nin icrasına başlandı.

Təhsil sistemi əqli və fiziki durumundan asılı olmayaraq bütün uşaqları əhatə etməli, hamıya bərabər imkanlar yaratmalı, onların hər birinin fərdi nailiyyətlərinə dəstək verməli və inklüziv təhsil bu məqsədlərə xidmət etməlidir. Inklüzivlik, hansısa qrup uşaqları (bütövlükdə təhsilalanları) tədris-təlim prosesinə daxil etməkdən daha çox, geniş spektrli qabiliyyətlərə malik, təlimdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təlim mühitinin yaradılmasını tələb edir. Deməli, pedaqogikada inklüziv yanaşmaların tətbiqi, demokratik prinsip və dəyərlərə tam cavab verməklə, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların yaşadıklarının təlim aldıkları şəraitə maksimum yaxın olan şəraitdə, onlarla birlikdə təhsilə tam və fəal cəlb olunması kimi müəyyən edilir. Qabiliyyət və ehtiyaclarından asılı olmayaraq, uşaqların hamısı təlim prosesinin tamhüquqlu iştirakçısı sayıldığından, sağlam və xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlara bölünmür, fərdi xüsusiyyətləri, ehtiyacları və istedadları olan ayrı-ayrı şəxslər kimi nəzərdən keçirilir və öyrədənlər tərəfindən daim dəstəklənilirlər.

Araşdırmalar göstərir ki, təhsildə çətinliyi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inklüziv siniflərdə oxumaları üçün seçim meyarları onların müxtəlif xarakterli inkişaf xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə xidmət etməlidir. Müəyyən edilmişdir ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsillə bağlı ehtiyacları yalnız onların daxili problemlərindən, yəni sağlamlıqları və inkişaf səviyyələri asılı olmur, onların təhsildə uğurlarının ələb-olmamasına təsir göstərən başqa faktorlar da mövcuddur. Bunlar uşaqların ailələrinin vəziyyəti, dövlət tərəfindən verilən təminat, mütəxəssislər (loqoped, fizioterapevt, psixoloq, əmək terapevti), qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən təklif olunan dəstək, məktəbdə öyrədənlə öyrənən arasında qarşılıqlı münasibətləri əhatə edir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağın təhsilə və cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyası üçün bütün bunların nəzərə alınması çox vacibdir.

İnklüziv təhsil barədə qərar verildikdə uşağın sağlamlığı barədə proqnoz müəyyən edib, onun «çətin» olub-olmamasından daha çox inkişaf xüsusiyyətlərinə, onlara təsir göstərən faktorlara kompleks şəkildə baxıl-

malı və zəruri yardım təmin edilməlidir. Əks halda, təhsil mühiti xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağın vəziyyətinin ağırlaşmasına gətirib çıxara bilər. İnküziv təhsilə keçidin müvəffəqiyyətinə təsir göstərən müxtəlif faktorlar içərisində təhsil müəssisəsində psixoloji xidmətin uyğun təşkilatı əhəmiyyətli yer tutur. Psixoloq inküziv təhsil komponentli qruplarda təhsilalanlarda aşağıdakı keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsinə xüsusi fikir verməlidir:

- emosional sahənin inkişafı;
- koqnitiv sahənin inkişafı;
- stressə qarşı dözümlülüyün inkişafı;
- özünəinamın inkişafı;
- real aləmə pozitiv münasibətin və başqalarını qəbul etmə bacarığının inkişafı;
- müstəqilliyin inkişafı;
- özünümüəyyənətmənin, özünü inkişafətdirmənin təmin olunması.

Tədqiqatlar göstərir ki, zəruri dəstək verməklə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları adi siniflərə daxil etdikdə, tədris-təlim prosesində bu uşaqlar kollektivin ruhunu hiss edir, kollektivə mənsub olma hissində məmnun olduqları üçün onlara pozitiv münasibətdə bir çox imkanları malik olurlar. A.Maslov insanların ehtiyacları iyerarxiyasına həsr olunmuş əsərində qeyd etmişdir ki, mənsub olma hissi insanın öz dəyərini hiss edə bilməsi üçün onun ən zəruri ehtiyaclarından biridir. İnküziv komponentli sinifdə təlim hər kəsin tədris prosesində digərləri ilə birlikdə iştirak etmə hüquqlarını nəzərdə tutduğundan, uşaqlar arasında olan fərq və ya müxtəlif qabiliyyətlər bu hüquqa təsir göstərə bilmir. Uşaqlara kollektivə mənsub olma hüququ verildikdə, eyni zamanda müxtəliflik hüququ da verilir. Ona görə də inküziv komponentli siniflərin əsasını heç kəsin kənarlaşdırma bilmədiyi və hər bir şəxsin fərdi qabiliyyət və ehtiyaclarını nəzərə alan birliyə münasibət təşkil edir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təlim strategiyaları içərisində təlim prosesinin diferensiaslaşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Məlumdur ki, təhsil sistemində həyata keçirilən islahatların əsas məqsədlərindən biri, təhsilalanların maraqlarını və qabiliyyətlərini nəzərə alaraq onların inkişafını təmin etmək üçün səmərəli təlim prosesinin qurulmasıdır. Təlim prosesinin müasir konsepsiyasında göstərilir ki, təhsilalanların gələcək fəaliyyətə hazır olmaları onların fərdi qabiliyyətləri daxili tələbatı ilə müəyyən edilir və bu hazırlıq tam şəkildə xaricdən təmin oluna bilmir. Ona görə də, müasir təhsil sisteminin başlıca vəzifəsi şəxsin təhsil ehtiyaclarının ödənilməsinə yönəldilməli, başqa sözlə, fundamental fəaliyyətin elmi əsaslarını təşkil edən diferensiaslaşdırılmış təli-

min təşkili həyata keçirilməlidir. Deməli, diferensiallaşma pedaqoji texnologiya kimi, təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini, psixoloji durumunu nəzərə alaraq öyrənməyə, biliklər sisteminə yiyələnməkdə maraqların yüksəldilməsinə xidmət edir. Diferensiallaşdırma təhsilalanların fəallıq, sərbəstlik kimi fərdi xüsusiyyətləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olub, bu keyfiyyətlərin inkişafını təmin etməklə yanaşı, həm də onların təhsil səviyyələrinin yüksəlməsinə geniş imkanlar açır.

Araşdırmalar göstərir ki, tədris-təlim prosesində müvəffəqiyyətsizliyin, uğursuzluğun, tədris materiallarının mənimsənilməsində ləngimələrin pedaqoji-psixoloji məsələləri müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən ciddi araşdırılmış və geniş təhlillər aparılmışdır. Bu tədqiqatlar nəticəsində belə bir fikir formalaşmışdır ki, təlim prosesində müşahidə edilən problemlərin həlli təhsilalanlara diferensial yanaşmanın tətbiqi nəticəsində həll oluna bilər. Son illərdə, bu problemlərin həlli ilə bağlı pedaqoji nəzəriyyə və praktikada iki əsas yanaşmadan istifadənin məqsədemüvafıqlıyi önə çəkilir. Birinci yanaşmanın tərəfdarları (P.Barney, F.Klejuye, K.Rodjers və b.) məktəb təliminin məzmununun, metodlarının, təşkilat formalarının müasir tələblər səviyyəsində yenidən qurulmasını tələb edirlər. Başqa sözlə, hər bir təhsilalanın intellektual və psixofiziki imkanları nəzərə alınaraq, tədris proqramının məzmununun mənimsənilməsi nəticəsində, onun özünü reallaşdırması, həm də təlimin fərdiləşdirilməsi həyata keçirilməlidir. Təhlillər göstərir ki, bu ideya, əsasən, aşağıdakı iki şərt daxilində daha səmərəli yerinə yetirilə bilər:

- müvafiq təlim şəraitlərinin saxlanılması;
- təhsilalanın təbii dərk etmə qabiliyyətinin inkişafının onun əqli fəaliyyətinin formalaşma səviyyəsinə uyğunlaşdırılması.

İkinci yanaşmanın tərəfdarları (Y.A.Komenski, V.Lee, V.İvanov, S.Martan və b.) isə təlimin diferensiallaşdırılmasını, yəni kompleks pedaqoji-psixoloji tədbirlər nəticəsində, bütün təhsilalanların imkanlarını, meyl və maraqlarını nəzərə alaraq tədris prosesinin qurulmasını tələb edirlər. Təlimdə diferensiallaşdırmanın həyata keçirilməsi və inkişafı tənzimlənmiş təlimlə müşayiət olunmalıdır, əks halda, homogen siniflərin təşkili müxtəlif hazırlıq səviyyəsinə malik uşaqların intellektual inkişafına ciddi zərərliklər yaradacaqdır.

Deməli, təlimin diferensiallaşdırılması müasir pedaqogikada qarşılıqlı əlaqədə olan müxtəlif təşkilati-pedaqoji tədbirlər əsasında təhsilalanların psixofiziki imkanlarını nəzərə alaraq, onların səmərəli təhsili və inkişafının təmin olunması üçün optimal təlim mühitinin yaradılmasını tələb edir. Bu isə tədris-təlim prosesində müxtəlif yollarla həyata keçirilə bilər.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, diferensiallaşma əhəmiyyətli hesab olunan məzmunu müxtəlif öyrənmə və düşüncə tərzinə malik olan təhsilalanlara öyrətmək və mənimsənilməni təmin etmək üçün tətbiq olunan metoddur. Diferensial təlim strategiyası nəinki xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların, eyni zamanda normal uşaqların təlim nailiyyətlərinin yüksəldilməsi üçün ən mütərəqqi və səmərəli təlim metodlarından biri hesab olunur. Ona görə də təlimin diferensiallaşdırılması prosesinə başlamadan əvvəl onun bir-birilə sıx əlaqədə olan əsas aspektlərini nəzərə almaq lazımdır:

- fənlərin məzmunu (standartları) və gözlənilən nəticələr;
- öyrənmələrin bilik və bacarıqları, inkişaf və hazırlıq səviyyələri (rüblük və ya illik), xüsusi ehtiyacları;
- təlim metodları, əyani vəsaitlər, əlavə materiallar, öyrənməni möhkəmləndirmək üçün çalışmaları və ev tapşırıqları;
- təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi metodları.

Tədris-təlim prosesinə cəlb olunan hər bir öyrənən məzmun standartlarına uyğun müəyyənləşdirilmiş müvafiq bilik və bacarıqlara yiyələnmişlər. Məlumdur ki, məzmun standartları öyrənənlərin yaş səviyyələrinə uyğun hansı vərdislərə yiyələnəli, nələrə bacarmalı olduqlarını müəyyənləşdirməlidir. Deməli, məzmun standartları təlimin son nəticələrini müəyyən edərək, məzmunun bütün təhsilalanlar tərəfindən mənimsənilməsinə əsas məqsəd kimi qarşıya qoyur. Bütün təhsilalanların bu standartları minimum və maksimum dərəcədə mənimsəmələrinin təmin olunması istiqamətində öyrədənlər və mütəxəssislər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan öyrənənlərin bilmədiklərini və bacarmadıklarını daim nəzarətdə saxlamaq, onların daha da inkişaf etdirilməsinə nail olmalıdırlar.

İnklüziv komponentli siniflərdə çalışan müəllimlər və onların köməkçiləri ailələrlə mütəmadi səmərəli iş aparmalıdırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla təlim prosesində və dərslərdə kənar tədbirlərdə valideynlərin iştirakı və dəstəyi zəruri rol oynayır. Valideynlər bu proseslərdə, həm də tərəf-müqabil kimi iştirak etməlidirlər. Bu münasibətlərin formalaşmasında valideynlərə və təhsilalanlara aşağıdakı yardımların göstərilməsi vacibdir:

- sosial və emosional yardım;
- informasiya mübadiləsi;
- uşaqların təlimində valideynlərin iştirak etməyə həvəsləndirilməsi;
- uşaqlar və valideynlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin yaxşılaşdırılması və səmərəliliyinin artırılması.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inkişafı və ailələrlə səmərəli əməkdaşlığın qurulması üçün müəllimlər aşağıdakı xüsusi strategiyaları tətbiq etməlidirlər:

- sosial və emosional yardım çərçivəsində müəllim və psixoloqun valideynlərlə birgə işinin təşkili;
- informasiya mübadiləsi çərçivəsində inklüziv təlim proqramlarının məzmunu;
- uşağın inkişafında, davranışında müşahidə olunan irəliləyişlər;
- təlim prosesinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı toplanmış və ümumiləşdirilmiş faktlar barədə valideynlərin müntəzəm məlumatlandırılması;
- valideynlərin dərslərdə iştiraka həvəsləndirilməsi nəticəsində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla ünsiyyət;
- davranış vərdislərinin inkişaf etdirilməsi.

Təhsilalan və valideynlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin yaxşılaşdırılması çərçivəsində aşağıdakı prioritet istiqamətlərə xüsusi fikir verilməlidir:

- uşağın tərbiyəsinə valideyn qayğısı vərdislərinin inkişafı və ailələrlə səmərəli əməkdaşlığın yaradılması;
- uşağın sosial və emosional inkişafının təmin edilməsi;
- dil və nitq vərdislərinin inkişafı;
- evdə valideynlərin uşaqla məşğul olmaları üçün mənbələrdən və müvafiq materiallardan istifadədə köməyin göstərilməsi;
- inklüziv təhsilin inkişafı üçün, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ailələri ilə işləyən müəllimlərə və digər peşəkarlara müntəzəm tövsiyələrin verilməsi.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarda effektiv ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün aşağıdakı problem xarakterli məsələlərin həlli məqsədə uyğun hesab edilir:

- öyrədənlərin fikir və tövsiyələrinin dərk edilməsi üçün öyrədənə geniş imkanların yaradılması;
- öyrədənin tədris prosesində verdiyi məlumatların tam və aydın qəbulu üçün bacarıqların inkişaf etdirilməsi;
- öyrədənin verbal və qeyri-verbal nitqi arasındakı uyğunluğun qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi;
- öyrədənin nitqinin təhsilalanlar tərəfindən tam başa düşülməsinin təmin olunması.

Araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəlinmişdir ki, müxtəlif kateqoriyalı xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanların təhsili həmişə cəmiyyətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycanın təhsil sistemində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün 25 xüsusi məktəb fəaliyyət göstərir.

Onlardan 18-i internat tipli, 7-si isə xüsusi məktəbdir. Bu məktəblər 5535 şagird təhsilə cəlb olunmuşdur. Dövlət tərəfindən təsdiq olunmuş proqram xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil hüquqlarının yerinə yetirilməsi, inteqrasiyalı, inklüziv təlimə keçidin reallaşdırılması, təhsil müəssisələrində bütün uşaqların təhsili üçün bərabər imkanların yaradılması, dövlət himayəsində olan uşaqların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, müvafiq təsnifata uyğun xüsusi qayğıya ehtiyacı olan bütün uşaqların ölkə üzrə qeydiyyatının aparılması və təhsilə cəlb edilməsi, xüsusi təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının müasir standartlara uyğunlaşdırılması kimi məsələlərin həllinə xidmət edir. Bundan başqa Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 13 yanvar tarixli, 5 nömrəli qərarı ilə Təhsil Nazirliyinin nəzdində «Uşaqları müdafiə idarəsi» yaradılmışdır.

Proqramın icrası ilə əlaqədar 2005-ci ildən «Dünyaya baxış» təşkilatı, YUNESKO və Beynəlxalq Tibb Korpusu ilə 3 inklüziv təhsil layihəsi həyata keçirilməyə başlanmışdır. Bu layihələr Bakı, Sumqayıt, Mingəçevir şəhərlərində və Yevlax rayonunda 14 məktəbi, 14 uşaq bağçasını, ümumilikdə 100-dək məktəbəqədər və məktəb yaşlı xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağı əhatə etmiş və valideynlər arasında maarifləndirmə işləri aparılmışdır. Hazırda Azərbaycan təhsil sistemində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan və xüsusi istedadlı uşaqların yaradıcılıq potensialının inkişafı sahəsində inteqrasiyalı inklüziv təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində səmərəli işlər məqsəddə müvafiq şəkildə davam etdirilir.

Ədəbiyyat

1. Маслов А. Мотивация и личность. Москва: «Наука», 1970.
2. Mehrabov A.O. Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı: «Mütərcim», 2010.
3. Вайзер Г.А., Юдина О.Н. Теория учения развивающейся личности: история и современность. Москва: «Вопросы психологии», 2005, №3.
4. Копыл А.Н. О методологических основаниях истории педагогики и образовании. Москва: «Педагогика», 2007, №8.
5. Кудрявцев В.Т., Уразалиева Г.К. Предпосылки личностного роста в развивающемся образовании. Москва: «Вопросы психологии», 2005, №4.
6. Холл С. Келвин, Литдсей Г. Теории личности. Москва: «Апрель-Пресс», 2000.
7. Лазарев В.С. Педагогическая инноватика: объект, предмет, основные понятия. Москва: «Педагогика», 2004, №4.
8. Смирнов А.Д. Причинные аспекты методологии взаимодействия (Автореферат диссер. на соиск. ученой степени канд. психол. наук). Москва, 2005.

9. Əlizadə Ə.Ə. Əlizadə N.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: psixopedaqogika giriş. Bakı: ADPU, 2008.
10. Бойко Е.У. Механизм умственной деятельности. Москва: Педагогика, 1976.
11. Bayramov Ə.S. Şagirdlərdə əqli keyfiyyətlərin inkişaf xüsusiyyətləri. Bakı: BDU, 1967.
12. Перро-Клермон А.Н. Роль социальных взаимодействий в развитии интеллекта. Москва: «Педагогика», 1991.

Инклюзивное образование и его методологический анализ

Резюме

Инклюзивное образование направлено на детей (обучающихся), нуждающихся в специальной заботе. Оно одновременно обеспечивает различные нужды всех учащихся в обучении и служит развитию методологии принятия их как индивид. Кроме того, инклюзивное образование оценивается как процесс, обеспечивающий общеобразовательное развитие для удовлетворения нужд всех людей, нуждающихся в специальной заботе. В статье исследованы этапы исторического развития инклюзивного образования, роль семьи в организации инклюзивного обучения и другие проблемы. Обобщены полученные результаты и подготовлен пакет соответствующих предложений.

Inclusive education and its methodological analysis

Summary

Inclusive education is directed on children (students), requiring special care. It simultaneously provides various needs of all pupils in training and serves development of methodology of their acceptance as the individual. Besides, inclusive education is appreciated as the process providing general educational development for satisfaction of needs of all people, requiring special care. In article stages of historical development inclusive education, a role of a family in the organisation inclusive training and other problems are investigated. The received results are generalised and the package of corresponding offers is prepared.

TƏLİM PROSESİNDƏ ALT STANDARTLARIN TƏTBİQİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Zöhrə Cəbrayılova,

Şabran şəhər R. Yusifov adına 2 nömrəli
texniki fənlər təmayüllü məktəb-liseyin müəllimi

Açar sözlər: Milli Kurikulum, məzmun standartları, məzmun xətləri, alt standartlar, alt standartların dəyişməsi, qiymətləndirmə, diaqnostik qiymətləndirmə.

Ключевые слова: Национальный Куррикулум, стандарты содержания, линии содержания, подстандарты, изменения под стандартов, оценивание, диагностическое оценивание.

Key words: the National Curriculum, content standards, content lines, lower standards, change of standards, evaluation, diagnostic evaluation

Bildiyimiz kimi, 2010-cu ildə Milli Kurikulumu təkmilləşdirmək üçün onun davamı olan “Ümumi təhsil sisteminin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)” kimi konseptual sənəd qəbul edilmişdir. Bu sənədin köməyi ilə bütün fənlər üçün məzmun standartlarının tədris prosesində reallaşması yolları açıqlanıb, təhsil işçilərinə təqdim edilmişdir.

Hər bir fənn üzrə məzmun xətləri, əsas məzmun standartları və alt standartlar tək-tək mövzuların tədrisini tamamlayır. Hazırda bunlardan ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində geniş şəkildə istifadə olunur. Gözlənilən nəticələr artıq özünü göstərməkdədir.

Ana dili və riyaziyyat təlimi ilə əlaqədar alt standartların tərtibi, tətbiqi və qiymətləndirilməsinə verilən tələbləri nəzərdən keçirək.

Hər bir fənn üzrə mövcud məzmun xətlərinə uyğun əsas məzmun standartları, onun əsasında isə alt standartlar tərtib edilir. Məzmun xətləri, demək olar ki, bütün təhsil pillələrində eyni qalır. Məzmun standartları qismən, alt standartlar isə daim dəyişir. Əsas standartların mahiyyətini açıqlayan alt standartlar şagirdlərin bacarıqlarının sinifdən-sinifə keçdikcə təkmilləşdiyini göstərir. Alt standartların inkişafetdirilmə formasında dəyişməsinə açıqlayaq:

1. Məzmun xətti – dinləyib -anlama və danışma yerinə yetirilir.
1. Məzmun standartları – dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.
1. Alt standart – dinlədiyi sadə fikrin mahiyyətini şərh edir.

Bu üç ardıcılıq birlikdə belə ifadə olunur:

1.1.1. Dinlədiyi sadə fikrin mahiyyətini şərh edir.

Qeyd etdiyimiz alt standartda ana dili üzrə 1-ci məzmun xətti, 1-ci əsas standart və 1-ci alt standart birləşdirilərək qarşıya qoyulan məqsədi konkretləşdirir. Müəllim hər hansı mövzunu tədris edərkən təlim məqsədlərinin təyin olunmasında həmin alt standartlardan istifadə etməlidir.

Alt standartın dəyişməsinin necə baş verdiyini müşahidə edək.

2. Şifahi nitq bacarıqlarına malik olduğunu nümayiş etdirir. Bu məzmun standartından aşağıdakı alt standartlar alınır:

1.2.1. Müşahidə etdiyi əşyalar, hadisələr haqqında və şəkillər üzrə danışır; 1.2.2. Dialoqlarda sadə nitq etiketlərindən istifadə edir; 1.2.3. Nitqində sadə bədii ifadələrdən istifadə edir; 1.2.4. Nitqində müvafiq jest, mimikalardan istifadə edir.

Məzmun xətti və əsas məzmun standartına nisbətən alt standart 4-ə qədər dəyişdi. Standartın gücündən asılı olaraq bu say xeyli arta bilər.

Sınıf pillələri yüksəldikcə eyni məzmun xətti və əsas standartdan alınan alt standartların mahiyyəti də dəyişir. Bu dəyişikliklər şagirdlərin tələməkləri bilik və bacarıqları nümayiş etdirərkən özünü göstərir. -Bir neçə nümunəni nəzərdən keçirək.

I sinif. 1.1. Şagird dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Dinlədiyi sadə fikrin mahiyyətini şərh edir. 1.1.2. Dinlədiyi fikrə münasibət bildirir.

II sinif. 1.1. Şagird dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Sual verməklə dinlədiyi fikrin mahiyyətini aydınlaşdırır. 1.1.2. Dinlədiyi fikrə münasibətini əsaslandırır.

III sinif. 1.1. Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Dinlədiyi fikir ətrafında müzakirələrdə öz münasibətini bildirir. 1.1.2. Dinlədiyi fikirləri təhlil etməklə mövqeyini şərh edir.

IV sinif. 1.1. Şagird dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Dinlədiyi mövzu barədə müxtəlif fikirləri ümumiləşdirərək yerli rəy verir. 1.1.2. Dinlədiyi fikirləri əlavələri ilə inkişaf etdirir.

Ana dili və digər fənlər üçün bu silsiləni bütün məzmun xətlərinə, həm də standartlara uyğun şəkildə davam etdirmək olar.

Riyaziyyat fənni üzrə məzmun xətləri:

1. ədədlər və əməllər; 2. cəbr və funksiyalar; 3. həndəsə; 4. ölçmələr; 5. statistika və ehtimal.

Ana dili fənnində alt standartlarla əlaqədar müşahidə etdiyimiz əsas uyğunluqlar riyaziyyat fənnində də özünü göstərir, şagird: 1.1.1.

1.1.1. On dairəsində bir-bir düzünə və tərsinə sayır. 1.1.2. On dairəsində iki-iki rəqəmli sayır. 1.1.3. İyirmi dairəsində ədədləri oxuyur və yazır. 1.1.4.

1.1.4. Hər bir ədədə uyğun əşya qrupunu müəyyən edir. 1.1.5. Əşyalar çoxlu-

ğundan tələb olunan sayda əşyanı ayırır. 1.1.6. Böyük ədədin çox sayda əşya qrupuna uyğun olduğunu nümunələrlə göstərir və s.

Müasir təhsiləmə prosesində ibtidai siniflərdə istifadə etdiyimiz tədris proqramları, iş dəftərləri, dərsliklər, müəllim üçün metodik vəsait və əlavə təlim vasitələri məzmun xətləri, məzmun standartları və alt standartları əsasında tərtib edilmişdir. Əldə olan tədris planları, qiymətləndirmə materialları tələb olunan standartları reallaşdırmaq üçün qiymətli vasitələrdir. İl boyu müxtəlif təlim texnologiyalarından istifadə edilərək öyrədilən tədris vahidləri və mövzular hər bir fənn üçün nəzərdə tutulan alt standartları şagirdlərin həqiqi biliyinə çevirir. Alt standartların reallaşması müxtəlif qiymətləndirmə proseslərində də müşahidə edirik. Standartların mənimsənilməsinə doğru şagirdlərin bilik və bacarıqlara yiyələnmə ardıcılığını izləyən formativ qiymətləndirmə zamanı alt standartların nəticəsi üzə çıxır. Bunlar aşağıdakılar ola bilər:

- şagirdin gündəlik dərsə hazırlığı, hər bir mətni intonasiya ilə, şüurlu, sürətli oxuması, ona münasibət bildirməsi, sərbəst sual verməsi, müzakirələrdə iştirak etməsi, müxtəlif meyarlara uyğun qiymətləndirməsi;
- müxtəlif yazı nümunələrinə əsaslanaraq, dil və yazı qaydalarından istifadə edərək imla, ifadə, inşa, esselər yazması;
- qrup daxilində işləməsi, işini təqdim etməsi, nəticələr çıxarması;

Məktəbdə alt standartların qiymətləndirilməsi (ayrı-ayrı siniflər üzrə) bir sıra sənədlərdə öz əksini tapır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. gündəlik qiymətləndirmə jurnalı (qeyri-rəsmi);
2. dövlət sənədi olan əsas jurnal (Bu jurnalda kiçik, böyük summativ qiymətləndirmələr, yarımillik və illik qiymətlər öz əksini tapır);
3. diaqnostik qiymətləndirmə dəftərləri;
4. imla dəftərləri;
5. inşa və esse dəftərləri;
6. çoxlu sayda, müxtəlif məzmunlarda test nümunələri;
7. həmin testləri vaxtında qiymətləndirmək üçün cavab kartı dəftərləri;
8. hər bir şagird üçün qiymət meyarı cədvəlləri;
9. şagird gündəlikləri;
10. rollu oyunlar;
11. portfolio.

Bütün materiallar toplanaraq bu qovluqda saxlanılır.

Belə nəticəyə gəlirik ki, hər bir fənn üçün nəzərdə tutulan məzmun xətlərindən əsas məzmun standartları və alt standartlar alınır. Mövzuların tədrisində bunlardan istifadə edilərək təlim məqsədləri təyin olunur.

III sinifdə Azərbaycan dilindən dərs nümunəsini təqdim edirik.

Dərsin mövzusu: Felin zamana görə dəyişməsi.

Standartlar: 4.1.5; 4.1.6.

Məqsəd:

- əsas nitq hissələrindən biri olan felə aid ilkin məlumatları mənimsəyir;
- felin zamana görə dəyişməsini mənimsəyib təcrübədə tətbiq edir;

İş forması: böyük qruplarla, siniflə iş.

Metodlar və priyomlar: beyin həmləsi, klaster, müzakirə.

İntegrasiya: həyat bilgisi, riyaziyyat, təsviri incəsənət.

Resurslar: dərslik, iş dəftəri, işçi vərəqləri, kompyuter, proyektor, plakatlar.

Dərsin gedişi:

Motivasiya. (5 dəq.) Proyektor vasitəsilə ekranda müxtəlif əşyaların olduğu həyatın təsviri əks etdirilir. Ad, əlamət miqdar və hərəkət bildiren sözlərlə əlaqədar şagirdlərin fikirləri dinlənir, çox sayda suallara cavab axtarılır və tapılır. Daha sonra yazı taxtasından şaxələnmə priyomuna əsaslanaraq hazırlanmış plakat asılır.

İstiqamətləndirici sualların köməyiylə şagirdlər sual işarəsinin altında "Nitq hissələri" cavabını tapırlar.

Tədqiqat sualı: (2 dəq.) Hərəkət bildirən sözlər hansı suallara cavab verir?

Problemin həlli üçün şagirdlərə istiqamətləndirici tapşırıqlar verilir:

1. Oxuyur, oynayır, gəlir, yazır, işləyir.
2. Oxudu, oynadı, gəldi, yazdı, işlədi.
3. Oxuyacaq, oynayacaq, gələcək, yazacaq, işləyəcək.

Tapşırıqlarda fellər hansı zamanlarda işlənib?

Şagirdlərin fikirləri öyrənilir.

Tədqiqatın aparılması. (15 dəq.) Şagirdlər qruplara bölünürlər. Qruplara işçi vərəqləri paylanır.

İşçi vərəqi № 1 (İsim qrupu)

Şekillərdə gördüyünüz əşyaların hərəkətini felin məsdər formasında işlədin. Məsdər formasının şəkilçilərini və suallarını yazın.

İşçi vərəqi № 2 (Sifət qrupu)

Şekillərdə gördüyünüz əşyaların hərəkətini indiki zamanda işlədin. Şəkilçilərini və suallarını yazın.

İşçi vərəqi № 3 (Say qrupu)

Şakillərdə gördüyünüz əşyaların hərəkətini gələcək zamanda işlədin. Şəkilçilərini və suallarını yazın.

İşçi vərəqi № 4 (Fel qrupu)

Şakillərdə gördüyünüz əşyaların hərəkətini keçmiş zamanda işlədin. Şəkilçilərini və suallarını yazın.

Məlumatın müzakirəsi (15 dəq.)

Qrup liderləri işçi vərəqlərini yazı taxtasından asaraq işlərini təqdim edirlər.

Müzakirə sualları dərslərdə və iş dəftərində verilmiş test tapşırıqları əsasında hazırlanmışdır.

Testlər

1. Hansı bənddə “çıx” feli keçmiş zamanın inkar formasında işlənmişdir?
a) çıxdı b) çıxmadı c) çıxmayacaq
2. Hansı bənddə “oxu” feli indiki zamanın inkar formasındadır?
a) oxumur b) oxuyur c) oxuyacaq
3. Hansı bənddə “ört” feli gələcək zamanın təsdiq formasındadır?
a) örtəcək b) örtmür c) örtməyəcək
4. Hansı cümlədə fel indiki zamanda işlənmişdir?
a) Mən böyüyəndə həkim olacağam.
b) Həkim xəstəni yoxlayır.
c) Uzaqdan ayaq səsləri eşidilirdi.
5. Hansı cümlədə fel keçmiş zamanda işlənmişdir?
a) Anam xörək bişirdi.
b) Elşən kitab oxuyur.
c) Nənəm sabah bizə gələcək.

Nəticə və ümumiləşdirmə (3, dəq.) Fel haqqında əsas məlumatlar yığcam şəkildə şagirdlərə çatdırılır. Fel əsas nitq hissələrindən biridir. **Varlıqların hərəkətini bildirmə** sözlərə fel deyilir. Felin üç zamanı var: *keçmiş zaman, indiki zaman, gələcək zaman*. Hərəkətin icrası bu zamanlara görə dəyişdiyi üçün fel *nə edir?, nə etdi?, nə edəcək?* suallarından birinə cavab verir. Məsdər formasında işləndikdə isə *nə etmək?* sualına cavab verir.

Ev tapşırığı (2, dəq.): *oxu, oyna, işlə* fəllərini indiki, keçmiş və gələcək zamanlarda cümlələrdə işlədib, dəftərinizə yazın.

Qiymətləndirmə cədvəli

Qruplar	İsim qrupu	Sifət qrupu	Say qrupu	Fel qrupu
Meyarlar				
Əməkdaşlıq etmək	5	5	5	5
Sakitliyə əməl etmək	5	4	5	5
Tədqiqat aparmaq	5	5	5	5
Təqdim etmək	5	4	5	5
Nəticə çıxarmaq və tətbiq etmək	5	4	4	5

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası. (Milli Kurikulum). Bakı: "Azərbaycan məktəbi", 2007, №2.
2. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: "Təhsil", 2008.
3. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası. Bakı: "Azərbaycan müəllimi", 2009, 6 fevral.
4. Kərimov Y.Ş. "Təlim metodları", Bakı: RS "Poliqraf" MMC, 2009.

Разработки, осуществление и оценивние подстандартов, имеющие особое значение в новом учебном процессе

Резюме

В статье речь идет о составлении, внедрении и оценивании подстандартов. Отмечается, что содержательные линии по каждому предмету в отдельности предусматривают преподавание темы о стандартах и подстандартах. Следует учесть, что по мере повышения степени класса меняется и сущность подстандартов. В статье рассматривается также практика организации подобных уроков.

Development, implementation and otsenivnie substandards of particular importance in the new learning process

Summary

The article focuses on the establishment, implementation and evaluation of substandards. It is noted that substantial line of Kajo subject individually complete approaching of the topic of standards and substandards. It should be noted that as an level and nature of class changes substandards. The article deals with the practices of organizing such class/

YENİ TƏLİM TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ DÖVRÜN TƏLƏBİDİR

Sevinc Babayeva,

AMİ-nin ibtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası
ixtisası üzrə II kurs magistrı

Açar sözlər: Milli Kurikulum, təhsil islahatı, yeni təlim texnologiyaları, təhsil islahatının prinsipləri, pedaqoji innovasiyalar, təlimin texniki vasitələri, psixoloji mühit.

Ключевые слова: Национальный Куррикулум, новые обучающие технологии, реформа образования, принципы реформы образования, педагогические инновации, технические средства обучения, психологическая среда.

Key words: National Curriculum, new educational technology, educational reform, the principles of education reform, educational innovation, technical training, psychological environment.

Müasir dövrdə sürətlə dəyişən zamanın tələblərinə uyğunlaşmaq üçün təhsil sahəsində də durmadan inkişaf etmək zərurəti yaranır. Bu, xaric qüvvələr tərəfindən qloballaşmanın milli xüsusiyyətləri ləğv etməyə aktualaşdırdığı şəraitdə mühüm aspektdir. Elmi axtarıcılıq, kreativ düşüncə, tədqiqatçılıq, novatorluq, tənqidi-yaradıcı təfəkkür və qlobal düşüncənin hökm sürdüyü indiki dövrdə hər bir insan bu faktorlarla ayaqlaşa biləcəyi qabiliyyətlərə malik olmalıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün son illər təhsil sahəsində bir çox islahatlar aparılmışdır. Belə ki, Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin yaranmasından sonra ictimai – siyasi mənzərənin, ideologiya baxışların köklü sürətdə dəyişməsi, iqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin bərqərar olması, inkişaf etmiş ölkələrə inteqrasiyanın güclənməsi, sosial-iqtisadi tərəqqini şərtləndirən sağlam rəqabətə imkanların açılması, əmək bazarında universal bilik və bacarıqlara malik mütəxəssislərə olan tələbatın artması təhsil sahəsində ciddi islahatların aparılmasına təkan vermişdir.

Azərbaycanın təhsil sistemində aparılan islahatlar dünya təcrübəsinə öyrənməyə, müqayisələr aparmaqla müvafiq nəticələr çıxarmağa, indiyədək mövcud olanları saf-çürük etməyə, keçdiyimiz yola tənqidi nəzər salaraq onu obyektiv qiymətləndirməyə geniş imkanlar açır. Bu, yalnız təhsilin məzmununa deyil, onun idarə olunması, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi məsələlərinə də aiddir.

Ən başlıcası budur ki, təhsil sahəsində təhsilin məqsədlərinə, onun məzmununun müəyyənləşdirilməsinə, təlim-tərbiyə proqramlarının həyata keçirilməsi və bu prosesdə müəllimin roluna, metodlar sisteminin tətbiqinə

İslahat və vasitələrin seçilməsinə yeni baxış, müasir yanaşma tərzini formalaşdırır. Məhz bu yeni yanaşma tərzini İslahat Proqramında yer alan yeni təlim texnologiyalarında öz əksini tapır.

Təhsilin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və bununla da XXI əsrdə ölkənin sosial, siyasi və iqtisadi tələbatını təmin etmək təhsil sahəsində islahatın əsas məqsədi kimi qarşıya qoyulmuşdur. Təhsil sahəsində İslahat Proqramının əsas prinsiplərlə həyata keçirildiyi bir dövrdə Azərbaycan təhsili milli zəminə, demokratikləşdirmə, fərdiləşdirmə, humanitarlaşdırma, humanistləşdirmə, diferensiasiya prinsiplərinə, bəşəri dəyərlərə söykənərək uğurlu addımlar atır, varislik prinsipini, müsbət tarixi ənənələri nəzərə almaqla yeni milli təhsil sistemini yaradır.

Təhsil İslahatında nəzərdə tutulmuş əsas istiqamətlərdən biri olan pedaqoji innovasiyalardan, təlim texnologiyalarından istifadə edərək şagirdlərin idrak qabiliyyətini inkişaf etdirən, onları müstəqil qərarlar çıxarmağa qadın edən, onlarda fəal həyat mövqeyi formalaşdıran metodların tətbiq prosesinə gətirilməsidir.

İslahat proqramı "təhsil alanın şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasını, onun təhsil – tərbiyə prosesinin əsas subyektinə çevrilməsini başlıca vəzifə hesab edir. Milli zəminə, bəşəri dəyərlərə əsaslanan bütün qrupların fəaliyyətini təhsil alanın mənafeyinə xidmət etmək məqsədi ətrafında birləşdirən yeni təhsil sisteminin yaradılmasını mühüm vəzifələrdən biri kimi irəli sürür. Yeni təhsil texnologiyalarının tətbiqində əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulan bu prinsiplər onların müasir zaman çərçivəsində nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu bariz nümunəsidir. Yeni təhsil texnologiyaları orta təhsil məkanını tərk edən şəxsin müstəqil həyata kamil insan kimi atılmasına, onun sağlam düşüncə və həyat tərzinə, dövlətçilik və vətəndaşlıq mövqeyinə malik olmasına, zəruri hallarda məsuliyyəti üzərinə götürməyə, müstəqil qərarlar qəbul etməyə, cəmiyyətin fəal, rəqabətə davamlı üzvü olmasına zəmin yaradır. Bunun bu keyfiyyətlər müasir dövrdə yeni təhsil texnologiyalarının zərurətini bir daha sübut edir.

Müasir dövrdə yeni texnologiyaların tətbiqi müəllimin, onun əməyinin, iş metodunun, nəticə etibarilə, şagirdlərin iş metodunun əsaslı şəkildə dəyişməsinə tələb edir. Şagirdlərin hazır şəkildə bilik almalarına, bilik almaq üçün müstəqil axtarışlar aparmalarına, yenidən hasiletmə və yaradıcılıq fəaliyyətlərinə, yaddaşa, təfəkkürə istinad etmələrinə, öyrənməyə maraqlarına, nəzakət və qiymətləndirməyə münasibətləri dəyişməli, fəaliyyətləri yeniləşməlidir.

Yeni təhsil texnologiyalarının tətbiqi müəllimdən ilk növbədə yaradıcılıq, innovativlik tələb edir. Bunun üçün qabaqcıl iş təcrübəsini bilmək, ondan istifadə etmək hələ kifayət deyil. Sınıf müəllimi öz üzərində ciddi işləməli, nəzəri biliklərini artırmalı, metodiki ədəbiyyatı müntəzəm izləməli və hər dərsə xüsusi hazırlıq görməlidir, çünki yeni təhsil texnologiyalarına əsaslanan dərs müəllimdən böyük zəhmət tələb edir.

Pedaqoji əməyin mənəvi və əşyavi vasitələri, pedaqoji texnika və təlim texniki vasitələri arasında qanunauyğun əlaqə mövcuddur. Pedaqoji texnikanın effektivliyi bir çox cəhətdən müəllimin əşyavi, xüsusilə texniki vasitələrdən istifadəsinə istinad edir. Öz növbəsində, əşyavi və xüsusilə texniki vasitələrin tətbiqinin effektivliyi onların pedaqoji texnika ilə necə birləşdirilməsindən asılıdır. Pedaqoji texnikanın imkanları böyükdür. Onlar müəllimə əqli və fiziki qüvvəsi, onun əmək şəraiti ilə əlaqədardır.

Müəllim və şagirdlərin arasında olan münasibətin, psixoloji mühitin dəyişdirilməsi yeni təlim metodlarının tətbiq edilməsinin əsas şərtidir. Şagird hörmətlə yanaşmaq, ona etibar hissi, cavabların obyektiv qiymətləndirilməsində müəllimə qarşı hörmət, özünəinam hissi yaradır, müvəffəqiyyətsizliyin olmasına dair qorxunu aradan götürmüş olur. Yeni pedaqoji texnologiyaların tədrisə tətbiqində məqsəd ondan ibarətdir ki, planlı şəkildə şagird fəaliyyətinin interaktivliyi əsas götürülsün.

Bunun üçün fasiləsiz təhsil sistemi radikal olaraq yenidən strukturlaşdırılmalı, ümumi təhsilin milli kurikulumunun səmərəli tətbiqinin həyata keçirilməsi üçün təhsil sistemində müəllim hazırlığının sistemi modernləşdirilməli və beynəlxalq təcrübə nəzərə alınaraq yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqini inkişaf etdirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Mehrabov A.O., Abbasov Ə., Zeynalov Z., Həsənov R. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı: "Mütərcim", 2006.
2. Kərimov Y.Ş. Təlim metodları. Bakı: «RS Poliqraf» MMC, 2007.
3. Kərimova E.Y. Mühazirə mətnləri. Bakı: AMİ, 2010.

Использование новых обучающих технологий требование современности Резюме

Чтобы соответствовать быстро меняющейся современности, необходимо постоянное развитие образования. Для развития у младших школьников творческого мышления, умения проводить научный поиск, высказывать новаторские и критические мысли, возникла необходимость использования новых обучающих технологий в области образования.

The using new training technologies is the requirement of new time Summary

There is a necessity for developing constantly in education field in order to adapt to the demands of the rapidly changing world in modern time. It created a demand for applying of new training technologies in education field, in order the pupils to gain the creative thinking, scientific search, innovative ideas, research critical and creative thought.

MƏKTƏBƏQƏDƏR MÜƏSSİSƏLƏRDƏ YENİ PEDAQOJİ TEKNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏNİN İMKANLARI

Xumara Səlimxanova,
pedaqogika elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Açar sözlər: yeni pedaqoji texnologiyalar, idarəetmənin demokratikləşdirilməsi, planlaşdırma, təşkilatçılıq, əməkdaşlıq və nəzarət, psixoloji diaqnostika, testlər və üsullar, yeni təlim metodları.

Ключевые слова: новые педагогические технологии, демократизация, организация, руководство и мониторинг, психологическая диагностика, тесты и анализы, новые методы обучения.

Key words: new teaching technologies, the democratization, of the organization, management and monitoring, diagnostics psixolog heskaya, place and form, new teaching methods.

Azərbaycanda təhsil sisteminə yeniliklərin gətirilməsi müasir dövrdə qarşıda təhsilin dünyəvi, müasir mövqedə yeniləşdirilməsi və uşaq şəxsiyyətinin formalaşdırılması məsələləri durur.

Yeni pedaqoji texnologiyalardan danışmadan əvvəl onun nə olduğunu müəyyənləşdirmək lazımdır.

Texnologiya nədir? *Texnologiya* yunanca (*techeloqos*) *sənət, peşə* və *logos – elm, təlim* sözlərinin birləşməsindən yaranıb, «sənət və peşə haqqında elmlər» deməkdir. O, texnikanın inkişafı əsasında yaranmış, pedaqoji elm sahəsində təşəkkül taparaq formalaşmışdır. Hazırda pedaqoji texnologiyalarla əlaqəli terminləri, istilahları məlumdur. Onlar təlim prosesinin fəaliyyət sahəsini açıqlasa da, mahiyyət etibarilə təlim-tərbiyə prosesinin metodu kimi səciyyələndirilir.

Texnologiyanın əsas vəzifəsi – təlimedici sistemin bütün elementlərini birləşdirib, pedaqoqun işini məqsədyönlü prosesə çevirməkdən ibarətdir.

Pedaqoji texnologiyalar optimal didaktik proses olub, təlim-tərbiyə işi üçün metod və vasitələri haqqında biliklərin məcmusudur. Hazırda təlim prosesində pedaqoji texnologiyaların köməyi ilə idarə olunur.

Pedaqoji texnologiyalar 1879-cu ildə rəsmi olaraq təhsil sisteminə tətbiq olunmuşdur. XX əsrin 60-cı illərində kütləvi olaraq əvvəl ABŞ, sonraları Avropa məktəblərində tətbiq olunmağa başlanmışdır. Görkəmli cənubi amerikalı pedaqoqlardan S.Keroll, B.Blüm, D.Brüner, Q.Qey, B.Kosratelli,

N.F.Talizin, P.Ə.Qalperin, Y.K.Babanski, L.V.Zankov, D.V.Elkonin, L.Y.Zorina, V.V. Davidov, L.S.Viqotski, Azərbaycanda isə professorların Ə.Ə. Əlizadə, Ə.X. Paşayev və başqaları təlimin nəzəri və təcrübi məsələlərinə həsr edilmiş tədqiqat əsərlərində yeni pedaqoji texnologiyalar haqqında qiymətli fikirlər söyləmişlər.

Hazırda pedaqoji texnologiyaların əksəriyyətinə pedaqoji-didaktika, sosial-pedaqoji, kibernetika, idarəetmə metodları daxildir.

Demokratik təhsil sistemində fəaliyyətə başlayan hər bir pedaqoq yeni pedaqoji texnologiyaların mahiyyətini, rəhbərlik və idarəetmənin prinsiplərini dəqiq bilməlidir. Bu, ona fəaliyyət göstərdiyi müəssisənin mürəkkəb mexanizmini öyrənmək, tərbiyəçi-pedaqoq, uşaq-valideyn, icra və inzibati müəssisələrlə işgüzar münasibətlərdə tələb olunan qaydaların səriştəli həyata keçirilməsi üçün lazımdır.

Tədqiq etdiyimiz problemlə bağlı bir-neçə idarəetmə metodlarını araşdıraraq, təlim prosesində onları tətbiq etməyi məsləhət bildik.

Təhsil sistemində idarəetmənin demokratik prinsiplər əsasında qurulması yeniləşmə deməkdir. İdarəetmə humanist xarakter daşmalıdır. Onun özünəməxsus funksiyaları – planlaşdırma, təşkilat, rəhbərlik və nəzarət sistemi mövcuddur.

Planlaşdırmada məktəbəqədər müəssisənin rəhbəri təlim və tərbiyə prosesinə nəzarətin təşkilini planlaşdırır və istiqamətlərini müəyyənləşdirir, pedaqoq-tərbiyəçilərin pedaqoji nailiyyətlərini yekunlaşdıraraq qərar qəbul edir.

Təşkilat dedikdə, məktəbəqədər müəssisə rəhbərinin təlim və tərbiyə məsələləri ilə bağlı qarşıya qoyduğu məqsədə çatmaq üçün planlaşdırılmış işlərin yerinə yetirilməsi strukturunu tərtib etməsi nəzərdə tutulur.

Rəhbərlik dedikdə, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün məktəbəqədər müəssisə rəhbərinin görülməli işləri planlaşdırılmış məsələlərə uyğunlaşdırması nəzərdə tutulur.

Nəzarət isə birbaşa planlaşdırma ilə bağlı olub, təlim prosesində qarşıya qoyulmuş məqsədin təmin olunmasına xidmət edir.

Demokratikləşmə dövründə təhsilin keyfiyyətinin yüksək olması idarəetmədə nəzarətin səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Pedaqoji prosesdə iştirak edənlərin fəaliyyətinin yüksək səviyyədə olması təhsilin keyfiyyətini təmin edir. Tərbiyəçi-pedaqoqun fəaliyyətində təhsilin keyfiyyəti təlim-tərbiyə planının, proqram və metodik göstərişlərin, təlim materiallarının, tədrisin maddi-texniki bazasının tələblər baxımından yerli-yerində olması ilə səciyyələnir. Metodik təlimatlar təhsilin keyfiyyətini yüksəldir. Bu işdə təhsil müəssisəsinin rəhbər işçiləri, tərbiyəçilər, uşaqlar və valideynlər iştirak etməlidirlər.

İdarəetmənin əsasını rəhbərlik təşkil edir. İdarəetmə zəncirində əsas həlqa olan məktəbəqədər müəssisə rəhbəri hansı pedaqoji, psixoloji və şəxsi keyfiyyətlərə malik olmalıdır?

- təşkilatçılıq bacarığı;

- pedaqoji işin incəliklərini bilmək;
- yüksək ixtisas hazırlığı;
- demokratik prinsiplərə yiyələnmə qabiliyyəti;
- müxtəlif tədris metodlarına yiyələnmək;
- intizamı təmin etmək;
- tərbiyəçilərin işi üzərində nəzarəti təmin etmək;
- tərbiyəçilərin qabiliyyət və bacarıqlarına uyğun iş bölgüsü aparmaq;
- problemlərin həlli zamanı düzgün qərar çıxarmaq;
- özünə tələbkar olmaq;
- öz nöqsanlarını görmək və başqalarını səbirlə dinləmək;
- tərbiyəçilərin nöqsanlarını göstərmək və bunların aradan qaldırılmasına çalışmaq;
- inandırmaq bacarığı;
- insanları tanımaq və seçmək bacarığı;
- ümumi intellektual inkişaf; ziyalılıq, idarəetmə mədəniyyəti, uzaqgörənlik, erudisiya, ünsiyyət.

İdarədən əvvəlcə özünü idarə etməyi bacarmalıdır. Əks təqdirdə, demokratik idarəetmədən danışmaq qeyri-mümkündür.

Məktəbəqədər müəssisəsinin rəhbəri dövlət ictimai idarəetmədən demokratik idarəetməyə keçməyə hazır olmalıdır. O, rəhbərlik etdiyi kollektiv və ictimaiyyətlə işləməyi bacarmalı, idarəetmənin psixoloji incəliklərindən baş çıxarmalıdır. İdarəetmədə demokratik prinsiplərə əməl olunduqda müəssisədə demokratik mühit yaranır. Demokratik mühitin yaranmasında rəhbərlik və tərbiyəçilər əsas qüvvədir. Belə ki, tərbiyəçi öz peşə ustalığı, ideya-siyasi istiqamətliliyi, şəxsi mənəvi keyfiyyətləri, uşaqlara isti münasibəti ilə rəhbərlik etdiyi qrupda əlverişli emosional-psixoloji iqlim yaradır, uşaqların bilik qabiliyyət və bacarıqlarının ahəngdar inkişafına təsir edir. O, təlim-tərbiyə funksiyalarının yerinə yetirilməsinə rəhbərlik və nəzarət edərək «tərbiyəçi-uşaq», «uşaq-kollektiv», «valideyn-uşaq bağçası» əlaqələrinin formalaşmasına əsaslanaraq yaratmalıdır. Tərbiyəçinin vəzifə borcuna aşağıdakılar daxildir:

- qrupda təlim-tərbiyə işinin təşkili;
- qrup otağının sanitar-gigiyenik təmizliyinə cavabdehlik;
- uşaqların ailə və məişət şəraitini öyrənmək, onların normal tərbiyəsinə valideynlərə pedaqoji təsir göstərmək;
- azı ayda iki dəfə hər bir uşağın evinə baş çəkmək, onun yaşayış tərzi və tanış olmaq;
- hər üç-dörd aydan bir tematik valideyn iclası keçirmək;
- qrupun qəbul otağında valideyn guşəsi təşkil etmək, vaxtaşırı uşaqların sağlamlığı, təlim-tərbiyəsi, qidalanması, evdə məişətinin təşkili, mədəni istirahəti və s. haqqında məlumat vermək;
- valideynlər üçün açıq qapı günləri təşkil etmək;

- uşaqlar üzərində müntəzəm müşahidə aparmaq nəticələri gündəlikdə qeyd etmək;
- uşaqların həyatında problemlər baş verərsə, onlar haqqında müəssisə rəhbərliyini xəbərdar etmək və onları aradan qaldırmağa çalışmaq;
- hər bir uşaq üçün tərbiyə və təlim işinin gedişi və nəticələrini əks etdirən «Pedaqoji və psixoloji kart», hazırlamaq, uşaq haqqında psixoloji gündəlik yazmaq (il boyu).

Tədris ilinin əvvəlində, ortasında və sonunda uşaqların qabiliyyət və bacarıqlarının səviyyəsini öyrənmək üçün onlarla diaqnostik iş aparılmalıdır. İşə başlamazdan əvvəl uşağın ailəsi, əhatəsi, sağlamlığı, fiziki inkişafı, yaddaşı, intellektual qabiliyyətləri və davranışı haqqında dəqiq məlumat toplamaq lazımdır. Bu, tərbiyəçiye uşağın təlim-tərbiyəsində qarşıya çıxan problemlərin həllində yardımçı olar və bu proses **diaqnostika** adlanır.

Diaqnostika yunanca *diagnotikos* – *müəyyən edən* deməkdir. Pedaqogikada diaqnostika öyrənilən subyekt, obyekt və ya proses haqqında əvvəlcədən informasiya almaq üçün istifadə edilən qaydadır, başqa sözlə diaqnostika əvvəlcədən «öyrənmək, dərk etmək, müəyyən etmək» deməkdir.

Psixoloji diaqnostika zamanı insan psixologiyasının müxtəlif tərəfləri haqqında məlumatlar əldə edilir. Tərbiyəçi hər bir uşaq üçün diaqnostik məlumat cədvəli tərtib etməlidir. Ümumiyyətlə, diaqnostika vasitəsilə uşaqların əqli inkişafının səviyyəsi, keyfiyyətləri və qabiliyyətləri öyrənilir. Hər hansı bir keyfiyyət və ya xüsusiyyət öyrənilərkən uşaq sınaqdan keçirilir. Sınaq zamanı şifahi test və oyunlardan istifadə edilir. Testlər fənlər üzrə hazırlanır, məsələn, nitq inkişafı, riyaziyyat, ətraf aləmlə tanışlıq və s.

Test – standartlaşdırılmış sınaqdır. O, uşaqların intellektual qabiliyyətlərinin üzə çıxarılması üçün tərbiyəçiye lazım olan vasitələrdən biridir. Test və anketlər vasitəsilə uşağın intellektual səviyyəsini, xarakter xüsusiyyətlərini öyrənmək, ona əlverişli şəraitdə işləmək və yaradıcılıqla məşğul olmaq imkanları yaratmaq mümkündür. Test və anket sorğularına verilən cavabların təhlili ümumi diaqnozun qoyulması işini tamamlayır.

Uşaq şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında təhsilin demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi prinsiplərinə riayət etmək vacibdir. Təhsildə humanistləşmə prinsipini həyata keçirmək üçün mütləq demokratikləşmə prinsipini gözləmək, yaradıcılıqla düşünən, müstəqil mühakimə yürütməyi bacaran demokratik dünyagörüşünə malik şəxsiyyət formalaşdırmaq lazımdır. Gənclərə imkanlara malik olan yeni təlim metodları – innovasiyalar bu baxımdan əlverişlidir. Məlum olduğu kimi, yeni pedaqoji texnologiyalardan, fəal təlim metodları uşaqların onlara vacib olan bilik, bacarıq və vərdisləri əldə etməsində mühüm vasitədir. Təlim zamanı tərbiyəçi və uşaq qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərirlər. Elə buna görə də bu, interaktiv təlim adlanır.

Tədqiqatlar göstərir ki, müasir didaktika hələ nöqsanlıdır. Bunun səbəbi yeni tədris metodları və priyomlardan təlimdə tam istifadə olunmamasıdır.

Hər bir təhsil müəssisəsinin tədris modeli olmalıdır. Bu çatışmazlıqların həlli təhsilin yeniləşməsi, islahatlarla bağlıdır.

Təhsil islahatının əsas tələbi təhsilin məzmununun yeniləşməsi, təlimdə yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiq edilməsidir. İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemi təcrübəsindən çıxış edən pedaqoqların araşdırmaları göstərir ki, müasir dövrdə şəxsiyyətin formalaşdırılması təhsil sistemində olan bir çox vacib problemlərin həlli ilə əlaqədardır.

Yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi şəraitində təlimin başlıca prinsipi birlikdə öyrənməkdir. Hazırda məktəbəqədər müəssisələrdə tətbiq olunan yeni təlim metodları və priyomları aşağıdakı müsbət cəhətlərinə görə ənənəvi metodlar və priyomlardan fərqlənir:

1) məşğələdə uşaqlarla səmərəli əks-əlaqənin təmin olunması, əməkdaşlığa şərait və estetik- emosional mühitin yaradılması;

2) tərbiyəçinin uşaqları pedaqoji prosesin bərabərhüquqlu iştirakçısı kimi qəbul etməsi;

3) təlim metodlarının optimal seçimi, onların uşaqların yaşına, inkişaf dərəcəsinə uyğunluğu, sistem şəklində tətbiqi;

4) hər bir uşağın fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin və tədris, idrak imkanlarını nəzərə alınması;

5) məşğələdə təlimin inkişafetdirici aspektinin gücləndirilməsi, differensiasiyalanma yolu ilə uşaqların bilik və bacarıqlarının artırılması;

6) uşaqların müstəqil fəaliyyəti, sərbəst rəy söyləmələri üçün münasib şəraitin yaradılması;

7) uşaqların proqramdan əlavə məlumatlarla təmin edilməsi;

8) uşaqlara «öyrənməyi öyrətmək» zəminində təlim vərdislərinin aşılanması;

Təlim prosesində interaktiv təlim metodlarının tətbiqi uşaqlarda müstəqil düşünmək, sərbəst fikir söyləmək, başqalarının fikir və mülahizələrinə münasibət bildirmək, bir-birilə sağlam rəqabət aparmaq kimi xüsusiyyətlər əldə edir. Əsas məqsəd isə öyrənməyi öyrətməkdir.

«İnteraktiv» sözünün mənası «qarşılıqlı fəaliyyətə əsaslanan» deməkdir.

Bunu necə başa düşmək lazımdır? İnteraktiv təlim metodları tərbiyəçinin iştirakı ilə uşaqların müxtəlif informasiya mənbələri (şəkil, illüstrasiya, canlı obyektlər və s.) və ya qarşılıqlı fəaliyyət prosesində yeni biliklər əldə etməyə imkan verən təlim metodları və məşğələ formalarının məcmusudur. Bu formada əldə edilən bilik uşaqların yaddaşında uzun müddət qalır və yeri gələndə təcrübədə tətbiq olunur.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyə və təlim işində aşağıdakı yeni təlim metodlarından və priyomlarından istifadə etmək məsləhət görülür:

1. əqli hücum;
2. söz assosiasiyaları;
3. rollu oyunlar;
4. işgüzar səs-küy;
5. cütlər və qruplarla iş və s.

I. Əqli hücum. Bu metoddan uşaqları həvəsləndirmək, hər hansı bir problemin həlli üçün konkret suallara cavab axtararkən istifadə olunur. Yeni mövzunun öyrədilməsi zamanı əvvəllər əldə olunan bilikləri yadda saxlamaq, sonra yeni mənimsəməyə əqli hücumla keçmək olar. Bu metoddan böyük və məktəbəqədər hazırlıq qruplarında, məşğələnin göstərilən mərhələlərində istifadə etmək olar:

- problemin həllini axtararkən;
- yeni mövzunun öyrədilməsi zamanı;
- yaradıcılıq tapşırıqları üzərində işi başa çatdırarkən.

Əqli hücum zamanı uşaqlara verilən suallar vasitəsilə onların intellektual səviyyələrinin artırılmasına nail olmaq mümkündür. Verilən suallar əvvəlcədən müəyyənləşdirilməli, problemi əhatə etməlidir. Cavablar təkcə sözlər, qısa ifadələr və konkret cümlələr şəklində olmalıdır. Yoldaşların fikirlərini təkrarlamağa yol verilmir. Cavab vermək üçün uşağı məcbur etmək olmaz, o, suala sərbəst cavab verməlidir. Bu zaman uşaqları fəallaşdırmaq və həvəsləndirmək, sonda cavabları qiymətləndirmək lazımdır. Cavab dəqiq olmadıqda uşaqların köməyi ilə onun dəqiqləşdirilməsinə nail olmaq lazımdır. Uşaqlar fikirləşə bilmədikdə əqli hücum dayanır.

Əqli hücum metodunu tətbiq edərkən kollektivdə ümumi müzakirə, diskussiya aparmaq yaxşı nəticə verir. Bu metod həm tərbiyəçi, həm də uşaqlar üçün əlverişlidir, çünki bu zaman əşya və hadisələrin, insanların qarşılıqlı münasibətləri tədqiq və bir-birini dinləmək, yoldaşın fikrinə hörmət kimi xüsusiyyətlər tərbiyə olunur.

II. Söz assosiasiyaları. Bu metoddan mövzunu öyrənməyə başlamazdan əvvəl uşaqların nələri bildiklərini və məşğələnin sonunda nəyi öyrəndiklərini müəyyənləşdirmək məqsədilə istifadə edilir, məsələn: «Nəyi öyrəndik? Bu sözü deyərkən daha hansı söz yadınıza düşdü? Öyrəndiyiniz sözə aid cümlə qura bilərsinizmi? Bir cümlə deyin» və s.

Bu metodun tətbiqi zamanı uşaqların şüurunda ayrı-ayrı təsəvvürlər arasında əlaqə yaranır.

III. Rollu oyunlar. Rollu oyunlara «yaradıcı oyunlar» da deyilir. Rollu oyunlara mövzusu həyatdan, məişətdən götürülmüş və uşaqlar tərəfindən improvizə edilmiş («Məktəb», «Metro», «Gəmi», «Ailə») və s. oyunlar daxildir. Bu oyunlarda uşaqlar rolların ifaçısına çevrilirlər, məsələn, «Gəmi» oyununda gəminin kapitanı, matroslar, sərnəşinlər iştirak edir. Tərbiyəçi oyunun məmununu aydınlaşdırır və rolları bölüşdürür. Oyunun gedişində iştirakçılar dialoqa girir, qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər. Oyun başladıqdan sonra tərbiyəçi uşaqlara nəzarət etməli, çətinlik çəkən uşaqlara istiqamət verməlidir. Oyunun sonunda onun məqsədini, əhəmiyyətini uşaqlara çatdırmaq vacibdir.

İştirakçılar üçün yaddaşa daxildir:

- iştirakçıların öz vəzifələrini dərk etmələri;
- səhnədə baş verən hadisələrə inamın olması;

- iştirakçılara bacarıq, xarakter və maraqlarına uyğun rolun verməsi;
- oyuna, xüsusilə, qəhrəmanın çıxışlarına hazırlaşmaq;
- oyunda tərəf-müqabili hiss etmək, onun sözünü kəsməmək, çıxışını diqqətlə izləmək;
- oyunun digər qaydalarına riayət etmək;
- təsvir olunan hadisəni qiymətləndirmək.

IV. İşgüzar səs-küy. Məşğələnin sürətini dəyişərkən bu metoddan istifadə olunur, məsələn, tərbiyəçinin çıxışından sonra uşaqların yorğunluğunu aradan qaldırmaq üçün onlara söhbət etmək, indicə eşitdikləri və gördüklərini müzakirə etmək imkanı verilir.

V. Cütlər və qruplarla iş. Bu metod uşaqların bir-biri ilə əməkdaşlıq etmələri, fikir mübadiləsi aparmaları üçün şərait yaradır. Hər uşaq öz fikrini əvvəlcə söyləyir, sonra hamılıqla ümumi qərar qəbul edilir. Bu zaman kollektivdə olan ən zəif uşaq belə fəallaşır, onda özünə inam yaranır.

Adından məlum olduğu kimi, məşğələ zamanı uşaqlar cüt-cüt və ya 4-5 uşaqdan ibarət kiçik qruplara bölünürlər. Bu metoddan böyük və məktəbə-hazırlıq qruplarında daha çox istifadə oluna bilər.

Uşaqlar cütlərə və ya qruplara bölündükdən sonra hər qrupun lideri seçilir. Tapşırıqlar izah olunur, onların yerinə yetirilməsinə vaxt məhdudiyəti qoyulur. İş başa çatdıqdan sonra hər lider öz qrupunun işi haqqında hesabat verir və iş qiymətləndirilir.

Cütlər və qruplarla işləyərkən tərbiyəçi uşaqların işinə müdaxilə etməməli, yalnız ehtiyac olduqda onların köməyinə gəlməlidir.

Tədris prosesində interaktiv təlim metodlarının tətbiqi uşaqlarda müstəqil düşünmək, sərbəst fikir söyləmək, başqalarının fikirlərini təsdiq və ya inkar etmək, bir-biri ilə sağlam rəqabət aparmaq və s. kimi xüsusiyyətlərin tərbiyə olunmasına şərait yaradır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların məktəbə hazırlanmalarının əsas məqsədi onların inkişafı, tərbiyə və təhsilini müasir tələblər baxımından təşkil etməkdən ibarətdir.

Uşaqların məktəbə hazırlığına verilən tələblərə onların psixoloji və fiziofizioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, müvəffəqiyyətli təhsil və tərbiyə prosesinin təşkili əsaslarının müəyyənləşdirilməsi, gələcək I sinif şagirdlərinin psixi keyfiyyətlərinin müəyyən olunması istedadlı uşaqların aşkara çıxarılması, onların potensial imkanlarının inkişaf etdirilməsi daxildir. Bu zaman aşağıda qeyd olunan prinsiplərə rəyət etmək zəruridir:

- şəxsiyyətyönümlülük prinsipi;
- əyanilik prinsipi;
- şüurluluq prinsipi;
- inkişafetdiricilik prinsipi;
- nəticəyönümlülük prinsipi;
- əməkdaşlıq prinsipi.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi təhsilin astanası olmaqla uşaqların obraz təfəkkürünü inkişaf etdirməklə yanaşı, onlarda fəal təlim, inteqras məşğələlər prosesində idraki fəaliyyət vasitələri olan müqayisəli təhlil, təsnifat ümumiləşdirmə və nəticəyə gəlmək kimi bacarıqlar tərbiyə edir.

Böyük və məktəbəhazırlıq qrupunun uşaqları yaşlılar və həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə olmaq, mədəni davranış qaydalarını mənimsəmək imkanıdır. Olur, öz hərəkətlərində əxlaqi normaları rəhbər tutaraq onlara riayət edirlər.

Sosial davranış normalarının tərbiyə olunması prosesində onlarda vətənpərvərlik, insanpərvərlik, digər xalqlara, millətlərə hörmət və toleranqlıq kimi əxlaqi prinsiplərin tərbiyə olunmasına şərait yaranır.

İdraki inkişaf prosesində uşaqlar respublikamızın rəmzlərini – bayrağımızı, gerbimizi tanıyır, himnimizi ifa etmək bacarığına yiyələnirlər. Onlar, öz ölkə, şəhəri (kəndi, qəsəbəsi), ətraf aləm haqqında bildiklərini sadə, yığcam, ardıcıl izah edir, fəsilləri, ilin aylarını fərqləndirməyi bacarırlar.

Uşaqları öz yaradıcılıq imkanlarından istifadə edərək rəsm etməyi, musiqi dinləməyi, mahnı ifa etməyi, rəqs etməyi bacarırlar.

Beləliklə, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təsdiq edilmiş təlim və tərbiyə proqramı məktəb təliminin tələblərinə uyğunlaşdırılaraq həyata keçirilir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi ilə məktəbin qarşılıqlı əlaqəsi nəzəri, elmi və pedaqoji cəhətdən düzgün, varislik prinsipi əsasında qurulduqda təlim-tərbiyə işində yüksək nəticələr əldə etmək mümkündür.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi ailələrlə sıx əlaqə saxlamalı, valideynlərlə pedaqoji iş aparmalıdır.

Bütün bunlar məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin təlim-tərbiyə işinin məzmununu zənginləşdirir, məktəb təliminə uyğunlaşma tələblərinin yerinə yetirilməsi imkanını artırır.

İnteraktiv metod üzrə hazırlanmış bir məşğələyə diqqət yetirək.

Mövzu: «Bizim qəhrəman qızımız Gültəkin»

Proqram məzmunu: Vətənimizin azadlığı uğrunda şəhid olmuş, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Gültəkin Əsgərovanın məzarını ziyarət etmək onun həyatı, igidliyi haqqında danışmaq. Şəhidlər Xiyabanında uyuyan qəhrəman oğullarımızın, qızlarımızın məzarlarını ziyarət edərək, doğma Vətəni onlar kimi sevmək və göz bəbəyi kimi qorumağı tərbiyə etmək.

Məqsəd: Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Gültəkin Məlik qızı Əsgərova haqqında uşaqlara məlumat vermək, onu tanımaq. Sərbəst təhlil və əldə edilən nəticələri müqayisə etməyi və qiymətləndirməyi öyrətmək.

Fənlərərasə əlaqə: nitq inkişafı, musiqi.

İş forması: böyük və kiçik qruplarla, kollektiv iş.

Metod və priyomlar: müzakirə, müsahibə.

Resurslar: Milli Qəhrəman Gültəkinin şəkli, qərənfillər, Ə.Xanməmmədovun «Gültəkin» şeri, «Gültəkin haqqında bayatı», Ə.Naxçıvaninin «Şəhidlər Xiyabanı» şeirləri, Azərbaycanın Dövlət himni.

Məşğələnin gedişi.

Tərbiyəçi: – Uşaqlar, biz bu gün Şəhidlər Xiyabanına – milli qəhrəmanlarımızın uyuduğu məkana gedəcəyik. Biz onların məzarları üzərinə qərənfillər qoyacaq və onları yad edəcəyik. Ə.Naxçıvaninin «Şəhidlər Xiyabanı» şeirini eşitmişinizmi? Gəlin dinləyək.

Sinə gərüb dünyanın
Payızına, qışına,
Həmişə qərq olubdur
Gül-çiçək yağışına,
Şəhidlər Xiyabanı.

Məzarlar yan-yanadır.
Övladlarına ağrı
Deyən müdrik anadır
Şəhidlər Xiyabanı.

Etirazımdır mənim.
Heç zaman pozulmayan
Alın yazımdır mənim,
Şəhidlər Xiyabanı.

Tərbiyəçi: – Uşaqlar, biz Şəhidlər Xiyabanına çatdıq. Gəlin vətənimizin əzədligi uğrunda özlərini qurban verən şəhid qəhrəmanların məzarları üzərinə qərənfillər qoyub, onları bir dəqiqəlik sükutla yad edək. (1 dəqiqəlik sükut.) İndi isə gedək Milli Qəhrəman Gültəkinin məzarını ziyarət edək. Bu qərənfilləri isə Gültəkinin məzarı üzərinə qoyacaqsınız. (Uşaqlar qəhrəmanın məzarına yaxınlaşırlar).

Tərbiyəçi: – Uşaqlar, bu, həkim Gültəkinin məzarıdır. O, xalqımızı və uşaqlarımızı erməni işğalçılarından qorumaq və azad etmək uğrunda müharizədə həlak olmuşdur. O, könüllü olaraq müharibəyə getmiş, Şuşa şəhərinin müdafiəsi uğrunda gedən döyüşdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur.

Gültəkin Əsgərova Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyünün qorunması, yaralı döyüşçülərin həyatının xilas edilməsində göstərdiyi igidliyi görə ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

Tərbiyəçi: – Kim Gültəkin haqqında şeir deyər?

Uşaqlardan biri Əmrah Xanməmmədovun «Gültəkin» şeirini söyləyir.

Gültəkin bacım,
Sən döyüşdüyün qaya
Adı qayalıq deyil,
O qaya, sən olan yerdə
Nə çənə, nə dumana bürünür,
O, qeyrət qayasıdır.
O qayadan baxanda
Qəhrəmanlıq görünür.

Tərbiyəçi: – İndi isə mən sizə Gültəkin haqqında bir bayatı söyləyəcəyəm.
Gültəkinəm, uçdum mən,
Dildən-dilə düşdüm mən.
Elə, dosta can qurban,
Bu dünyadan köçdüm mən.

Bayatıdan sonra tərbiyəçi uşaqlara aşağıdakı sualları verir:

- Siz bu xiyabanda nələr gördünüz? (məzarlar.)
- Bu məzarlar kimin məzarlarıdır? (şəhidlərin.)
- Burada uyuyan qəhrəmanlara nə üçün «şəhid» deyirlər? (Onlar vətən uğrunda həlak olmuşlar.)
- Nə üçün Şəhidlər Xiyabanı xalqımız üçün müqəddəs yer sayılır? (Şəhidlik müqəddəsdir.)

Uşaqlar suallara cavab verirlər, çətinlik çəkən uşaqlara tərbiyəçi kömək edir.

Tərbiyəçi: – Uşaqlar, gəlin Gültəkinin və şəhidlərimizin məzarları ilə vidalaşın. Qoy onların ruhu şad olsun! İndi isə Dövlət himnimizi birlikdə ifa edək. Hamı birlikdə Dövlət himnini ifa edir.

Şəhidlər Xiyabanına ziyarət uşaqlarla birlikdə müzakirə olunur. Yekunlaşdırılır və qiymətləndirilir.

Təhsil prosesinə yeni metod və priyomların tətbiqi təlimin keyfiyyətini yüksəltməsinə səbəb olur.

Deyənlərdən bu qənaətə gəlirik ki, təlim prosesində yeni pedaqogik texnologiyalardan istifadə məktəbəqədər yaşlı uşaqların hərtərəfli inkişafına onların dünyagörüşlərinin zənginləşməsinə və məktəbdə müvəffəqiyyətli təhsil almalarına imkan yaradır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi proqramı (2007-2010-cu illər). Bakı, 2007.
2. Зевина Л. Образовательные технологии и технологическая культура учителя. Москва: «Школьные технологии», 2002, №5.
3. Kərimov Y.Ş. "Təlim metodları". Bakı: "RS Poliqraf" MMC, 2009.
4. Əmrahlı L., Rzayeva N. Uşaq psixologiyası. Bakı: ADPU, 2010.
5. Əmrahlı L. Eksperimental psixologiya. Bakı: ADPU, 2008.

Возможности управления и способы применения новых технологий в дошкольных учреждениях

Резюме

В статье речь идет о внедрении новых педагогических технологий в системе образования Азербайджана. Характеризуется, что из себя представляют новые педагогические технологии и тоже время затрагивается вопрос управления системой образования и ее демократизации. Раскрываются педагогические, психологические и личные качества руководителя. Характеризуются особенности и методы педагогической диагностики. Также речь идет о методах обучения, используемых в обучении детей дошкольного возраста, дается рекомендации как их использовать в процессе обучения.

Management capabilities and new ways to use technology in preschools

Summary

The article focuses on the implementation of new educational technologies in the education system of Azerbaijan. Characterized by, what are the new educational technologies at the same time address the issue of education management and its democratization. Reveals the pedagogical, psychological and personal leadership qualities. Characterized by the features and methods of educational diagnosis. Also, we are talking about teaching methods used in teaching preschoolage children, recommends how to use them in the learning process.

MƏKTƏBƏQƏDƏR MÜƏSSİSƏLƏRDƏ ƏTRAF ALƏMLƏ TANIŞLIQ PROSESİNDƏ NİTQ İNKİŞAFININ REALLAŞDIRILMASI İMKANLARI

Almas Adışirinova,
AMI-nin Şəki filialı, kredit kabinetinin müdiri

Açar sözlər: nitq inkişafı üzrə işin istiqamətləri, ətraf aləmlə tanışlıq, şifahi nitqin formalaşdırılması imkanları.

Ключевые слова: направления работы по развитию речи, знакомство с окружающей средой, возможности формирования устной речи.

Key words: directions of the work for speech development, acquaintance with the environment, the possibilities of oral speech forming.

Məktəbəqədər yaş dövrü, hər şeydən əvvəl, uşaqların şifahi nitqə yiyələnmələri ilə xarakterizə olunur. Nitq inkişafı prosesi erkən yaş dövrlərindən başlayır və intensiv davam edir. Məktəbəqədər uşaqlar ana dilinin bütün cəhətlərinə – səs tərkibinə, müəyyən təkmildə lüğət ehtiyatına, qrammatik quruluşuna yiyələnmiş olurlar. Bu yaş dövründə ətraf aləmlə bağlı əldə olunan anlayışlar və buna müvafiq ehtiyatı, qazanılmış nitq vərdişləri uşaqlara ətrafındakı insanlarla müəyyən səviyyədə ünsiyyət və münasibət yaratmaq imkanı verir, onları bu prosesin tam hüquqlu tərəf-müqabilinə çevirir. Söz ehtiyatının artırılması ilə birgə fəal nitqin formalaşması prosesi başlayır ki, bu da obyektiv varlığın nitq vasitəsilə inkişafı olan təfəkkürün formalaşmasına töhfə yaradır.

Nitq uşaqlar üçün əhatəsində yaşadıkları aləm, dünya haqqında fikirlərin əldə olunmasının, insanlarla ünsiyyətin, fikir mübadiləsinin əsas vasitəsinə çevrilir. Ana dilini hər cür əqli inkişafın əsası hesab edən böyük pedaqoq K.D.Uşinski yazırdı: "Uşaq ana dilini öyrənərkən yalnız şərti ədəbi öyrənmir, o, eyni zamanda doğma ana dilinin döşündən mənəvi dəyər və qüvvət əmir. Ana dili təbiətin mahiyyətini uşaqlara heç bir təfərrüatın izah edə bilmədiyi bir şəkildə izah edir". Uşaqlar ana dilinə yiyələnmək yolu ilə yeni təsəvvürlər əldə edir, fikir və ideyalarını doğma, konkret, obrazlı dildə ifadə etməyi, hadisələrə münasibətini bildirməyi öyrənirlər. Onların həyatla bağlı təsəvvürləri sözlər vasitəsilə şüurlarında təkrarlanır.

Məktəbəqədər təhsilin başlıca vəzifəsi uşaqların ailədə mənimsədikləri nitq vərdişlərini daha da inkişaf etdirmək və təkmilləşdirməkdir.

“Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və proqramı”nda uşaqların nitqinin inkişafı təlim nəticələrini müəyyən edən əsas sahələrdən biri kimi göstərilmişdir.

Nitq inkişafı uzunmüddətli, çoxsahəli mürəkkəb bir proses olur. Nəzəri və praktik cəhətdən düzgün qurulmuş, sistemli təlim işi tələb edir. Tərbiyəçinin gün ərzində nitq inkişafı üzrə bütün istiqamətlərdə planlı iş aparması, məntiqi təfəkkürün formalaşmasına təkan verən yeni təlim texnologiyalarından və vasitələrindən istifadə etməsi müasir məktəbəqədər təhsilin əsas məqsədidir. Təlimin keyfiyyəti, həmçinin, uşaqları əhatə edən mühitdən, yaşlıların bu işə münasibətindən də çox asılıdır. Məktəbəqədər müəssisəyə gələn uşaqlar ilk dəfə ictimai mühitə düşdülərindən geniş ünsiyyət imkanı qazanırlar. Bu yaş dövrünün əsas xüsusiyyəti uşaqların ana dilini təkcə böyüklərin praktik nümunələri əsasında öyrənmələri, dinləyici olmalarıdır.

Uşaq yaşlıların nitqinə xüsusi fikir verir, eşitdiyini təqlid edir, lüğət zənginləşir, tədriscən müstəqil nitqə malik olur. Odur ki, uşağın əhatəsində olan insanların nitqi aydın, məntiqli, lazımi sürət və yüksəklikdə olmalı, söz və ifadələr məna baxımından yerində işlədilməli, nitqi yamsılama üçün şərait yaradılmalıdır. Tərbiyəçi bu cəhəti xüsusi olaraq diqqət mərkəzində saxlamalı və onun nitqi ana dilinin ən gözəl nümunələrinə mənimsəməkdə uşaqlara istiqamətləndirici təsir göstərməlidir. Ən təqdirdə, tələskənlik, sürətli danışmaq, yanlış tələffüz kimi qüsurları uşaqların danışığına sirayət edər. Uşaqlar böyüklərin təkcə düzgün danışığını deyil, həm də natamamlıqlarını götürürlər. Tərbiyəçinin əsas vəzifələrindən biri uşaqları normal nitq mühiti ilə əhatə etməkdən, onlarda fəaliyyətə ehtiyac yaratmaqdan ibarətdir.

Nitq inkişafı baxımından uşaqların ətraf aləmlə tanışlığı daha geniş imkanlara malikdir. Mühitlə bağlı təsəvvürlər dünyaya yeni göz açan körpələr üçün maraqlı və idrak mənbəyi olub, öyrənmək, yeni bilik əldə etmək tələbatını yaradır. Eşitdikləri hər bir yeni söz onunla bağlı əşya, obyekt, hadisəni öyrənmək istəyi oyadır. Erkən yaşdan ətraf aləm hər an qarşılaşdıqları yeni, maraqlı, cəlbədiciləşən obyektlər, gündəlik müşahidə etdikləri bioloji, ictimai hadisələr haqqında ilkin bəsit təsəvvürlər yaradır. Uşaqların nitqi ətraf aləmlə tanışlıq prosesində və rəbitəli şəkildə inkişaf edir. Onlar rastlaşdıqları hər şeyə bələd olmaq üçün maraqlıdır, ətraf aləmi özlərinə məxsus tərzdə anlaşırlar. Bu mənada tərbiyəçinin uşaqların diqqətini ətraf mühit haqqında biliklərin öyrənilməsi istiqamətində yönəltməklə nitq situasiyası yaratmağa, nitq fəaliyyətinin məqsədyönlü təşkilinə, müvafiq təlim mühitinin yaradılmasına nail ola bilməsi vacibdir. Gündəlik həyatda uşaqlar ətraf aləmə münasibətlərini, təəssüratlarını

şəxsi fikir və emosiyalarını çevrəsindəki insanlara çatdırmağa, müsaib olmağa cəhd göstərdiklərindən arasıkəsilməz qarşılıqlı ünsiyyət yaranır, nitq fəaliyyəti imkanları intensiv inkişaf edir. Nəticədə ətraf aləmə fəal münasibət, danışığa reaksiya vermə, səs və sözləri dinləmə, yamsılama, anlama cəhdi formalaşır. Təbiətin müxtəlif rəng, forma, səslərlə dolu rəngməxsus füsunkar gözəllikləri, əsrarəngiz guşələri, görməli yerləri, əhəmiyyətli hadisələri uşaqların daxili dünyasına güclü təsir edir. Davamlı dəyişən dünya ilə əlaqələr genişləndikcə, buna müvafiq baxış, tənqidi münasibət, azad düşüncə ruhu formalaşır. Dünyanı dərk etməyin yeni formaları, ixtiyari diqqət elementləri meydana gəlir, idrak fəaliyyətinə maraqların planı çəkilir. Geniş və hüdudsuz mövzularla tanışlıq uşaqların şüurunun əhatə olunduqları aləmin bütöv və bölünməz obrazını yaradır. Görüşmələri məkan, obyekt, hadisələrlə bağlı toplanmış təsəvvürlər aydınlaşdıqca fikrin sərbəst çatdırılması üçün zəruri olan söz və ifadələr tələbi yaranır, lüğət dəqiqləşir, fəallaşır, düzgün tələffüz, sadə və mürəkkəb cümlələrlə aydın, rəhbərlik, səlis danışıq qabiliyyəti formalaşır.

Ətraf aləm nə dərəcədə dərk olunursa, uşaqların nitqi bir o qədər məntiqli, məzmunlu olur, onlar sözlərin həqiqi və məcazi mənasını, sözlər arasındakı qrammatik münasibətləri başa düşür, sözdən istifadə etməyi, nitq situasiyasından asılı olaraq onu dəyişməyi, cümlə qurarkən şəxsə və məniyyəyə görə uzlaşdırmağı öyrənirlər. Birbaşa yaşanan hiss və tələblər uşaqların dünya haqqında təsəvvürlərini konkretləşdirir, münasibət bildirmək, mülahizə yürütmək cəhdi rəhbərlik nitqi inkişaf etdirir, onlara şifahi danışıq vərdişləri aşılayır. Uşaqlarda təbiiyyətinin nitqini dinləmək, başa düşmək, səsləri düzgün tələffüz etmək və oxşar səsləri tələffüz etmək, verilən sualları cavablandırmaq, sərbəst fikir yürütmək, hadisələri yadda saxlamaq və yenidən təsəvvürdə canlandıraraq özünəməxsus tərzdə çatdırmaq, bir-neçə cümlədən ibarət mətn tərtib etmək bacarıqları yaranır. Nitqin dəqiqliyi, aydınlığı, düzgünlüyü təmin olunur.

Uşaqların nitq inkişafının səviyyəsi həyatla bağlı informasiyaları əhəmiyyətli şəkildə dərk etmək, fikirlərini nə dərəcədə aydın ifadə etmək, ətrafdakı insanlara necə anlada bilmək bacarığı ilə müəyyən olunur. Nitqin rəhbərlikliliyi fikrin rəhbərlikliliyi ilə bağlıdır. Bu, hər hansı fakt və hadisə haqqında məzmunun məntiqi cəhətdən ardıcıl, dəqiq, dolğun, obrazlı ifadəsi deməkdir. Təlim işinin əsas vəzifəsi uşaqların əqli imkanlarını, öyrənmə qabiliyyətlərini aşkara çıxarmaqla onları təlim prosesində fəal iştiraka cəlb etmək, ümumi nitq bacarıqlarının inkişafını, nitq fəaliyyətinə yiyələnmələrini təmin etməkdir. Nitqin formalaşması həm uşaqların ətrafındakı insanlarla fəal ünsiyyətini təmin edir.

Təhlil müqayisə imkanı olan mövzular uşaqları daha çox maraqlandırır və cəlb edir. Bu, təkcə məzmun rəngarəngliyinə deyil, həm də məzmun tələf qrammatik quruluşlu söz və ifadələrdən istifadəyə, mühakiməyə, rütməyə, əqli nəticə çıxarmağa, yaradıcı təsvir qurmağa tələb yaradır. Maraqlı bənzətmələr, bədii ifadələr uşaqların nitqinin ədəbi dilə uyğunlaşmasına geniş imkanlar açır. Canlı qavrayış və təsəvvürə əsaslanan ətraf aləmlə tanışlıq prosesində tərbiyəçi uşaqları şəxsi fikirlərini müxtəlif formalarda, mənalı ifadələrlə çatdırmağa, sözün çoxmənalılığını dərk etməyə yönəltməlidir. Başlıcası odur ki, uşaqlar təqlidə, təkrara və vermədən mövzu ilə bağlı öz variantlarını fikirləşməyi, müvafiq formaları seçməyi, fikirlərini müstəqil çatdırmağı, səlis, rəvan, obrazlı danışmağı öyrənsinlər. Verilən suallar səbəb-nəticə xarakterli olmalı, uşaqları bənzətmələrə, fakt və hadisələri araşdırmağa, xarakterizə etməyə istiqamətləndirməlidir. Əsasən, uşaqlara gördüklərini müxtəlif formalarda təsvir etməyə imkan verən açıq suallardan istifadə olunmalıdır: "Nə üçün?", "niyə?", "Bunun haqqında nə deyə bilərsiniz?". Kiçikyaşlı uşaqlarda, sözlü ehtiyatının az olması səbəbindən suallara bir sözlə cavab verir, cümlə qurmaqda, şəkil üzrə danışmaqda, fikirlərini çatdırmaqda çətinlik çəkir. Buna görə də tərbiyəçi ilk növbədə məzmunlu ünsiyyət üçün vacib olan yetərli söz ehtiyatının yaradılması, nitqin qrammatik cəhətdən düzgünlüyünün təmin olunması üzrə iş aparmalı, səlis, dil normalarına uyğun tələf formalaşmasına (səsin yüksəkliyi, qüvvəsi, nitqin sürəti, ifadəlilik, məntiqi vurğu), nitqin səs mədəniyyətinin tərbiyəsinə diqqət yetirməlidir.

Əvvəlcə əşya, həmçinin hadisələrin adları öyrədilməli, sonra uşaqların diqqəti onların əlamət, xüsusiyyətlərinə, oxşar fərqli cəhətlərinə, səbəb-nəticə əlaqələrinə yönəldilməli, bu əsasda fəal lüğət ehtiyatı zənginləşdirilməlidir. Müşahidə üçün seçilən obyektin adı, əlamətləri, istifadə yeri ilə bağlı öyrənilən hər bir söz uşağın lüğət tərkibinə daxil olur, söz və ifadələrin təkrarlanması artikulyasiyanı dəqiqləşdirir, uşaqlara verilən danışmaq imkanı nitqin rəhbərliyini təmin edir. Uşaqların nitqinin məzmununu şəxsi təəssüratların çatdırılması anlamında daha çox diqqət tələb edir. Dinləyicilərin anlamaları üçün dəqiq lüğət, qrammatik cəhətdən düzgün tərtib olunmuş cümlə, rəhbər ardıcıl şərh lazım gəlir. Yeni söz və ifadələr hesabına lüğət ehtiyatı artdıqca uşaqlar öz nitqlərini şüurlu məntiqi qurmağa, ardıcıl, rəhbər nitqə nail ola bilirlər. Uşaqlar əvvəl tərbiyəçinin düşündürücü, xatırladıcı, yardımçı suallarının köməyi ilə sonralar isə sərbəst olaraq hadisələrin davamlılığını yadda saxlamağı müstəqil düşünməyi, məntiqi ardıcılığı gözləməyi, fikri tam çatdırmağı öyrənirlər. Fikri çatdırmaq üçün rəhbər və məntiqi cəhətdən ardıcıl ifadə

mənbəyə diqqət yetirilir, tədricən monoloji nitqin səviyyəsi yüksəlir, müəllimlik, dəqiqlik, ifadəlilik özünü göstərir, yaradıcı təfəkkür formalaşır.

Nitq inkişafı üzrə iş uşaq fəaliyyətinin bütün sahələri ilə əlaqələndirilərək ətraf aləmlə tanışlıqla paralel aparılır. Bu mənada səs təqlidi, didaktik oyunlar nitqin səs mədəniyyətinin tərbiyəsində böyük rol oynayır ("Gələn kimdir?", "Bu evdə kim yaşayır?", "Səsindən tanı", "Kim nə eşidir?"). Təbiətdə olan səslərin (qarın, yarpaqların ayaq altında xışıldaması, ayun şırıltısı, quşların nəğməsi) təqlidi uşaqları daha çox cəlb edir və maraqlandırır. Yaxud adında üzərində iş aparılacaq səsin iştirak etdiyi qaynaq və oyuncaqlarla oyunlar, şəkil üzrə təsvir xarakterli hekayələr, söhbətlər nitq inkişafının bütün istiqamətlərində tərbiyə işi aparmağa imkan verir. ("Bu nədir və ya kimdir?", "İş üçün kimə nə lazımdır?", "Mağaza", "Bunun anası kimdir?")

İnsanların həyat tərzilə bağlı müşahidələrin nəticəsinin oyunlara gətirilməsi əsasında yaranan rollu-süjetli oyunlar da müəyyən dərəcədə uşaq fəaliyyət növü olub, uşaqların yaradıcı və məntiqi təfəkkürünün inkişafında xüsusi rol oynayır. Adətən, uşaqlar böyüklərin həyatının fəal iştirakçısı olmağa can atır, lakin imkanları məhdud olduğundan, bu arzularını öz oyunlarında reallaşdırırlar. Sözlə müşayiət olunan və sosial münasibətləri əks etdirən bu oyunlar onları həyatla bağlı yaranan suallara cavab tapmağa istiqamətləndirir. Gördükləri yer və hadisələri təkrar təsvirində canlandıraraq oynanılacaq mövzunu şəxsi bilik və təcrübələrinə istinad edərək təhlil edir, konkret məzmun fikirləşir, süjet qurur, obrazlar yaradır, rol oynayır, hadisələri öz təxəyyüllərinə uyğun yaşadırlar. Kollektiv xarakter daşıyan rollu-süjetli oyunlar uşaqları qarşılıqlı fəaliyyətə, dialoqa təhrik edir. Nəticədə ünsiyyət vərdişləri təkmilləşir, əməkdaşlıq artır, dialoji nitq formalaşır. Uşaq aləminə daha yaxın həyat hadisələrinin və qəhrəmanların təsvir olunduğu bu oyunlarda uşaqlar danışmaq dilindən istifadə edirlər. Bu zaman nitqin mütəhərriqliyi artır, söz və ifadələrin mənacə yerində işlədilməsi vərdişləri yaranır. Rollu-süjetli oyunlar sözlə bağlı olur, ünsiyyət vərdişləri yaradır. Uşaqlar tək oynadığında belə oyuncaqlarla, təsvirlərində yaratdıqları oyun iştirakçıları ilə həm öz yerlərinə, həm də oyundakı rolların əvəzinə danışırlar ("Ailə", "Qonaqlıq", "Məktəb", "Gəzintidə").

Uşaqların ən çox sevdikləri, maraqlı göstərdiyi gəzinti və ekskursiyalarda təşkil olunan canlı müşahidələrdə onlar yeni bir şey öyrənmək imkanı əldə edir, tədqiqatçıya çevrilir, özləri üçün kiçik "kəşflər" edirlər. Müşahidələrlə əlaqədar təşkil olunan söhbətlər, kollektiv müzakirələr əsasında həyatı faktların səbəb-nəticə əlaqələri, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edilərək təhlil olunur, uşaqların öz fikir və rəylərini əsaslandırmaq bacarığı tək-

milləşir, sözlə bağlı təsəvvürlər konkretləşir. Hadisələri təsvir etmək üçün ayrı-ayrı sözləri mənaca əlaqələndirərək ardıcılıqla deyir, cəm, tək, inkar təsdiq formalarını bildirən ifadələri, müqayisə və üstünlük dərəcələrini başa düşür, sual və ya plan əsasında yaradıcı hekayə tərtib etməyə öyrənirlər. Yeni sözlər fəal lüğətə daxil olur, nitqin məzmununu dərinləşdirən hadisələrin mahiyyəti və ardıcılığı başa düşülür, 2-3 və daha artıq cümlədən ibarət mətn qurmaq bacarığı yaranır.. Uşaqlara öz maraq və düşüncələri haqqında danışmaq imkanı verilməsi də olduqca vacibdir. Tanışlıq dairəsi genişləndikcə, yaş artdıqca uşaqlarda öyrəndikləri hər şeyi sözlə ifadə etmək qabiliyyəti, rabitəli nitq formalaşır.

Ətraf aləmlə tanışlıq üzrə işin tərbiyəçiyə verdiyi hər bir imkan uşaqların nitqinin formalaşmasına istiqamətləndirilməlidir. Pedaqoji prosesin bəzi təşkilatçıları bu yaş mərhələsində nitqin səs mədəniyyətinin formalaşmasını, fəal lüğət ehtiyatının zənginləşməsini, rabitəli nitqin inkişafını təmin edən Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların ən böyük nailiyyəti şəxsiyyətin formalaşmasını şərtləndirən, idrak və ünsiyyət vasitəsi olan ana dilini öyrətmələridir.

Ətraf aləmlə tanışlıq üzrə məşğələnin bir nümunəsini təqdim edirik.

Mövzu: "Ağaclar "

Məqsəd:

- ağaclar haqqında bilik və təsəvvürlərin səviyyəsinin müəyyənləşdirmək;
- canlı və cansız təbiətin qarşılıqlı əlaqəsini, insanların həyatında rolunu, dəyişiklikləri görməyi və əsaslandırmağı öyrətmək;
- səs və sözləri düzgün tələffüz etməyi, sözləri, ifadələri mənasına görə yerində işlətməyi öyrətmək;
- fikri müstəqil olaraq bitkin, əlaqəli, konkret cümlələrlə ifadə etmə qabiliyyətini formalaşdırmaq.

Metodlar və priyomlar: əqli hücum, Venn diaqramı, şəkil üzrə iş.

Resurslar: canlı təbiətə aid videokaset, şəkillər, şəkilli - kartoçkalar

Məşğələnin gedişi

Motivasiya. Musiqinin müşayiəti ilə ekranda canlı təbiətə – bitki və heyvanlar aləminə dair görüntülər nümayiş etdirilir. Tərbiyəçi aşağıdakı suallarla uşaqlara müraciət edir:

- Uşaqlar, ekranda gördükləriniz haqqında nə bilirsiniz?
- Onların hamısını bir sözlə necə adlandırmaq olar?
- Ağaclar təbiətin hansı növünə aiddir?
- Ağaclara harada rast gəlmək olar?

Cavablar ümumiləşdirilir.

- Uşaqlar, bu qutunun içərisində fəsillərə aid şəkilli-kartoçkalar var. Hər biriniz bu kartoçkalardan birini götürüb baxın və əlinizdəki kart hansı stoldakı şəkllə uyğun gəlirsə, həmin stolda əyləşin. (Bu yolla uşaqlar kiçik qruplara bölünürlər.)

Tərbiyəçi uşaqların diqqətini növbə ilə yazı taxtasından asılmış, təbiət mənzərəsini əks etdirən üç böyük rəsmə cəlb edir:

- Uşaqlar, bu şəkillərdə nə təsvir olunub?

- Bu şəkilləri necə adlandırmaq olar? ("Meşə", "Meyvə bağı", "Park")

- Nəyə görə belə fikirləşirsiniz?

- Uşaqlar, gəlin əvvəlcə bu üç şəklə oxşar cəhətlərini müəyyən edək və rəsmdə təsvir olunan dairələrin kəşif hissəsində göstərək.

- İndi isə ağac şəkillərini fərqli cəhətlərinə görə seçin, yaşıl rəngli dairədə meyvə, qırmızı rəngli dairədə meyvə, mavi rəngli dairədə park ağaclarının şəkillərini yerləşdirin.

İşin icrasına yekun vurulur:

- Deməli, ağaclar bitdikləri yerə görə bir-birindən fərqlənirlər. Meşədə ağaclar yabanı halda özləri bitir, onlara heç kim qulluq etmir. Meşələr böyük meşələri tutur, orada çoxlu heyvanlar və quşlar yaşayır. Bağlardakı meyvə, parklardakı bəzək ağaclarını isə, ətraf mühiti gözəlləşdirmək məqsətdə istifadə etmək üçün insanlar özləri əkir, qulluq edir və çoxaldırlar.

İdman dəqiqəsi.

- Uşaqlar, indi ayağa durun, dediklərimi danışmadan, səssiz hərəkətlə göstərin: ağac əkək; su verək; ağac böyüyür; külək ağacın budaqlarını tərpədir; külək güclənir; külək zəifləyir; külək dayanır.

Şəkil üzrə iş.

- İndi hər qrup öz stolundakı şəkllə diqqətlə baxsın: şəkildə ağaclar nədir?

- Bunun mənasını necə izah edə bilərsiniz?

- Deməli, hər fəsildə təbiətin, yəni istinin, soyuğun təsiri ilə ağacların görünüşü dəyişir. Sizə təqdim olunan şəkillərin hər birində ağaclar fərqli görünüşdə, fəslə uyğun təsvir olunub. Hər qrup şəkllə ad verəcək və orada təsvir olunanlar əsasında hekayə tərtib edəcək. Çalışın ki, ağac sözü ilə mümkün qədər çox cümlə qurasınız. Görək hansı qrup şəklə məzmununu əks etdirən, daha maraqlı hekayə tərtib edə biləcək? Sonra qrupları müqayisə edib, qiymət verəcəyik.

Qruplar növbə ilə öz işlərini təqdim edirlər.

- Hansı qrupun hekayəsi daha maraqlı idi və nəyə görə?

- Bütün qruplar maraqlı fikirlər söylədi. Mən görürəm ki, siz ağaclar, onların həyatı haqqında çox şey bilərsiniz. Gəlin birlikdə qrupların işini bəyənləyək.

Oyun.

– Uşaqlar, mən “R” və “L” səslərindən hansını desəm, siz adında həmmə səsini iştirak etdiyi bir ağacın adını bu səsi xüsusi vurğu ilə tələffüz edə bilərsiniz. Görək kim tez və düzgün cavab verəcək? (palıd, nar, qöyrək, gilə, alma, armud, şabalıd, vələs)

Nəticə:

– Ağaclar canlı təbiətin ən gözəl, ən uzunömürlü növüdür, elin sərvətidir.

– Ağaclar təbiəti bəzəyir, havanı təmizləyir, isti vaxtlarda sərinlik gətirir, küləyin, tozun qarşısını alır, ağac kökləri torpağı bərkidir, torpaq sürüşməsinin qarşısını alır.

– İnsanlara böyük faydası olduğu üçün ağacları qorumaq, onlara qulluq etmək lazımdır. Ağac əkmək də su çəkmək, körpü salmaq kimi savab işdir.

Qiymətləndirmə. Uşaqların iştirakı qiymətləndirilir. Bu zaman cavabların düzgünlüyü, uşaqların fəallığı nəzərə alınır.

Ədəbiyyat

1. Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramı. Bakı, 2007.
2. Kərimov Y.Ş. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafı metodikası. Bakı: “R.S.Poliqraf” MMC, 2009.
3. Kərimov Y.Ş. Uşaq bağçasında nitq inkişafı. Bakı, 1985.
4. Гербова В.В. Занятия по развитию речи с детьми 4-6 лет. Москва: «Просвещение», 1987.
5. Развитие речи детей дошкольного возраста. Москва: «Просвещение», 1976.

Возможность, реализации развития речи в процессе знакомства с окружающей средой в дошкольных учреждениях

Резюме

Дошкольный период характеризуется усвоением детьми устной речи. До поступления в школу ребенок усваивает все особенности родного языка. В течение дня воспитатель должен вести плановую работу по всем направлениям развития речи и обеспечить детей нормальной речевой средой. С точки зрения развития речи, работа по знакомству с окружающей средой обладает более широкими возможностями. Во всех формах обучения работа по знакомству с окружающей средой ведется параллельно с развитием речи.

Possibilities of speech development realization in the process of acquaintance with the environment

Summary

Preschool age period is characterized by children assimilation of speech. Before school children learn all the features of the native language. During the day, the teacher should conduct systematic work in all areas of language development and provide children by normal speech environment. In terms of language development work on acquaintance with the environment has more features. The work of acquaintance with the environment is performed in parallel with the speech development in all forms of education.

**ОБУЧЕНИЕ МАТЕМАТИКЕ ИНТЕРАКТИВНЫМ МЕТОДОМ
И ПРИМЕНЕНИЕ ИКТ**

Тофик Мамедов,

доцент Нахичеванского Института Учителей

Ключевые слова: начальная школа, информационная технология, интерактивность, компьютер.

Açar sözlər: ibtidai məktəb, informasiya texnologiyaları, interaktivlik, kompyuter.

Key words: primary school, information technology, interactivitis, computer.

Современный этап развития образования в Азербайджане ставит перед системой образования важную и ответственную задачу: повысить качество и эффективность преподавания, подготовить кадры, способные творчески мыслить самостоятельно пополнять свои знания, ориентироваться в стремительном потоке научной и политической информации. Особую роль в этом играет возрастающее внимание к использованию в учебном процессе информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Они позволяют создавать такие модели организации учебно-воспитательного процесса, которые расширили бы рамки классно-урочной формы обучения, т.е. помогали бы строить целостное педагогическое пространство жизнедеятельности ученика, в котором его самореализация поддерживается путем продуктивной деятельности, инициативы, сотрудничества, самоопределения в формировании творческих качеств личности обучаемого.

Содержание курса математики в начальной школе приводит к необходимости дальнейшего совершенствования методов развивающего обучения, более глубокого изучения психологических основ урока, современной дидактики и методики преподавания математики. В этой связи большой интерес представляет изучение методов активизации мыслительной деятельности учащихся в процессе обучения. Эту проблему можно решать использованием интерактивного метода и информационно-коммуникационных технологий.

Слово "интерактив" означает дискуссионную деятельность на основе взаимной связи. С одной стороны – это учитель, а другой ученик. Основной принцип обучения интерактивным методом определяется терминами диалог и дебат.

Уровень обучения считается высоким тогда, когда деятельность каждого ученика обеспечена на уроке. Большую часть урока ученики должны решать самостоятельно и успешно. В учебном процессе ученики практическим материалом лучше овладевают, чем теоретическим.

Это также утверждает живущий в V веке д.н.э. китайский философ Конфуци. Он сказал: «Что я слышал – забываю, что увидел – вспоминаю. Но что делаю, это понимаю». В этой связи обучение математике интерактивным методом и применение информационно - коммуникационные технологий в начальной школе повышает эффективность учебного процесса. По этому объясняем некоторые моменты:

1. Как понять интерактивное обучение? Какие формы интерактивного обучения есть и когда надо их использовать?

2. Как провести урок интерактивным методом с использованием компьютера?

Если ученики обсуждают какое-то решение задачи, то в это время учитель должен направлять их, а ученики должны искать, открывать или исследовать данную задачу.

Особенности применения ИКТ в учебном процессе:

- учитывать психологические особенности ученика;
- учитывать динамическое развитие и возраст ученика;
- ученики свободно мыслят, высказывают свои отношения к мыслям товарища или учителя;
- процесса ученики являются равноправными субъектами урока;
- на уроке учащихся формируются способности свободно находить источники нужной литературы.

Использование интерактивного метода и ИКТ на уроке способствуют процесса развитию способностей и познавательной деятельности. Целесообразно разделить урок на три этапа:

I. Мотивация. Направление обдумывание (начало). В этом этапе учащихся на новых темах поднимает интерес и обдумывают, возбуждают давать вопрос и определить цель новых тем.

II. Познавательный (средний этап урока).

III. Обдумывание (итог).

Основная форма интерактивного метода использованного на уроке – групповое обучение. Содержание группового обучения такое: ученики класса делятся на 4-5 групп. Если в классе 20 учеников и 5 компьютеров, тогда 4 ученика используют 1 компьютер. Вопрос группам учитель готовит и располагает в памяти компьютера до начало урока, чтобы не терять время на уроке. Название групп можно именовать геометрическими фигурами: треугольник, квадрат, круг, прямоугольник и.т.д.

Приведем образец урока с использованием интерактивного метода и применением ИКТ по теме: «Доли»

При выполнении задания используется клавиатура компьютера и программа «Формула».

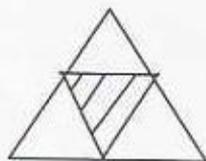
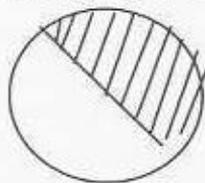
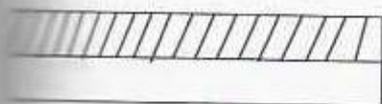
Программа «Формула» открывается последовательно:

Вставка \Rightarrow Объект \Rightarrow Microsoft Equation 3.0. На экране появится программа «Формула».

1. Запиши цифрами в строчку.

Одно пятая, половина, треть, одно восьмая, четверть.

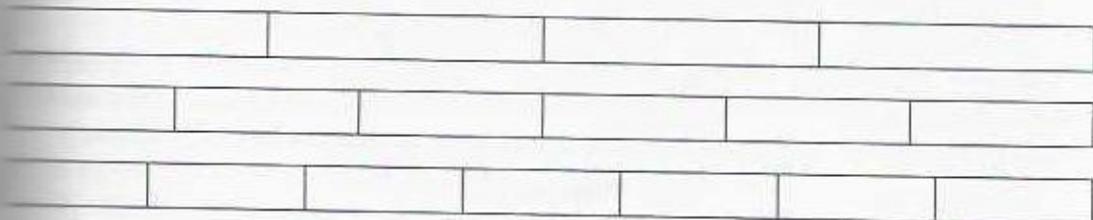
2. Под каждой фигурой запиши, какая её часть закрашена.

3. Найди и заштрихуй:

а) $\frac{1}{4}$ часть полоски;

б) $\frac{1}{7}$ часть полоски.

4. Сравни доли, поставь знаки $>$, $<$, $=$.

$$\frac{1}{4} \dots \frac{1}{2}, \frac{1}{7} \dots \frac{1}{6}, \frac{1}{6} \dots \frac{1}{3}, \frac{1}{5} \dots \frac{1}{4}$$

5. Запиши доли в порядке возрастания.

$$\frac{1}{3}, \frac{1}{2}, \frac{1}{6}, \frac{1}{5}, \frac{1}{4}$$

6. Запиши доли в порядке убывания.

$$\frac{1}{10}, \frac{1}{5}, \frac{1}{7}, \frac{1}{25}, \frac{1}{2}$$

7. Начерти отрезок длиной в 8 см. Раздели его на равные части. Чему равен $\frac{1}{4}$ отрезка?

8. Начерти отрезок длиной в 3 см. Его длина составляет третью длины второго отрезка.

9. Реши задачи.

а) В классе 35 человек, $\frac{1}{7}$ часть учится на «отлично». Сколько учеников учится на «отлично»?

б) В саду растёт 20 яблонь, что составляет их половину. Сколько деревьев растёт в саду?

1-й уровень:

а) умение показывать на отрезке, или любой фигуре задание доли (№2,3);

б) умение записывать задание доли (№2);

в) знание наиболее распространенных в быту названия доли («половина», «треть», «четверть») (№8,9 б).

2-й уровень:

а) умение перевести и записать словесную формулировку (№1);

б) умение записывать наиболее распространенные в быту названия доли («половина», «треть», «четверть») (№1);

в) умение сравнивать доли с помощью сравнения отрезков (№4);

г) умение располагать доли в порядке убывания и возрастания. (№5,6);

д) умение решать задачи на нахождение доли числа (№7,9б);

е) умение решать задачи на нахождение числа по его доле (№8,9б).

Применение ИКТ и интерактивного метода в обучении ученики овладевают максимум количеством знаний, умений и навыков, активность деятельности учеников улучшается. В результате повышается эффективность учебного процесса и обеспечивается оптимизация обучения.

Литература

1. Тершин И.А., Самойленко П.И., Сергиенко Л.Ю., Сердюк Ф.Н. и др. Методические рекомендации по математике. Москва: «Высшая школа», 1981.
2. Образование и XXI век: Москва: «Наука», 1999.
3. Мамедов Т.А. Как учит компьютер? Баку: «Наука», 2003.

Riyaziyyat təlimində interaktiv metodlar və İKT-dən istifadə Xülasə

Məqalə ibtidai siniflərdə riyaziyyat təlimində interaktiv metod və İKT-nin tətbiqinə həsr edilmişdir.

Interactive training methods and the use of ICT in mathematics from Summary

The article deals with the use of an informational communication teaching the interactive method process of teaching mathematics

RIYAZİYYAT TƏLİMİNDƏ TƏFƏKKÜR METODLARINDAN İSTİFADƏ

Aygün Məcidova,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, əməkdar müəllim

Açar sözlər: riyaziyyat, təlim metodları; təfəkkür metodları, didaktika, ümumi metodlar.

Ключевые слова: математика, методы обучения, методы мышления, дидактика, общие методы.

Key words: mathematics, teaching methods, methods of thinking, deduction, methods.

İnsan həyatın tələblərini ödəmək üçün məqsədli riyaziyyat göstərir. Həmin fəaliyyətin nə dərəcədə səmərəli olması qarşıya qoyulan vəzifələrin hansı metod və vasitələrlə reallaşdırılmasından çox asılıdır. Cəmiyyətin inkişafını sürətləndirmək üçün mövcud imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi problemi bir sıra məsələlərin həlli ilə bağlı olur. İnsan təbiətindən lazım olanları almaq üçün müəyyən zəruri bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməlidir. Bunun üçün

“məktəb”, “təhsil”, “təlim” anlayışları yaranmış və hər birinin məzmun və vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir. Təhsilli kadrlar hazırlamaq üçün metodiki sistemin reallaşdırılması zərurəti ortaya çıxmışdır. Metodik sistemin komponentləri təlimin məqsədi, məzmunu, metodları, təşkili formaları və vasitələrindən ibarətdir. Fənnin tədrisi metodikasını qarşısında duran üç problemi – “nəyi öyrətmək?”, “nə üçün öyrətmək?”, “necə öyrətmək?” – həll etmək lazımdır. Seçilən suala cavab vermək təlim metodlarını müəyyənləşdirmək deməkdir.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə, məktəbin qarşısındakı vəzifələr də dəyişir. Müasir təlim metodları fənlərin xüsusiyyətlərinə uyğun seçilir. Riyaziyyatın tədrisində:

1. Təlim metodları müasir həyatın tələblərinə cavab verməlidir.
2. Təlim metodlarının tətbiqi zamanı riyaziyyat elminin və fənnin xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Riyaziyyat təliminin praktik məsələlərini həll etmək üçün riyaziyyat təlimi müəyyəsi sahəsindəki elmi biliklər sistemində əsaslanmaq lazımdır. Beləliklə, riyaziyyat təlimi vahid sistem olmaqla, iki hissədən ibarətdir: təlimin nəzəriyyəsi və təlimin metodikasını.

Nəzəri biliklərin praktik bacarıq və vərdislərlə müşayiət olunması üçün təlimin və məqsəduyğun metodlar seçmək lazımdır. Seçilən metod konkret məqsədyaxa, təlimin məzmununa və şagirdlərin idrak fəaliyyəti səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Burada yeni təlim sistemi nəzərdə tutulur. Tətbiq olunan metod həm şagirdlərin fəaliyyət xətləri məzmununa xidmət etməlidir. Deməli, keyfiyyətli təlim nəticələrinə nail olmaq üçün müəllim tədris edəcəyi materialı elmi - metodik cəhətdən dürüst bilməlidir. Dərslərdəki tədris materialının riyazi və

didaktik ideyaları, şərhin məntiqi, strukturu, daxili və xarici əlaqələri müəllim bəlli olmalıdır. Təlim metodunun düzgün seçilməsi müəllimin yaradıcı fəaliyyətini göstərir.

Riyaziyyat elmi bilavasitə məntiq qanunları ilə bağlı olduğundan, onun təlimində tətbiq olunan metodların əksəriyyəti təfəkkür fəaliyyətini tələb edən metodlardır. Onların tətbiqi iki problemin həllinə imkan verir:

- ümumdidaktik axtarışı təmin etmək;
- tədqiqat aparmaq.

Məhz bu iki yanaşma priyomu şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirir. Riyaziyyat təliminin ümumi metodları kimi qəbul edilən təfəkkür metodlarının didaktik xarakteristikaları ilə tanış olaq.

1. Müqayisə və analogiya

Müqayisə – müqayisə edilən obyektlərin oxşar və fərqli cəhətlərini (xassələrini) aşkara çıxarmağa xidmət edir. Düzbucaqlı və kvadratın, dörtdə bucaqlı və düzbucaqlının oxşar cəhətlərinin müqayisəsi buna misal ola bilər. Hamısının 4 tərəfi, 4 tərəfi, 4 bucağı var, lakin birinci cütlükdə düzbucaqlı yalnız qarşı tərəfləri, kvadratın isə bütün tərəfləri bərabərdir.

Müqayisənin düzgünlüyü üçün aşağıdakı şərtlər ödənməlidir:

1. Müqayisə edilən obyektlər (anlayışlar) eynicinsli olmalıdır.
2. Müqayisə olunan əlamətlər hər iki obyekt üçün mühüm olmalıdır.

Belə ki, iki müstəvi fiquru sahələrinə görə müqayisə etdikdə eyni ölçü vahidindən istifadə olunmalıdır.

Müqayisə metodu analogiya üçün bünövrə hazırlayır. “Analogiya” yunan sözü olub, “uyğun, oxşar” mənasını verir, məsələn, A obyektinin a, b, c xassələri, B obyektinin a, b xassələri var. Ehtimal edirik ki, B obyektinin də c xassəsi var. Deməli, analogiya əsasında çıxarılan nəticə doğru ola bilər, lakin mütləq deyil. Analogiyadan riyazi isbatlarda hökm kimi istifadə olunmur. Həndəsədən “ $a \parallel b$ və $a \perp c$, onda $b \perp c$ ” təklifi əsasında analogji olaraq, “ $a \perp b$ və $b \perp c$ isə, onda $a \parallel c$ ” alınır.

Üçbucağın tənbözlərinin kəsişmə nöqtəsi onun daxilinə çəkilmiş çevrənin mərkəzidir. Tetraedrin ikiüzlü bucaqlarının tənbözlərinin kəsişmə nöqtəsi onun daxilinə çəkilmiş kürənin mərkəzidir. Analogiyayı düzgün tətbiq etmədikdə şagirdlər kobud səhvlərə yol verirlər: faydalı analogiyaya aid çevrə-sfera; düzbucaqlı – düzbucaqlı paralelepiped; müstəvi üzərində düz xətt – fəzada müstəvi. Səhv nəticəyə gətirən analogiya:

$$\frac{a+b}{b+c} = \frac{a}{c} \quad (\text{şagird kəsrin əsas xassəsindən düzgün istifadə etmir});$$

$$\frac{a}{b} + \frac{c}{d} = \frac{a+c}{b+d} \quad \text{və s.}$$

2. Ümumiləşdirmə və xüsusiləşdirmə

Verilmiş obyektlər və ya münasibətlər sinfinə aid olan ümumi və mühüm xassələrin fikrən ayırd edilməsinə, qeyd olunmasına **ümumiləşdirmə** deyilir.

Ümumiləşdirməyə belə də izah verilir: xüsusi hallardan ümumiyyə keçmə və ya az ümumidən daha çox ümumiyyə keçmə, məsələn, riyaziyyatda belə bir təklif var: natural sıra parçasında ardıcıl tək ədədlərin cəmi onların sayını göstərən ədədin kvadratına bərabərdir:

$$1 + 3 = 2^2$$

$$1 + 3 + 5 = 3^2$$

$$1 + 3 + 5 + 7 = 4^2$$

$$1 + 3 + \dots + 2n - 1 = n^2$$

Çıxarılan nəticə induktiv yolla alınır: 1-dən $2n - 1$ -ə qədər n sayda tək ədəd və $n - 1$ sayda cüt ədəd olduğundan cavab n^2 olacaqdır.

Xüsusişdirmə – öyrənilən obyektin xassələri çoxluğundan fikrən hər hansı xassənin ayırd edilməsi deməkdir, məsələn, paraleloqramlar çoxluğundan paraleloqram, romb, düzbucaqlı, kvadrat) bucaqları düz olan rombun (kvadratın) ayrılması. Onda kvadrata belə tərif verilir: “**Bucaqları düz olan romba kvadrat deyilir**”. Tərəflərinə görə isə belə tərif verilir: “**Bitişik tərəfləri bərabər olan düzbucaqlıya kvadrat deyilir**”. Deməli, xüsusişdirməni iki əsasə görə aparmaq olar. Verilmiş çoxluğun alt çoxluğa keçmə prosesi baş verir.

3. Mücərrədləşdirmə və konkretləşdirmə

Hər hansı obyektin və ya münasibətin ümumiləşdirmə əsasında ayırd edilmiş ümumi, mühüm xassələrindən fikrən ayırd edilməsinə **mücərrədləşdirmə** deyilir. Tərifdən aydındır ki, mücərrədləşdirmə ümumiləşdirmənin davamı olub, əksinə mümkün deyil. Ona bəzən **mücərrəd ümumiləşdirmə** də deyilir. Riyaziyyat əsasında ümumiləşdirmə və mücərrədləşdirmə anlayışların formalaşdırılması prosesində, təsəvvürdən anlayışa keçmə mərhələsində tətbiq olunur. Buna intuisiya ilə əlaqədar evristik metod kimi də baxmaq olar.

Konkretləşdirmə – mücərrədləşdirmənin əks prosesi, ümumidən xüsusiyyə, konkret hala keçidir. Ümumiləşdirmə anlayışların formalaşdırılmasında tətbiq olunursa, konkretləşdirmə qabaqcadan formalaşdırılan anlayışların köməyi ilə konkret situasiyaların təsvirində tətbiq olunur. Konkretləşdirmənin xarakteristikaları bunlardır: 1) əyani illüstrasiya; 2) mücərrəd anlayışların konkret hallar üçün şərh olunması və ya təsdiq olunması; 3) konkret təklif və teoremlərə tətbiqi, məsələn, “iki tək ədədin cəmi cüt ədəddir” təklifindən başlayaraq:

$$(2n + 1) + 2(2k + 1) = 2(n + k) + 2 \Rightarrow 3 + 7 = 10;$$

$$5 + 9 = 14 \text{ və s.}$$

4. Analiz və sintez

Analiz – öyrənilən obyektin fikrən tərkib hissələrinə bölünüb, hər biri əlaqədə təmin hissəsi kimi tədqiq olunan məntiqi priyoma, tətqiqat metoduna deyilir. Analiz – məchuldan məlumə doğru mühakiməyə deyilir (analitik mühakimə və ya analitik təhlil). Məsələnin analitik təhlili məchuldan verilənlərə doğru aparılır və ilk sual belə olur: “Məsələdə nə tələb olunur?”, “Bu suala cavab vermək üçün nəyi bilməliyik?” və s. Məsələnin modelini qurmaq üçün və

ya onu tənlik qurmaqla həll etmək üçün analitik təhlil daha əlverişlidir. Şagird üçün hər hansı riyazi məsələnin analitik üsulla həlli onun ayrı-ayrı əməllər üzrə həllindən daha asan olur, çünki məchulu hərfli işarə etdikdən sonra həll alqorimini qurmaq çətinlik törətmir. Şagird üçün axtarılan (məchul) əyani bir obyekt (ədədə) çevrilir ki, bundan sonra əməllərin icrası konkret - əyani xarakter alır.

Sintez – tədqiq olunan obyektin ayrı-ayrı elementlərinin tam şəkildə birləşdirilməsi üçün tətbiq olunan məntiqi priyoma deyilir. Sintetik mühakimə (və ya təhlil) veriləndən məchula doğru gedən prosesə deyilir. Məsələnin sintetik təhlili – verilənlərdən başlayaraq, məsələnin tələbinə doğru aparılan prosesə deyilir. İlk sual belə olur: “Məsələdə nə verilmişdir?”.

Analiz və sintez məntiqi əməliyyatlar kimi müxtəlif formalarda tətbiq olunur:

- məsələlərin həlli metodları kimi;
- məsələlərin təhlili metodları kimi;
- teoremlərin isbat metodları kimi;
- riyazi anlayışların xassələrinin öyrənilməsi metodları kimi və s.

Analiz və sintezin funksiyaları aşağıdakı kimi səciyyələnir:

a) analiz və sintez – təfəkkür metodları kimi;

b) təfəkkür priyomları kimi: analiz nəticədən səbəbə və ya nəticəni doğrultan səbəbə; sintez – səbəbdən nəticəyə keçmə.

Bu nəticəyə gəlirik ki, məsələnin əməllər üzrə həlli sintetik priyom, tənlik qurmaqla həlli analitik priyomdur, lakin qeyd etmək lazımdır ki, analitik priyomla həllin özü də sintetik priyomla yerinə yetirilir. Həqiqətən, psixologiya nöqtəyi-nəzərdən, təfəkkür proses olub, analizdən ayırd etdiyinin analitik-sintetik təhlilindən ibarətdir.

Analizin formaları:

1) “Filtr” tipli analiz – məsələnin xaotik üsulla həlli, məsələni, kibrit çöpləri vasitəsilə konkret fiqurun düzəldilməsi və s.

2) Sintez vasitəsilə analiz – təfəkkür prosesində obyektin yeni əlaqələr aşkar olunur və buna görə də o, yeni keyfiyyətlərdə çıxış edir, yeni anlayışlar kimi ortaya çıxır. Obyektin yeni məzmunları aşkar olur.

5. İnduksiya və induktiv metod

Müşahidə və təcrübə əsasında xüsusidən ümumiyyə, ayrı-ayrı hallardan ümumiləşdirməyə keçmə idrakın qanunauyğunluğudur. Belə keçidin ayrılma məntiqi forması **induksiya** adlanır. İnduksiya – xüsusidən ümumiyyə doğru mühakimə metodu olub, xüsusi əsaslanmalar əsasında nəticə çıxarmağa deyilir. Təlim prosesində bu mühakimə forması əsasında yeni biliklərin alınması **təlim induktiv metodu deyilir**.

İnduksiya üç mənada işlədilir:

1) əqli nəticə növü kimi; 2) təlim metodu kimi; 3) xüsusi təklif və yeganə təklifi kimi.

İnduksiyadan təlim metodu kimi istifadə etməyə aid müxtəlif misallar göstərmək olar, məsələn, üçbucağın daxili bucaqlarının cəmi haqqında təklifi

ingruluğunu göstərmək üçün düzbucaqlı, itibucaqlı və korbucaqlı üçbucaqlar arasında mühakimə apardıqdan sonra nəticə çıxarılır. İnduktiv əqli nəticənin iki növü vardır: **natamam induksiya** və **tam induksiya**. Araşdırılan situasiyada bütün yeganəlik və xüsusi təkliflərə əsaslanan əqli nəticəyə **tam induksiya** deyilir. Yeganəlik təkliflərinə misal olaraq bunları göstərə bilərik: iki düz xəttin yalnız bir kəsişmə nöqtəsi var; düz xətt çevrəni yalnız iki nöqtədə kəsə bilər; 1 – yeganə natural ədəddir ki, yalnız bir böləni var və s. “Çevrə, ellips, parabola konik kəsikli iki tərtibli əyrilərdir” təklifi xüsusi təkliflərə aiddir. Sonlu sayda olan xüsusi halların hamısının araşdırılmasından sonra çıxarılan əqli nəticə tam induksiya olub, əsaslandırılmış hesab olunur. Tam induksiya əsaslanan əqli nəticə ciddi isbat metodu kimi tətbiq oluna bilər. Verilmiş situasiyada xüsusi halların bir qisminin araşdırılması əsasında çıxarılan əqli nəticə isə **natamam induksiya** adlanır.

Məntiq elmində natamam induksiya belə ifadə olunur: “Verilən anlayışa (anlayışlar sisteminə) aid olan bir və ya bir neçə yeganəlik və ya xüsusi təkliflərə əsaslanan əqli nəticəyə **natamam induksiya** deyilir”. Təlim prosesində ciddi isbat tələb olunmayan hallarda natamam induksiyadan istifadə olunur, məsələn, ibtidai siniflərdə hesab əməllərinin xassələri, əməlin komponentləri ilə nəticəsi arasındakı funksional asılıqlar konkret əsasda şərh olunur. Riyaziyyat təlimi prosesində pedaqoji tələblər əsasında **natamam induksiyadan istifadə olunmalıdır**, çünki bu zaman:

- 1) sadədən mürəkkəbə (asandan çətinə) prinsipi;
- 2) mücərrəd anlayış və təkliflərin öyrənilməsində müşahidədən, təcrübədən istifadə etməklə qavrayış → təsəvvür → anlayış mərhələləri tətbiq olunur, **aktivlik**in “elmilik və müvafiqlik” prinsipi əsas götürülür;
- 3) şagirdlərin riyazi fəaliyyəti tədricən formalaşır.

6. Deduksiya və deduktiv metod

Deduksiya – geniş mənada təfəkkür forması olub, yeni təklif xalis məntiqi nəticə kimi çıxarılır. Burada məntiqi nəticə çıxarmanın müəyyən qaydaları tətbiq olunur. Deduksiya - əqli nəticə forması olub, bir ümumi təklifdən və bir xüsusi təklifdən yeni, az ümumi və ya xüsusi olan təklifin alınmasıdır. Deduksiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, alınan xüsusi təklif ümumi kimi qəbul edilir.

Deduksiya üç funksiyaya malikdir: 1) əqli nəticə kimi; 2) tədqiqat metodu kimi; 3) təlim metodu kimi.

Deduktiv əqli nəticə – ümumi təklifdən xüsusi təklifə keçmə: “Ədədin rəqəmləri cəmi 3-ə bölünürsə, həmin ədəd 3-ə bölünür” ($4+2+3 = 9$ və $9 : 3$). Yeganəlik təklifindən xüsusi təklifə keçmə: “15 – natural ədəddir; 15 – mürəkkəb ədəddir” təkliflərindən alırıq: “Bəzi natural ədədlər mürəkkəb ədədlərdir”. Ümumi təklifdən ümumi təklifə keçməklə alınan əqli nəticə: “Son rəqəmi 1 olan mürəkkəb ədədlər var”, “Son rəqəmi 1 olan sadə ədədlər var” təklifləri əsasında “Son rəqəmi 1 olan ədəd həm mürəkkəb ədəd, həm də sadə ədəd ola bilməz” nəticəsinə gəlirik. Deduktiv əqli nəticəyə aid üç misal göstərdik.

Deduksiya tədqiqat metodu kimi belə mahiyyət daşıyır: obyekt haqqında (anlayış, xassə) yeni bilik əldə etmək üçün həmin obyektə (anlayışa) yaxın olan

obyektlər (anlayışlar) sinfini (cins mənasında) tapıb, verilən obyektə obyekt sinfinin mühüm xassələrinə tətbiq edirlər (növlərin əlaməti), məsələn, kvadrat həndəsi fiqur kimi rombun xüsusi növüdür və romba aid əlamətlərdə kvadratda da var, lakin kvadrata aid olan əlamətlər (bucaqların düz bucaqlı olması, diaqonalların bərabər olması) rombdə yoxdur. Yəni anlayışın məzmunu genişləndə onun həcmi azalır. Romb – cins, kvadrat isə onun növüdür. Romba aid bütün xassələr kvadratda var.

“Deduksiya təlim metodu kimi” məzmununa aşağıdakılar daxildir:

- 1) deduktiv isbatın öyrədilməsi,
- 2) genişlənməmiş deduktiv sistemin təlimi.

Bu, təcrübə, induksiya, analogiya və ya evristik metodlar əsasında alınma təkliflərin alınma münasibəti əsasında nizamlı sistem şəklində salınması deməkdir. “Deduktiv isbatın öyrədilməsi” dedikdə isbatın qurulması üçün axtarış, təfəkkür prosesi və ya mühakimə prosesi nəzərdə tutulur. Axtarış və isbatın qurulması öyrətmək üçün “Nəyi?, Haradan alınır?”, “Necə alınır?” suallarına cavab verilməlidir. “Nəyi?” sualı “Nəyi, hansı təklifi isbat edirik?” – deməkdir. “Bu təklif necə ifadə olunur?”, “Bu təklifi başqa şəkildə ifadə etmək olarmı?”, “Nə verilmiş və nəyi isbat etməliyik?” – bu suallar isbat üçün istiqamətləndirici olan zəruri olan mühakimələr ardıcılığını qurmağa imkan verir.

“Haradan alınır?” sualı isbat olunacaq təklifi əsaslandırmaq üçün hansı təkliflərin (tərif, aksiom, teorem) lazım olduğunu göstərir.

“Necə alınır?” sualı isbat olunacaq təklifin qabaqcadan məlum təkliflərdən necə alındığını göstərir.

Biz bu yazıda riyaziyyat təlimində tətbiq olunan təfəkkür metodları haqqında qısa şəkildə elmi və metodik şərhlər verməyə çalışdıq. Təlim metodları müəllim və şagirdin qarşılıqlı əlaqədə olan və nizamlanmış fəaliyyət yoludur. Təlim metodunun məzmununa müəllimin öyrədici fəaliyyəti, şagirdin idrak (tədris fəaliyyəti) və bu iki fəaliyyət arasında əlaqə daxildir.

Riyaziyyatın təlim metodları sisteminə aşağıdakılar daxildir:

- 1) didaktikada hazırlanmış və praktikada yoxlanılmış ümumi metodlar;
- 2) idrak metodlarına əsaslanan xüsusi metodlar.

Bu metodlar həm də tədqiqat xarakteri daşıyır və şagirdlərin riyazi təfəkkürünün formalaşmasında və inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: «Təhsil», 2008.
2. Həmidov C.C. I-IV siniflərdə riyaziyyatın tədrisi metodikası. Bakı: ADNA, 2008.
3. Столяр А.А. и др. Методы обучения математике. Минск: «Народное просвещение», 1981.
4. Метельский Н.В. Дидактика математики. Минск: БГУ, 1982.
5. Гетманова А.Д. Логика. Москва: ОМЕГА –Л, 2006
6. Veysova Z. İnteraktiv (fəal) təlim. Bakı, 2007.

Применение методов мышления в обучении математике

Резюме

В статье изложены следующие вопросы:

- роль и значение методов обучения математике в школе;
- методы мышления – как методы обучения: 1) сравнение и аналогия, 2) обобщение и специализация, 3) абстрагирование и конкретизация, 4) анализ и синтез, 5) индукция и дедукция.
- краткое изложение каждого метода – как исследовательский и как метода обучения математике.

Application of methods of thinking in the teaching of mathematics

Summary

The article describes the following issues:

- the role and importance of methods of teaching mathematics at school;
- ways of thinking - as learning methods: 1) comparison and analogy, 2) generalization and specialization, 3) the abstraction and concretization, 4) analysis and synthesis, 5) induction and deduction;
- the article gives the summary of each method - as a research and as a method of teaching mathematics.

I SİNFİN PROBLEMİ ÇOXDUR.

Aynurə Kərimova,

Bakıdakı 54 nömrəli məktəbin müəllimi

Mən 10 ilə yaxındır ki, ibtidai siniflərdə dərs deyirəm. Keçən illərin təcrübəsi göstərir ki, I sinif ən çətin mərhələdir. I sinfin çətinliyi onun bir sıra problemlərlə bağlı olması ilə xarakterikdir. Bu problemlər hansılardır? İlk təəssüratım yaxşıdır.

Hər şeydən əvvəl, I sinifdə tanımadığım uşaqlar və valideynlərlə qarşılaşırım. Yenicə məktəbə gəlmiş uşaqlar nə ilə çətinlik törədirlər?

1. İlk müşahidələr göstərir ki, onların bir qismi oxumaq istəmir, uşaq bağçasını, sərbəst oyunlar prosesini üstün tuturlar.

2. Bir-iki nəfər də olsa, ictimai həyata hazır olmadığılarından, qapalı şəraitdə böyüdüklərindən sinifdə anasız əyləşmək istəmir, ağlayır, evə getməyi arzulayır.

3. Bəziləri təhsilin mahiyyətini anlamadan, başqaları kimi məktəbli olmağı seymək, «böyük olmaq», dərslikləri daşımaq arzusu ilə məktəbə

gəlirlər. Bu, şübhəsiz, motiv deyil. Onlar məktəbə nə üçün getdiklərini dərinlən dərk etməlidirlər.

4. Uşaqların bəzilərinin məktəbi biliklərə yiyələnmək mənbəyi hesab etmələri özünü göstərir, lakin onlar yoldaşları, başqaları ilə, müəllimlə mehriban yola getmək, mədəni davranmaq qaydalarını bilmirlər.

5. Bəzi uşaqlar məktəbə hazırlıqla qətiyyətlə maraqlanmış, işləyən valideynlər isə onları nəvələrinin, başqa yaxınlarının himayəsinə buraxmaq işi bitmiş hesab edirlər.

Bütün bunlar məni düşündürür. Mən ilk növbədə uşaqlara diferensiyasiya yanaşmağa, onların hər birinin xüsusiyyətlərini öyrənməyə çalışıram. V.A.Suxomlinski «Ürəyimi uşaqlara verirəm» adlı əsərində deyir: «Uşaqları tanımadan – onların əqli inkişafı, təfəkkürü, maraqları, əyləncələri, qabiliyyətləri, istedadları, meyillərini öyrənmədən təlim və tərbiyə yoxdur.»

Təbiidir ki, xarakterinə və hazırlığına görə eyni səviyyəli uşaqlar olurlar. Uşaqların bir qismi uşaq bağçasından, digər qismi isə birbaşa ailədən gəlir. Onlarla fərdi tanışlıq göstərir ki, bəzən uşaq bağçasından məktəbə tam hazırlığa malik olan uşaqların gələcəyinə ümid etməyən müəllim işini düzgün qurmaqda çətinliklə qarşılaşa bilər. Təcrübə göstərir ki, üç yaşından məktəbəqədər təlim və tərbiyə yolunu keçən uşaqların əksəriyyəti məktəbə tam hazır olur. Tək-tək də olsa, elə uşaq olur ki, bu yolu keçmədən evdə daha yaxşı hazırlığa malik olur.

Məktəbə hazırlıq məqsədilə bəzi valideynlər övladlarına oxumağı və yazmağı öyrətməyə çalışırlar. Onlar bilmirlər ki, uşaq körpə ikən özünün verdiyi oxu, yazı və hesablama vərdişləri metodik cəhətdən dəqiqləşməyib, oğurluq olmadığından müəllimin işini xeyli çətinləşdirir. Hərflərlə oxunun, hərflərin yazılışında kalligrafik cəhətdən yol verilən səhvlərin aradan qaldırılması heç şey bilməyən uşaqlara ilkin öyrədilməsindən çətin olur. Bu cəhətdən valideynlər arasında maarifləndirmə aparmaq, onlara öyrətməyi öyrətmək yolunu başa salmağı tələb edir. Sınıfimə kimlərin övladlarının gələcəyini bilmədiyimdən bu iş çətinlik törədir.

İlk dərs günündən uşaqların hər birini hərtərəfli öyrətməyə, onları arasında fərq qoymamağa, ayrı-seçkilik etməməyə səy göstərirəm. Dürüstür, oxumağı, yazmağı, hesablamayı bacaran bəzi uşaqları tam hazırlıq hesab edərək onlarla məşğul olmamaq, yalnız zəiflərlə məşğul olmaq güclü hesab etdiklərimizin geridə qalmalarına səbəb ola bilər. Hər bir uşaq hər an nəyə isə ehtiyac hiss edə bilər. Ona görə də dərs boyu gözün bütün uşaqların üzərində olur. Nəzərdən qaçırılan bəzi uşaqlar təlimə can atmır, nadinc və küsəyən olurlar.

Bir-iki gündən sonra sinfi fikrən üç səviyyəyə ayırıram: qüvvəli, orta səviyyəli, zəiflər. Uşaqları belə qruplaşdırsam, sadəcə olaraq

uğurların adlarını çəksəm, şübhəsiz, bəziləri lovgalana, bəziləri isə ruhdan düşsə, küskünləşə bilərlər. Ona görə də çox ehtiyatlı olur, ifrat tərifdən və təqəzülərdən çəkinirəm. Orta səviyyəliləri (bunlar çoxluq təşkil edirlər) dərslər qane edirsə, zəiflər üçün daha asan çalışmalar yazılmış kartoçkalar hazırlayıram. Güclülər üçün kartoçkalar xeyli çətin olur. Artıq sərbəst oxumağı bacaran uşaqları səs və hərflərlə, hecalarla oxumağa məcbur etmirəm. Onlara bir qədər irihəcmli mətnlər, şeirlər, krossvord və rebuslar təqdim edirəm. Tədrisən zəiflər orta səviyyəliyə, orta səviyyəlilər güclülərə çatır, güclülərin isə inkişafının qarşısı alınmır. Dərslə yorulmanın qarşısını almaq məqsədilə yalnız güclülərin fəalliyət göstərmələrini üstün tutmur, bütünlükdə siniflə işləyirəm.

Ümumiyyətlə, dərslər prosesini düzgün idarə etmək üçün uşaqların əqli, emosional və fiziki hazırlığını nəzərə almağa çalışıram. Təcrübəmə əsasən, I sinifdə ilkin təlim vərdişləri verməkdən əvvəl şagirdlərdə qayğıkeşlik, diqqətlik, hörmətçilik, dostluq vərdişləri yaratmağa çalışıram.

Təlim prosesini elə təşkil edirəm ki, yorucu, darıxdırıcı olmasın. Materialın, təlim yükünün ağırlığı uşaqda dərslə, dərslə, müəllimə, məktəbə nifrət hissi aşılmağa bilər. Sonralar böyük səy göstərsən də, onda təlimə maraq yaratmaq olmaz. Ona görə də dərslə tez-tez oyun və əyləncələrdən, xüsusilə didaktik oyunlardan istifadə edirəm. Bu zaman çalışıram ki, dərslər ciddiliyini, məntiqini itirməsin, oyuna çevrilməsin.

Uşaqların fiziki inkişafının qayğısına qalmaq, onların sağlamlığını qorumaq lazımdır. Uşaq fiziki cəhətdən sağlam, çevik olsa belə, soyuq qorunmanın, infeksiyaların qarşısı alınmalıdır ki, bunlar təlimin keyfiyyətinə təsir göstərməsin. Gigiyenanın gözlənməsi, məktəb həkimi ilə münasib əlaqə, optimal rejimin gözlənməsi uşaqların sağlamlığına yüksək təsir göstərir. Müşahidə göstərir ki, 5 yaşdan 6 yaşa keçid hamıda eyni sürətlə baş vermir. Bəzi uşaqlar, demək olar ki, 5 yaşındakı səviyyələrində qaldıqları halda, bəziləri bir il ərzində çox irəliləyirlər.

Tək-tək də olsa, hələ 6 yaş tamamlanmamış, istedadlı uşaqlar tam hazırlıqlı olurlar. Belə uşaqlar komissiya tərəfindən məktəbə qəbul edilirlər. Növbəti ilədək onlar ruhdan düşür, bildiklərini də yaddan çıxarırlar. Belə uşaqların (hazırlıqlı beşyaşlıların) sayı çox olduqda, xüsusi sinif təşkili faydalı ola bilər.

İlk gündən uşaqlara başa salıram ki, məktəbə gəlmək yalnız oxumaq üçün deyil, həm də düzgün tərbiyə olunmaq, inkişaf etmək üçündür.

Xarakterik problemlərdən biri odur ki, bəzi müəllimlər əsas gücü ana dil və riyaziyyat fənlərinə verir, bununla da faydalı iş gördüklərini zənn edirlər. Əslində isə başqa fənlərin saatlarını da həmin fənlərə sərf etmək uşaqları yorur, bezikdirir. Mən musiqi və nəğmə, təsviri incəsənət, psixologiya, fiziki tərbiyə, xarici dil və s. məşğələlərdə də uşaqlara lazımı

bilik və bacarıqların verilməsi qayğısına qalırım. Bu məqsədlə illik günlərdən həyat bilgisinə, yəni onların ətraf aləmlə tanış olmalarına və digər fənlərin tədrisinə də tələb olunan qədər vaxt ayırıram. Unutmaq olmaz ki, tədris prosesində müxtəlif fənlər növbələşdikdə, gərgin əmək tələb edən fənlərin arasında qismən yüngül fənlər tədris olunduqda uşaqlar üçün maraqlı situasiya yaranır, onlar azad nəfəs alırlar. Çalışırıram ki, iki yazılı məşğələ, yaxud dil və riyaziyyatdan nəzəri biliklərə həsr olunmuş məşğələlər ardıcıl düşməsin.

Uzağa qaçmaq, tullanmaq, tullanaraq maneəni dəf etmək, məhsul oxumaq, rəsm çəkmək, xarici dil öyrənmək, kompyuterlə işləmək uşaqlar üçün çox sevindirir. Mən ildə iki dəfə uşaqların rəsmlərinə, gil, plastilin, kubiklər və kağızlarla hazırlanmış əl işlərinə həsr olunmuş sərgi təşkil edirəm. Belə sərgilər yuxarı sinif şagirdləri tərəfindən yüksək qiymətləndirildikdə uşaqlar fəxr edirlər.

I sinifdə uşaqlarla optimal işləməyin yollarını öyrənmək, düzgün yaradıcı tətbiqetməni bacarmaq üçün qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsindən həsr olunmuş yazıları müntəzəm oxuyur, onların dərslərində iştirak edirəm, onlardan çox şey öyrənirəm.

Nəhayət, mühüm problemlərdən biri kimi valideynlərlə əlbir iş etməyə maraqlandırılır. Valideyn pedaqoq olmadığından öz işini onlara həvalə etməzəm. Bununla belə, müəllim və həkim işləyən valideynlərin köməyindən istifadə edirəm. Heç olmasa bir dəfə uşaqların ailə şəraiti ilə, onların iş yerləri ilə tanış olur, müvafiq göstərişlər verirəm. Valideynlərin məktəbdə qəbulu, onların maariflənmələri üzrə sistemli iş gedir. Valideynlər öyrənirlər ki, uşaqları yükləmədən, yalnız müstəqil, yüngül yaradıcı fəaliyyətə yönəltməli, onları öyrənməyi öyrənməyə istiqamətləndirməlidirlər. Mən hər şeyi, əsasən, sinifdə öyrədir, evdə yüngül tapşırıqları təkrarlamanın yerinə yetirilməsinə, uşaqların gəzinti, əyləncə və oyunlarına məşğul olmalarına imkan yaradırəm.

Bütün bunların nəticəsidir ki, şagirdlər məktəbə alışıq, sonrakı siniflərdə müvəffəqiyyətlə oxuyurlar. Mən yuxarı siniflərdə şagirdlərimizin fəaliyyətini izləyir, bir şeylə təsəlli tapıram ki, müəllimlər onların hazırlığından razı qaldıqlarını bildirirlər.

MUSİQİ TƏLİMİNİN MƏZMUNUNUN OPTİMALLAŞDIRILMASI PRİNSİPLƏRİ

Nazim Məmmədbəyov,
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət İnstitutu,
bədi quruluş üzrə hissə müdiri

Açar sözlər: məktəbəqədər yaşlı uşaqlar, musiqi təlimi, musiqi rəhbəri, musiqi əsərləri, musiqi əsərinin xarakteri, yaşauyğunluq prinsipi, millilikdən beynəlmiləliyə keçmə prinsipi, klassik pedaqogika, səs aparatı, səs diapazonu.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, обучение музыке, музыкальный руководитель, музыкальные произведения, характер музыкального произведения, возрастной принцип, принцип от национального до интернационального, классическая педагогика, голосовой аппарат, голосовой диапазон.

Key words: pre-school children, teaching music, musical director, musical works, the nature of musical works, age principle, the principle from the national to internationalism, classical pedagogy, voice box, voice range.

Böyüməkdə olan gənc nəslin formalaşmasında musiqi təliminin məzmununun düzgün müəyyən edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Dahi bəstəkar və pedaqoq D.V.Kabalevski tərtib etdiyi proqramda musiqi əsərlərinin seçilmə prinsiplərini müəyyənləşdirmişdir. Onun fikrincə, uşaqlar üçün səslənən hər bir musiqi əsəri bu tələblərə cavab verməlidir: əsər bədii cəhətdən gözəl və cəzbedici, pedaqoji cəhətdən məqbul uyğun və tərbiyəedici əhəmiyyətə malik olmalıdır. Tərbiyəedici dedikdə uşaqların estetik zövqünün, mənəvi ideallarının və dünyagörüşünün formalaşması nəzərdə tutulur. Tədris prosesində istifadə olunan musiqi materialı yalnız uşaqların xoşuna gəlib-gəlməsinə görə seçilə bilər. Müəyyən bir mövzunun tədrisi üçün proqrama uşaqlara xoşa gələn musiqi materialı ilə yanaşı, xoşa gəlməsə də, təlim prosesinə müsbət təsir göstərən əsərləri də daxil etmək lazımdır. Musiqi rəhbəri «xoşa gəlməyə» musiqi əsərinə də maraq yaratmağı bacarmalıdır.

N.A.Vetluqina hazırlıq qrupunda musiqi proqramının məzmununa uyğun tələbləri belə qruplaşdırır:

1. Uşaqların incəsənətlə təmasda olmasının əsas şərti musiqidə əks olunan hisslərin, fikirlərin onlar tərəfindən duyulması və mənimsənilməsidir. Bu, uşaqlarda gözəlliyə, saflığa emosional münasibət tərbiyə etməyə musiqi əsərlərinin xarakteri haqqında düşünmə qabiliyyəti formalaşdırmalıdır.

2. Uşaqlar tədricən yalnız musiqinin emosional xarakterini deyil, incəsənətin bədii-obrazlı mahiyyətini də başa düşməlidirlər.

3. Hər incəsənət növünün öz xarakterinə uyğun olaraq uşaqlar həyəcanlı və sakit hekayəni, melodiya, ritm, dinamika və sürət nüansları ilə fərqlənən materialları qavraya bilməlidirlər.

4. Musiqini bir-neçə dəfə dinlədikdə uşaqların diqqəti həmin əsərin təsviri və ya digər xarakterik cəhətinə yönəlir. Bu zaman musiqi əsəri tam və hərtərəfli açılır, qavramanın tamlığı, dolğunluğu təmin olunur.

Beləliklə, uşaq bağçalarında proqrama daxil ediləcək musiqi materialının seçilməsi meyarlarını aşağıdakı kimi göstərmək olar:

1. Musiqi əsərləri uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun seçilməlidir.
2. Musiqi materialı milli musiqi mədəniyyəti ilə əlaqədar olmalıdır.
3. Musiqi əsərlərinin bədii keyfiyyəti, pedaqoji əhəmiyyəti nəzərə alınmalıdır.

4. Musiqi əsərləri uşaqlarda müəyyən bacarıq və vərdislər yaratmaq üçün yanaşı mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasında təsir göstərməlidir.

5. Musiqi tədrisi üçün lazım olan materialları seçərkən millidən beynəlmiləlciliyə prinsipi gözlənilməlidir.

Təlim-tərbiyə prosesində müvəffəqiyyət əldə etmək üçün uşaqların yaş xüsusiyyətlərini, onların imkanlarını nəzərə almağın çox böyük əhəmiyyəti vardır. Klassik pedaqogikanın nümayəndələrindən Y.A.Komenski, K.D. Uşinski, uşaqların yaş xüsusiyyətlərini müəyyən edib, onları təlim-tərbiyə prosesində nəzərə almağı tələb edirdilər. K.D.Uşinskiyə görə «...tərbiyəçi uşağı həqiqətdə olduğu kimi bilməli, onun bütün gündəlik xirda ehtiyacları və eləcə də böyük ruhi tələbləri ilə tanış olmalıdır».

Məktəbəqədər yaş dövrünün müxtəlif pillələrində uşaqların həyatında ciddi dəyişikliklər baş verir. Əgər kiçik və orta yaş qruplarında uşaqların başlıca fəaliyyəti oyundan ibarətdirsə, böyük yaş qrupunda oyunla yanaşı, təlim fəaliyyəti də müəyyən yer tutmağa başlayır. Təlimin ilk dövrlərində uşaqların bəzilərində təlimə münasibət oyuna olan münasibətdən fərqlənir. Uşaqlar təlimə cəlb edildikdə, tədricən onlarda bu fəaliyyətə ciddi münasibət yaranır. Musiqi məşğələlərinə münasibət isə həmişə çox müsbət olur. Musiqi məşğələləri müxtəlif yaş dövrlərində ən təsirli və daha çox arzulanan, uşaqlar tərəfindən səbirsizliklə gözlənilən məşğələlərdən biridir.

Musiqi məşğələlərində uşaqlar musiqinin təkcə ümumi xarakterini deyil, onun əhvali-ruhiyyəsinə də (şən, qəmli, həzin və s.) müəyyən etməyi bacarırlar. Onlar musiqi əsərinin janrını fərqləndirməyi öyrənirlər: gümrah, dəqiq, fərəhli (marşlar); həzin, yavaş, bir qədər qəmli (laylalar). Aydın ki, burada da fərdi xüsusiyyətlər parlaq surətdə özünü göstərir.

uşaq bağçasında musiqi proqramını mənimsəyən uşaqlarla musiqi hazırlıq olmayan uşaqların inkişaf səviyyəsindəki fərq aydın görünür.

Düşünülmüş şəkildə aparılan musiqi məşğələləri proqram tələblərini səviyyəli yerinə yetirməyə şərait yaradır. Nəticədə yuxarı qruplarda uşaqların səs aparatı möhkəmlənir, lakin ifa zamanı səsin gərginliyi özünü büruzə verir. Bu yaşda uşaqların səsləri qorunmalıdır. Çalışmaq lazımdır ki, uşaqlar gərginliyə məruz qalmadan oxusunlar, səslərini çox yüksəltməsinlər, səs diapazonu tədricən genişlənsin (I oktava **re** – II oktava **do**). Bu diapazon uşaqların əksəriyyəti üçün əlverişlidir, lakin istisnalar da ola bilər. Uşaqlara məxsus xüsusiyyət bir qədər açıq səsə oxumaqdır.

Təcrübə göstərir ki, bu sahədə yaxşı təcrübə toplamış musiqi rəhbərləri həmin uşaqlar 5-6 yaşına çatanda musiqi, xüsusən də xorla ifa sahəsində gözəl nailiyyətlər əldə edirlər. Bu nailiyyətləri düşünülmüş şəkildə aparılan böyük işin nəticəsi kimi qiymətləndirmək gərəkdir.

Musiqi sahəsində aparılan müxtəlif səpkili işlər sırasında mərkəzi yerini musiqi məşğələləri tutur. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların musiqi sahəsində bilik və bacarıqlarının əsası məhz musiqi məşğələlərində qoyulur. Bu məşğələlər hər bir yaş qrupunda musiqi rəhbəri və tərbiyəçinin birgə səyləri ilə keçirilir, metodik tələbləri və təşkilat formaları ilə fərqlənir.

Uşaq bağçalarında musiqi məşğələlərinin təşkilinə və aparılmasına musiqi rəhbəri ilə qrup tərbiyəçisi cavabdehdir. Bir xüsusiyyət də bu məşğələləri başqa tədris proseslərindən fərqləndirir: məşğələdə uşaqlar mahnı oxuyur, musiqi dinləyir, həm rəqs edir, həm də musiqi sahəsinin əsaslarını öyrənərək musiqi alətlərində çalmağa cəlb olunurlar. Hər bir uşaq üçün bunlar tərbiyəçi ilə musiqi rəhbərlərinin gərgin əməyi nəticəsində baş verir. Musiqi rəhbərləri məşğələnin bir hissəsindən digərinə keçməyi, məşğələnin müxtəlif mərhələlərini bir-biri ilə əlaqələndirərək mükəmməl bir tədris prosesi qurmağı bacarmalıdırlar.

Musiqi məşğələləri proqram əsasında, planlı şəkildə aparılır. Musiqi rəhbərləri hər bir məşğələ üçün məqsəd və vəzifələri, proqram tələblərini müəyyənləşdirirlər. Bu məşğələlər təşkil edilərkən tədris prosesinin vacib şərti – məşğələnin sxemi mütləq diqqət mərkəzində olmalıdır. İlk mərhələdə keçmiş proqram materialının təkrarı və möhkəmləndirilməsi, daha sonra yeni materialla tanışlıq həyata keçirilir.

Musiqi rəhbərləri hər bir yaş qrupunda uşaqların fəallığını və proqram materialının mürəkkəbliyini nəzərə alaraq fərdi məşğələlər apara, yarımqruplarla və ya 3-5 uşaq ilə məşğul ola bilərlər. 3-4 dəfə belə məşğul olduqdan sonra yenidən qrup məşğələlərinə qayıtmaq lazımdır. Musiqi məşğələlərində musiqi rəhbəri ilə qrup tərbiyəçisinin fəaliyyəti bir-birindən asılı olduğundan hər ikisindən qarşılıqlı anlaşma tələb edir. Məşğələdən əvvəl musiqi rəhbəri qrup tərbiyəçisinə məşğələdə təqdim

olunacaq material haqqında məlumat verir, musiqili oyunların, ritmik hərəkətlərin, rəqs quruluşlarının, əsasını göstərərək məşğələnin ayrı-ayrı bölmələrində veriləcək materialın proqram tələblərini aydınlaşdırır.

Qrup tərbiyəçisi musiqi rəhbərinin yaxın köməkçisi olmaqla yanaşı hər bir uşağın problemlərinə və nailiyyətlərinə diqqət yetirən, uşaqları fəallığa çağıran və onların inkişafına təkan verən bir qüvvə olmalıdır.

Qrup tərbiyəçiləri musiqi məşğələlərində proqram materialının uşaqları tərəfindən mənimsənilməsinə kömək edir. Kiçik yaş qruplarında tərbiyəçi uşaqlarla birlikdə mahnı oxuyur, uşaqlara ritmik hərəkətlərin öyrədilməsində aparıcı rol oynayır, orta və böyük yaş qruplarında mahnıları öyrənilməsinə kömək edərək, uşaqların nailiyyətlərini qiymətləndirir. Əgər kiçik qruplarda tərbiyəçi hər bir musiqi məşğələsinin aparıcısıdırsa, orta, böyük və məktəbəhazırlıq qruplarında onun rolu epizodik olur, lazım gəldikdə rəqs və ya kompozisiyanın sxemini uşaqlara izah edir. Beləliklə, musiqi məşğələləri, ümumiyyətlə musiqinin tədrisi təkcə musiqi rəhbərlərinin deyil, bütün pedaqoji kollektivin işidir.

Ədəbiyyat

1. İsmayılova M. Uşaq bağçasının böyük qrupunda keçirilən didaktik oyunlar. Bakı, 1995.
2. Петрова Г. В мире прекрасного. Казань, 1966.
3. Олесюк Л. Эстетическое воспитание на уроках пения. Киев, 1968

Принципы отбора содержания музыкального обучения резюме

В статье речь идет о роли правильного определения содержания музыкального обучения и воспитания детей дошкольного возраста, а также исследуются принципы отбора содержания. Отмечается, что обучение музыке должно воспитывать у детей эмоциональное отношение, помогать им в определении сущности художественных образов. Одновременно в статье речь идет о совместной работе музыкального руководителя и воспитателя.

The principles of selecting the content of music education Summary

The article focuses on the role of a correct determination of music education and the role of education in the preschool-age children, as well as study the principles of selection of content. It is noted that learning music should instill in children the emotional attitude, to assist them in determining sushnosti artistic images. At the same time in an article talking about the work sovmenstnoy music director and educator.

QABAQCIL İŞ TƏCRÜBƏSİNİ YAYAQ

Leyli Niftaliyeva,
Ağdaş RTŞ-nin metodisti

Azərbaycanda yeni cəmiyyətin qurulması təhsildə də yeni münasibətlərin yaranmasını tələb edir. Bu gün ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında duran başlıca vəzifə yaddaşyönümlü təhsilə keçməklə vətənsəvər, azadlıqsəvər, xalqı və cəmiyyəti üçün faydalı olan gənclər yetişdirməkdir.

Artıq dörd ildir ki, məktəblərdə fənn kurikulumları tətbiq olunur. Fənn kurikulumunun tətbiq olunduğu dərs ənənəvi dərsdən tamamilə fərqlənir. Şagirdlərin daim fəaliyyətə cəlb edilmələri onlarda yaradıcılıq, təşəbbüslüklük, müstəqillik kimi müsbət keyfiyyətlər formalaşdırır, təhlil etmə, təqdim etmə, müqayisə, özünü, yoldaşlarını, bütövlükdə dərsi qiymətləndirmə qabiliyyətlərini üzə çıxarır.

Sağlam düşüncəli insan yetişdirmək ailə və məktəbin birgə fəaliyyəti nəticəsində mümkündür. Ailədə və məktəbdə şagirdə sərbəst fikir yürüdən, qərar verən şəxsiyyət kimi baxmaq lazımdır.

Ağdaş şəhər Texniki, Humanitar və Təbiət (THT) fənləri təmayüllü gimnaziyasının ibtidai siniflərində zamanın tələblərinə cavab verən interaktiv dərslər təşkil olunur.

Hər həftənin sonuncu günü məktəbdə "Dəyirmi masa" və ya ümumi metodik iclas keçirilir. Bu zaman məktəb direktoru və müavinlərinin iştirakı ilə fəal təlim metodları ilə bağlı müəllimlərin fikirləri, gördükləri işlər, əldə etdikləri uğurlar və nöqsanlar müzakirə olunur, keçirilən açıq və dinlənilmiş dərslər təhlil edilir. Odur ki, məktəbin müəllimləri öz üzərinə düşən məsuliyyəti dərindən dərk edərək daim axtarışda olurlar, yenilikləri öyrənməyə və tətbiq etməyə can atırlar, şagirdləri müasir dövrün tələblərinə cavab verən bir insan kimi yetişdirməyə çalışırlar. Belə müəllimlərdən biri də Aygün Gözəlovadır.

Aygün Gözəlova 1995-ci ildə Ağdaş Pedaqoji Məktəbini bitirmiş və həmin vaxtdan indiyə qədər M.Şeyxzadə adına THT fənlər təmayüllü gimnaziyada fəaliyyət göstərir. İşlədiyi bu illər ərzində o, özünü işgüzar, əməksevər və bacarıqlı bir müəllim kimi tanıtmışdır.

Aygün müəllimə şagirdlərinə çox həssas və diqqətliyədir. O, hər bir şagirdə özünü yanaşaraq, onlara lazımı kömək və qayğı göstərir. Dərs dediyi şagirdlə-

rin böyük əksəriyyəti yaxşı oxumaları ilə fərqlənirlər. Onun şagirdləri gününə, rəvan natiqlik qabiliyyətinə malikdirlər.

A.Gözəlova daim öz üzərində işləməyi bacaran müəllimdir. Yeniliyə böyük maraq göstərir, öz şəxsi təhsilini artırmağa çalışır. O, vaxtaşırı ixtisas artırma kurslarında və seminarlarda iştirak edir, həmkarları ilə fikir mübadiləsi aparır.

Hamı kimi Aygün müəllimə də təhsil islahatının komponentləri ilə yaxından tanış olmuşdur. Aygün müəllimə 3 ildir ki, dərslərini fəal təlim metodları əsasında qurur, bu işdə öz iş yoldaşlarına da yaxından kömək edir. Həmkarları onun iş təcrübəsindən çox şey öyrənirlər. Aygün müəllimə şagirdlərin bilikləri hazır şəkildə vermir, onlara öyrənməyi öyrədir, onların idraki fəallığını müəyyən axtarışlara yönəldir. Hər bir mövzunun tədrisini müasir dərsə verilən tələblər əsasında qurur. Qruplarla iş zamanı şagirdlər arasında əməkdaşlıq bölgüsü aparılır, əməkdaşlıq, ünsiyyət yaradılır. Tətbiqetmə, təqdimetmə və qiymətləndirmədən düzgün istifadə edilir.

Aygün müəllimə keçdiyi mövzuların hamısında maraqlı, inandırıcı motivasiya yaradır, əqli hücum, beyin həmləsi kimi təlim metodları vasitəsilə şagirdlərin fikri fəallığını artırmağa, təfəkkürlərini inkişaf etdirməyə çalışır. Onun 2011-ci il dekabrın 20-də ana dilindən "Qaraca Çoban" mövzusunda keçdiyi açıq dərstdə 12 nəfər müəllim, məktəb direktoru, tədris işləri üzrə direktor müavini iştirak edirdi. Müəllim dərsə əqli hücumla başladı. O əvvəlcədən hazırlanmış plakata yazı taxtasından asdı. Şagirdlər rəngli fiqurların altındakı xanalarda gizlənmiş sözləri tapdılar. Bu, "Qaraca Çoban" sözləri idi. Mövzunun adı tapıldıqdan sonra kompyuterdə "Dədə Qorqud" filmindən maraqlı kadrlar göstərildi. Müəllim şagirdlərin fikrini əsərdəki qəhrəmanlara, o cümlədən, Qaraca Çobana yönəldir, "Dədə Qorqud" dastanının qəhrəmanlıq dastanı olmasını, xalqımızın qədim dövrlərdən bəri düşmənlərə qarşı mübarizə aparmasını şərh etdikcə şagirdlərdə qəhrəmanlıq, mərdlik qürur və düşmənlərə nifrət hissi oyatmağa nail oldu. Mövzuda adı çəkilən Dəmirqapı Dərbəndin qədim Azərbaycan şəhəri olduğunu şagirdlərin nəzakətə çatdırdı, Şimali və Cənubi Azərbaycan haqqında ətraflı məlumat verdi.

Dərsin mövzusu müasir dövrlə əlaqələndirildi, erməni işğalçılarınun törədikləri vəhşiliklər, işğal olunmuş torpaqlarımız, şəhidlərimiz haqqında danışdı.

Dərsdə qruplarla iş aparıldı testlərdən istifadə olundu. Təqdimetmə zamanı müəllim qruplardakı bütün şagirdlərin fəal iştirakına nail oldu, resurslardan səmərəli istifadə olundu. Uşaqlar vətən haqqında maraqlı, mənalı atalar sözləri söylədilər.

Müəllim dərsdə fənlərarası inteqrasiyadan da istifadə etdi. Bu mövzunu tədrisində Azərbaycan dili, riyaziyyat, həyat bilgisi, təsviri incəsənət, musiqi və texnologiya dərslərinə istinad olundu.

2012-ci il yanvarın 18-də riyaziyyatdan "Sahə təsəvvürləri" mövzusunda seçirilən açıq dərs də kurikulumun tələblərinə uyğun, elmi və metodik cəhətdən düzgün qurulmuşdu. Qruplarla iş zamanı şagirdlər maraqlı riyazi oyunlar və əyləncəli suallar vasitəsilə sahə təsəvvürlərini öyrəndilər, proyektor vasitəsilə ekranda verilmiş həndəsi fiqurları müqayisə etdilər. Dərsdə qiymətləndirmə meyar cədvəli əsasında aparıldı.

Aygün müəllimə təlim fəaliyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə interaktiv təlimin metodlarından istifadə etdi, uşaqlara müstəqil Azərbaycana, onun yaradıcısı ümummillî liderimiz Heydər Əliyevə və onun layiqli davamçısı cənab İlham Əliyevə məhəbbət və ehtiram hissi aşıladı.

Aygün müəllimə şagirdlərin sürətli və savadlı yazı vərdişlərinə yiyələnmələri üçün bütün səy və bacarığını sərf edir. O, yazı dərslərində iş dəftərindən, yazı nümunələrindən, hüsnxət qaydalarından bacarıqla istifadə edir. Şagirdlərin hamısı gözəl xətlə və savadlı yazmaqı bacarır.

A.Gözəlova məktəbin ibtidai siniflər üzrə fənn metodbirləşmələrində fəallıq göstərir, yeniliyi öyrənməyə və öyrətməyə can atır, məktəbin əməkdaşları ilə birlikdə tədbirlərində fəal iştirak edir.

Aygün Gözəlovanın qabaqcıl iş təcrübəsi öyrənilmiş, pedaqoji şüaranın qazanı ilə məktəb daxilində yayılmışdır.

Məktəb rəhbərliyi A.Gözəlovanın qabaqcıl iş təcrübəsinin rayon miqyasında yayılmasını tövsiyə edərək Ağdaş RTŞ-nə təqdimat göndərmişdir.

Ağdaş RTŞ-si A. Gözəlovanın qabaqcıl iş təcrübəsinin rayon miqyasında yayılmasını məqsəduyğun hesab etmişdir.

ПРИМЕРЫ ОТКРЫТЫХ УРОКОВ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

(1-й класс)

Сачкова Н.А.,

учитель английского языка ФГОУ №1699 Управления
делами Президента РФ, г. Москва

Тема: «ИГРУШКИ»

Цели:

- Познакомить учащихся с новыми языковыми единицами по теме «Игрушки».
- Познакомить с новой буквой английского алфавита С с.
- Активизировать лексику по теме «Игрушки».
- Повторить числительные от 1 до 10.

Оборудование: Игрушки, картинки, карточки с буквами и транскрипциями, магнитофон, диски.

Ход урока:

Учитель:

– Дети, возьмите колокольчики. (*Дети изображают, что берут в руки колокольчик.*) Ning-ning-ning. Good morning, good morning, good morning to you. Good morning, good morning, I am glad to see you. (*Дети не садятся, звучит песня Good morning, все поют.*)

– Sit down, children. Hands on the desk, get ready for the lesson. Who is away today? OK. Let's begin our lesson. Ребята, как вы считаете, что мы сегодня будем делать на уроке? (*Ответы детей: новая буква, новые слова, песни, игры, все то, что происходит из урока в урок.*)

– Very good. Чтобы нам со всем справиться, давайте настроим наши язычки на английский лад. (*Речевая гимнастика.*)

– Сегодня к нам пришел наш друг, наш английский медвежонок. Давайте поздороваемся с ним.

Дети: Good morning English bear.

Медвежонок: Good morning. I'm glad to see you. **Дети:** We are glad to see you too.

Учитель: Наш медвежонок пришел не один, а с другом (*игрушка находится в коробке*). Кто это? It's a secret, guess.

Дети (по очереди задают вопросы): Is it a frog (fox, dog, cat, fish, crocodile, tiger)? (*Дети не могут отгадать, потому что это новая игрушка, и по-английски они не знают ее названия.*)

Учитель:

– Give up? Let's say: I give up I don't know. (*Достаю из коробки пингвина.*) It's a penguin. Say after me. A penguin. Once again. A penguin. Is the penguin good?

– А давайте спросим у нашего пингвиненка, откуда он, как его зовут. (*Дети по очереди задают вопросы пингвину.*)

Дети:

– What is your name? (*Jefry*)

– Where are you from? (*Antarctica*)

– How is your mother (father, granny)?

(*Когда дети зададут вопрос "How are you?", Пингвин откажется отвечать и попросит детей спеть. Поём песню "How are you, my friend?"*)

Учитель:

– А теперь Джеффри хочет узнать все о вас. (*Пингвин задает каждому ребенку вопросы. Последний вопрос: "How old are you?" Несколько детей ответят. Пингвиненок очень удивится, что дети знают цифры.*)

- А давайте покажем Джеффри, как мы умсем считать. Поем песню "10 little elephants".

Математические примеры в переделах первого десятка:

One and one is...

Eight and two is...

Three and five is...

- А какие стихи с названиями цифр вы знаете? (*Дети знают три стихотворения. Сначала говорит кто-то один, затем всем классом.*)

- Can you count how many boys are in the class (girls, teachers) And look at the table. Can you count how many toys are on the table.

Дети: Many.

Учитель: Yes, there are many. Let's play SHOP.

(Играем в «Магазин». Правила игры. Учитель - продавец. Дети - покупатели. Каждый ученик подходит к столу с игрушками и говорит: Hello, can I have a...)

Учитель: ...Yes, please.

Ученик: Thank you. I have got a... I like to play with...

(Когда все дети поучаствовали, один ребенок с каждого ряда должен рассказать, у кого какая игрушка: Masha has got a... Rodion has got a...)

(Собираю игрушки. Can I have a... I see you are tired of sitting, stand up, let's sing a song. Поем песню This the way".)

Учитель:

- Ребята, наш английский медвежонок принес нам еще одну коробочку. Что же в ней? (*Дети уже знают, что там буква, самые любопытные даже знают какая.*)

- Today we have the letter С с. Эта буква не простая, у нее 2 звука. Как вы думаете, какие? (*Наверное, дети догадаются про звук s. Пишу на доске:*

С с s к

Прошу одного ребенка найти букву С (на доске висит плакат)

- And now let's play «mosquitoes». (*На доске нарисованы комары, внутри английские буквы, один ученик у доски с мухобойкой. Я называю быстро буквы. Ученик должен хлопнуть комара с этой буквой. Если он ошибается, все ученики начинают жужжать.*)

- Now open your workbooks at page 13 and write the letter С с.

- Подводим итоги. Что выучили на уроке, что понравилось? Скажем про медвежонок и пингвиненку. Good bye!

Raise your head

Wave your hand

Jump up high

Say good bye

– А давайте покажем Джеффри, как мы умеем считать. Поем песню "10 little elephants".

Математические примеры в пределах первого десятка:

One and one is...

Eight and two is...

Three and five is...

– А какие стихи с названиями цифр вы знаете? (*Дети знают три стихотворения. Сначала говорит кто-то один, затем всем классом.*)

– Can you count how many boys are in the class (girls, teachers) And look at the table. Can you count how many toys are on the table.

Дети: Many.

Учитель: Yes, there are many. Let's play SHOP.

(Играем в «Магазин». Правила игры. Учитель - продавец. Дети - покупатели. Каждый ученик подходит к столу с игрушками и говорит: Hello, can I have a...)

Учитель: ...Yes, please.

Ученик: Thank you. I have got a... I like to play with...

(Когда все дети поучаствовали, один ребенок с каждого ряда должен рассказать, у кого какая игрушка: Masha has got a... Rodion has got a...)

(Собираю игрушки. Can I have a... I see you are tired of sitting, stand up let's sing a song. Поем песню This the way".)

Учитель:

– Ребята, наш английский медвежонок принес нам еще одну коробочку. Что же в ней? (*Дети уже знают, что там буква, самые любопытные даже знают какая.*)

– Today we have the letter С с. Эта буква не простая, у нее 2 звука. Как вы думаете, какие? (*Наверное, дети догадаются про звук s. Пишу на доске:*

С с с к

Прошу одного ребенка найти букву С (на доске висит плакат)

– And now let's play «mosquitoes». (*На доске нарисованы комары, между английские буквы, один ученик у доски с мухобойкой. Я называю очень быстро буквы. Ученик должен хлопнуть комара с этой буквой. Если он ошибается, все ученики начинают жуужжать.*)

– Now open your workbooks at page 13 and write the letter С с.

– Подводим итоги. Что выучили на уроке, что понравилось? Скажем про медвежонку и пингвиненку. Good bye!

Raise your head

Wave your hand

Jump up high

Say good bye

– The lesson is over.

Тема: ОБОБЩАЮЩИЙ УРОК ПО ТЕМЕ «ИГРУШКИ»

Тип урока: Урок обобщения и систематизации знаний.

Цели:

■ Обобщить лексический и грамматический материал, изученный в трех циклах («Давайте познакомимся», «Семья» и «Игрушки»), а также дополнительный материал, использованный на уроках.

■ Продемонстрировать владение учебным материалом, умения учащихся использовать его в языковых ситуациях.

Оборудование-Наглядные пособия: карточки со звуками, карточки с изображением животных. **Раздаточный материал:** игрушки.

Технические средства обучения: магнитофон.

План урока:

- Сообщение темы урока и постановка задач.
- Организационный момент.
- Речевая зарядка.
- Повторение числительных, упражнения на счет.
- Игра «Лесенка» на развитие памяти.
- Поем и танцуем.
- Повторение лексики по теме «Цвета», игра «Угадай цвет».
- Повторение названий животных. Ученики становятся учителями.
- Упражнение-игра на закрепление конструкции "It is my/his/her".
- Физкультминутка.
- Игра в волшебный мешочек.
- Подведение итогов.

Ход урока

T.: Good morning, children! *Ps.:* Good morning, teacher! *T.:*

– Sit down please. Get ready for the lesson. Andrew, tell me please, who is away today? How many children today? How many girls? How many boys? Teachers? How are you today? (*Спросить всех учеников.*)

– OK, let's start our work! Сегодня у нас необычный урок, а урок приключения. Мы с вами будем стремиться попасть во дворец английской королевы. Кто знает, как называется столица Англии?

– Правильно, Лондон.

– Чтобы попасть во дворец, нам нужно пройти много испытаний. Нужно знать названия животных и цветов, уметь считать, а самое главное – красиво говорить по-английски. Для начала давайте повторим звук [w]. Этот звук очень сложный и не похож ни на один русский звук.

- Look at the blackboard. *(На доске висит картинка со звуком [w].)*
 Скажите вспомним, как язычок дул на свечки во время своего дня рождения: w-w-w.
- What, where, one, wall, wolf, white. Children! Say after me. *(Сначала вместе, затем спросить отдельно нескольких учеников.)*
- Well done. Now let's revise the numbers.
- P1, count please from 1 to 12. P2, count please from 12 to 1. Let's sing a song "Ten little Indians". *(Аудиозапись.)*
- P1, how much is five and five? *(Опросить всех учеников. Несколько вопросов задает Т., затем подключаются сильные ученики, которые помогают учителю.)*
- OK. Now let's play a ladder-game. P1 - P2 - P3 - P4... *(Повторяем животные По-другому эта игра называется «Снежный ком». Первый ученик называет какое-нибудь животное, второй ученик повторяет предыдущее животное и называет свое, третий повторяет два предыдущих и тоже называет свое и так далее. Желательно охватить весь класс.)*
- Let's sing a song "Put your finger on your nose". Please stand up and sing together. *(Аудиозапись.)* Physical activity.
- P1, P2, P3. Now let's revise the colors. *(Я показываю карточки детям по цепочке или выборочно и задаю вопрос: "What color is it? " Дети отвечают: "It is red". Затем опять несколько учеников выступают в помощь учителю.)*
- Let's play "Guess". P1 - Ps ("Is it blue? "). *(Это игра на отгадывание цвета. Один из учеников прячет карточку за спину, остальные дети по очереди, задавая вопрос: "Is it yellow?", - пытаются отгадать цвет. Тот, кто отгадал, становится ведущим. Эта игра направлена на закрепление названий цветов, а также на тренировку вопросительной конструкции "Is it...? ")*
- And now I need 2 teachers. "What color is my horse?" *(Ученики повторяют названия животных, а также учатся задавать вопрос "What color?". Работа может вестись в парах либо работают два ученика вместо учителя, остальные отвечают на вопросы, затем учителями становятся другие ученики.)*
- Oh! Where is my cap? Here it is. Let's play a very interesting game "It's my cap!". *(Еще одна игра, после монотонных вопросов и ответов пора активизировать деятельность. Дети по кругу передают друг другу кепку. Сначала, каждый из них говорит фразу "It is my cap!" и отбирает у своего соседа кепку. Затем "It is not my cap", затем "It is his/her cap. Обратить внимание на местоимения, объяснить, что это тако., т.к.*

- Look at the blackboard. *(На доске висит картинка со звуком [w].)*
Давайте вспомним, как язычок дул на свечки во время своего дня рождения: w-w-w.
- What, where, one, wall, wolf, white. Children! Say after me. *(Сначала вместе, затем спросить отдельно нескольких учеников.)*
- Well done. Now let's revise the numbers.
- P1, count please from 1 to 12. P2, count please from 12 to 1. Let's sing a song "Ten little Indians". *(Аудиозапись.)*
- P1, how much is five and five? *(Опросить всех учеников. Несколько вопросов задает Т., затем подключаются сильные ученики, которые помогают учителю.)*
- OK. Now let's play a ladder-game. P1 - P2 - P3 - P4... *(Повторяем животные По-другому эта игра называется «Снежный ком». Первый ученик называет какое-нибудь животное, второй ученик повторяет предыдущее животное и называет свое, третий повторяет два предыдущих и тоже называет свое и так далее. Желательно охватить весь класс.)*
- Let's sing a song "Put your finger on your nose". Please stand up and sing together. *(Аудиозапись.)* Physical activity.
- P1, P2, P3. Now let's revise the colors. *(Я показываю карточки детям по цепочке или выборочно и задаю вопрос: "What color is it? " Дети отвечают: "It is red". Затем опять несколько учеников выступают в роли учителя.)*
- Let's play "Guess". P1 - Ps ("Is it blue? "). *(Это игра на отгадывание цвета. Один из учеников прячет карточку за спину, остальные дети по очереди, задавая вопрос: "Is it yellow?", - пытаются отгадать цвет. Тот, кто отгадал, становится ведущим. Эта игра направлена на закрепление названий цветов, а также на тренировку вопросительной конструкции "Is it...? ")*
- And now I need 2 teachers. "What color is my horse?" *(Ученики повторяют названия животных, а также учатся задавать вопрос "What color?". Работа может вестись в парах либо работают два ученика вместо учителя, остальные отвечают на вопросы, затем учителями становятся другие ученики.)*
- Oh! Where is my cap? Here it is. Let's play a very interesting game "It's my cap!". *(Еще одна игра, после монотонных вопросов и ответов пора активизировать деятельность. Дети по кругу передают друг другу кепку. Сначала, каждый из них говорит фразу "It is my cap!" и отбирает у своего соседа кепку. Затем "It is not my cap", затем "It is his/her cap. Обратить внимание на местоимения, объяснить, что это тако., т.к.*

идет опережение подачи материала, на уроках русского языка дети еще не объясняли части речи.)

– Are you tired? Let's have a rest and make exercises. Stand up, hands nose to nose, back to back. Who is the most attentive? (Игра «Кто самый внимательный?». Эта игра направлена не только на аудирование и умение детей распознавать команды на слух, но также является физкультминуткой. Опять происходит смена деятельности, и ребята не успевают устать.) Swim, fly, clap your hands, stamp your feet, point to the blackboard, window, come up to the blackboard, turn around, touch your nose, knees, hands on hips.

– Now come to the carpet please, make a circle, sit down and let's play "magic bag". (После того, как ребята немного отдохнули, предлагается новая игра: "Magic bag". У меня в руках мешочек с множеством мелких игрушек, я их высыпаю на ковер, и, называя, оптом отправляю в мешочек. Лучше, если называть будут дети, затем закрыв глаза, все по очереди заходят рукой в мешочек и нащупывают какую либо игрушку и говорят: "I think it is a..." Когда все ученики выбрали себе игрушки, они по очереди называют то, что у них в руках.)

– I've got a brown bear.

Затем я прошу каждого ученика дать мне их игрушки:

T.: Give me please your doll.

P.: Here you are.

P.: Thank you.

T.: Take your seats please the game is over

– Давайте подведем итоги сегодняшнего занятия. P1, расскажи нам пожалуйста, что мы сегодня делали? Что нового узнали?

– Ух, как много мы уже умеем. Я думаю, с таким багажом знаний нас обязательно пропустят к английской королеве. Ведь мы и пели, и плясали, и считали до 12, и знаем, как называются животные и цвета по-английски. Вы большие молодцы, и я желаю вам не останавливаться на достигнутом, а все время двигаться вперед и вперед, а я буду вам в этом помогать. Ведь мы с вами классная команда.

The lesson is over. Good bye.

Литература

1. Верещагина И.Н., Притыкина Т.А. Учебник для 1-го класса.
2. Верещагина И.Н., Притыкина Т.А. Книга для учителя.
3. Потапник М.М. Как подготовить и провести открытый урок.
4. Старков А.С. Книга для учителя.
5. Логинова Л.И. Как помочь ребенку заговорить по-английски.
6. Тарасюк Н.А. Иностранный язык для дошкольников. Уроки общения.
7. Журнал «Иностранные языки в школе».

**"RİSK QRUPU"NA DAXİL OLAN UŞAQLARLA TƏRBİYƏ İŞİNİN
PROQRAMI**

Xalidə Talbova,

ARTPI-nin aparıcı elmi işçisi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,

Məhluqə Niyazova,

Yardımlı RTŞ-nin metodisti

Açar sözlər: "risk qrupu",
"çətin uşaq", problemlı ailə,
məktəb, sosial münasibətlər,
mənəvi tərbiyə, baxımsızlıq,
diaqnostik kart, pedaqoji kö-
mək, psixoloji kömək, tələblə-
rin vahidliyin prinsipi.

Ключевые слова:

«группа риска», «трудный
ребенок», проблемная семья,
школа, общественные отно-
шения, духовное воспитание,
беспризорность диагности-

ческая карта, педагогическая помощь, психологическая помощь, принцип един-
ства требований.

Key words: "at risk", "Problem Child", problematic family, school, social relation-
ships, spiritual education, homelessness diagnostic chart, educational assistan-
ce, psychological assistance, the principle of unity of the requirements.

Hazırda biz daha çox "çətin uşaq" anlayışından istifadə edirik. "Çətin uşaq"ın
yaranma səbəblərini ailədə və məktəbdə axtarmaq lazımdır. Belə uşağa düzgün
tərbiyə tapmaq üçün müxtəlif tərbiyə metodlarının cəmləndiyi bütöv
tərbiyə sistemi qurmaq lazımdır.

Məktəb problemlı uşaqlar və ailələrlə tərbiyə işi müntəzəm təşkil olunmalı,
uşağın davranış problemlərinin aradan qaldırılmalı, müsbət keyfiyyətləri aşkar və
qoruyaraq artırılmalı, pedaqoji diaqnostika sahəsində ardıcıl, sistemli və uzunmü-
ddətli iş aparılmalıdır.

Bu məqsədlə tərtib etdiyimiz programın məqsədlərinə "çətin" şagirdlərin
kollektivdəxili və sosial münasibətlərə, cəmiyyət üçün dəyərli və məsuliyyətli
və cəlb olunmaları, onların müsbət keyfiyyətləri, bacarıq və imkanları hesa-
mətə sosial və kollektivdəxili münasibətlərə daxil edilmələri nəzərdə tutulmuş-
dur. Müəllim və tərbiyəolunanlar arasında münasibətlərin tənzimlənməsi,
məktəbin, ailənin və ictimaiyyətin vahid pedaqoji mövqedən çıxış etmələri

vacibdir. Onlarda obyektiv özünüqiymətləndirmənin formalaşdırılması, "çətin" uşaqlarla bağlı vahid tərbiyə vəzifələrinin yaradılması üçün mövcud imkanların istifadə edilməsi mühüm şərtidir.

Ümumtəhsil müəssisələrində bu proqramın tətbiqini, tərbiyə işinin inkişafı fəaliyyət statusunun genişləndirilməsini aşağıda qeyd olunan yollarla təmin etmək mümkündür:

- tərbiyə prosesində təhsil sisteminin təlim tərbiyə proqramlarından əlaqədar komponent kimi istifadə edilməsi;
- peşəkarlararası inteqrasiya: müəllimlər, tərbiyəçilər, dərnək rəhbərləri, sosial pedaqoqlar, yeniyetmələr, onların yaşadları və ailə arasında sıx əlaqələrin yaradılması;
- pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqların və problemli ailələrin sayının azaldılması.

Problemli ailələrlə aparılan işlərdə sinif rəhbərinin vəzifələri

Problemli ailə tipləri:	Sinif rəhbərinin vəzifələri
Tərkibində "çətin" valideynlər (Öz şəxsi həyatını qurmaq istəyən tək ana) olan ailələr. Belə ailələrdə soyuqluq, laqeydlilik, etinasızlıq hökm sürür.	<ul style="list-style-type: none"> • ananın rəğbətini, etibarını qazanmaq; • ananın gözü ilə özünə baxmağa çalışmaq (Bu, ananı daha yaxşı anlamağa və ona düzgün münasibətin yaranmasına kömək edəcək). • uşağın problemləri ilə maraqlanmaq, onun gələcəyi üçün məsuliyyət hissə etmək; • ananın şəxsi həyatı haqqında nəzakətlə danışmaq; anada uşağın davranış aləmini öyrənmək üçün maraqla oynamaq; gündəlik məişət problemlərini həlli yolunu birlikdə axtarıb tapmaq.
Baxımsızlığın hökm sürdüyü ailələr. Belə ailələrdə, bir qayda olaraq, valideynlər spirtli içkilər qəbul edirlər. Belə valideynlər üçün mədəni məhdudluq, heysiyyət kasıblığı, uşaqlarla mənəvi əlaqənin olmaması xarakterikdir.	<ul style="list-style-type: none"> • valideynlərin həyat tərzinin uşağa mənfi təsiri və həvəsi təsiri haqqında həvəsi təsiri səbirlə sübut etmək; • onların diqqətini uşağın öz ata və anası üçün hiss etdiyi ağrı, utancaqlıq, inciklik, sıxıntı hallarına yönəltmək. • valideynlərdən hansının ailədə daha çox nüfuza malik olduğunu aydınlaşdırmaq, kimin həyat tərzinin dəyişikliklərə dəstək ola biləcəyini aydınlaşdırmaq. • uşağı ətrafdakı insanlarla daha geniş ünsiyyətə cəlb etmək, mənəvi cəhətdə dəstəkləmək, onu nəzarətdə saxlamaq.

<p>Validəynləri pedaqoji cəhətdən səmərəsiz olan ailələrdə valideynlər uşaqların başa düşmür, pedaqoji təsir vasitələrindən tamamilə xəbərsiz olur, ailə tərbiyəsinin əhəmiyyətini bilmir, məktəbin və müəllimlərin nüfuzunu aşağı salırlar.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • valideynlərlə məsləhətləşmələr aparmaqla onlarda pedaqoji biliyə ehtiyac hissi formalaşdırmaq, onları müntəzəm məktəb tədbirlərinə cəlb etmək; • onlarda özünütəhsilə maraq yaratmaq; • bütün uşaqların pedaqoji məlumatlı valideynlərə ehtiyacı olduğuna onları inandırmaq.
<p>Uşaqların mənəvi tərbiyəsindən daha çox maddi cəhətə üstünlük verən ailələrdə uşaqlar egoist böyüyürlər, valideynlər isə bu keyfiyyəti daha da inkişaf etdirirlər.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • valideynlərin həyata baxışlarının dəyişməsinə nail olmaq. • uşaqlarda öz daxili, mənəvi dünyasını inkişaf etdirməyə maraq oyatmaq; • valideynlərlə evdə və məktəbdə görüşlər zamanı sağlam maraq prinsipinə əsaslanaraq dolayı təsirlərdən istifadə etmək.
<p>Uşaqlara ifrat tələblər verən, tez-tez dəyişiklik göstərən ailələrdə uşaqlar tez-tez cəzaya məruz qalır və nəticədə qorqunc, zorakılığa meyilli böyüyürlər.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Valideynlərə sübut olunmalıdır ki, uşaqla bərabər hüquqlu insan kimi rəftar etmək, fiziki cəzadan imtina etmək lazımdır. • Uşağa bərabər hüquqlu insan, şəxsiyyət kimi hörmət etmək. • Uşağa mehribanlıq, iltifat, rəhmdillik, mərhəmət, güzəşt hissələrinin tərbiyədə əsas vasitələrdən olduğunu valideynə sübut etmək.

"Çətin" uşaqlarla işləyərkən aşağıdakı istiqamətlərdə iş aparılmalıdır:

1. problemlı uşaqların müəyyənləşdirilməsi və öyrənilməsi;
2. belə uşaqlarla işləmək üçün sinif rəhbəri tərəfindən fərdi iş planının tərtib olunması;
3. pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqlara köməyin təşkili.

İlk növbədə, sinif rəhbəri sinifdə olan bütün problemlı uşaqları müəyyən etməli, onların özləri və ailələri haqqında fərdi kartlar hazırlamalıdır. Belə uşaqlar haqqında daha ətraflı məlumat toplamaq üçün aşağıda göstərilən tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- pedaqoji cəhətdən baxımsız uşağın və uğursuz ailənin xarakterini (uşaqlar, valideynlər üzərində müntəzəm müşahidə aparmaqla) müəyyən etmək;
- pedaqoji cəhətdən baxımsız şagirdin və ya uğursuz ailədən olan uşağın davranışını, həmyaşıdları ilə münasibətlərinin xarakterini müşahidə, sosiometrik qrup və anket sorğusu vasitəsilə müəyyən etmək;

- uşaqların marağ, meyil və qabiliyyətlərini aşkar edərək onların məktəbdə dənxiaric dərəcələrdə, idman, ictimai-faydalı əməkdə iştirakını təmin etmək;
- pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqların hansı qruplara, birliklərə daxil olduğunu müəyyən etmək, qrupun həmin uşağa təsir qüvvəsini öyrənmək;
- ailədə uşaqların vəziyyəti ilə tanış olmaq;
- şəxsiyyətin mənəvi inkişafının istiqamətini, ailə və kollektivin təhsil potensialını araşdırmaq;
- tərbiyə metodlarının seçilməsində buraxılan səhvləri aşkar etmək.

Pedaqoji kollektivin, müəllim heyətinin işini asanlaşdırmaq üçün "çətin uşaq"ın diaqnostik kartını hazırlamaq. Bunun üçün aşağıdakılar tələb edilir:

- sinifdə çətin tərbiyə olunan uşaqları müəyyən etmək məqsədilə onların sorğusu keçirmək;
- kartda uşağın soyadı, adı, atasının adı, ailə tərkibi, doğulduğu il, sinfi, təhsil vəziyyəti, müvəffəqiyyəti, xarakteri, davranışı, ictimai fəaliyyəti, emosional vəziyyəti və ailə problemlərini əhatə etmək;
- pedaqoji baxımsızlığın xarakterini, uşağın təlimə münasibətinin, geriliyinə səbəblərinin, iradi keyfiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- uşağın ətrafındakılara, özünə, ailəsinə, ərazidə olan qeyri-formal qrupların kollektivin münasibətini müəyyənləşdirmək;
- uşağın maraqlarını, qabiliyyətlərini, bacarıqlarını və professional təhsil yollarını öyrənmək.

Kiçikyaşlı uşaqlarda ailədə və uşaq bağçasında aparılan yanlış tərbiyənin nəticələri daha aydın görünür. Uşaq özünü idarə edə, həmyaşıdları ilə birlikdə oynaya, onlarla ünsiyyət qura, birlikdə işləyə bilmir. Bu mərhələdə inkişaf etməyən, geri qalan, çətin xarakterli, məktəb üçün zəif hazırlanan uşaqları müəyyən etmək və onlarla yanaşı, onları yeni həyat və fəaliyyət rejiminə alışdırmaq, müəllim və tərbiyəçilərlə ünsiyyətdə, təlim fəaliyyətində onlara diqqəti artırmaq lazımdır.

Müəllim və tərbiyəçi tərbiyə prosesində aşağıdakıları həyata keçirməlidir:

- uşaqlara çətinlikləri aradan qaldırmağı, müstəqil işləməyi öyrətmək;
- belə uşaqlar üçün "uğurlu vəziyyət" yaratmaq;
- uşağı onun üçün maraqlı olan fəaliyyət növünə (oyun, əmək, təhsil, istiqamət) cəlb etmək;
- uğursuzluqlara düzgün münasibət bəsləməyi, səhvləri aradan qaldırmağı öyrətmək;
- yoldaşlarına və böyüklərə hörmət etməyi öyrətmək;
- bir-birinin zəif tərəflərini və çatışmazlıqlarını bağışlamaq qabiliyyətini inkişaf etdirmək.

Uşaqlarla aparılan tərbiyə işinə daxildir:

- şagird kollektivi ilə iş;
- kollektivin yaradıcı işi və şagird özünüidarəsi vasitəsilə pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqların müəyyən edilməsi;
- təhsildə geri qalan şagirdlərlə fərdi iş.

Pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqlara köməyin təşkili qrafiki

İşin istiqaməti, keçirilən tədbirlər	İcra vaxtı:	Məsul şəxs:
1. Pedaqoji köməyin təşkili		
1.1. Şagirdlərin şəxsiyyətyönlü inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması;	il ərzində	sınıf rəhbəri
1.2. Şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərində boşluqların aşkar edilməsi;	daim	fənn müəllimləri
1.3. Əlavə məşğələlərin, məsləhətlərin keçirilməsi və "uğursuzluq sindromu"nun aradan qaldırılması;	cədvəl əsasında	fənn müəllimləri
1.4. Sınıf kollektivində uşaqların vəziyyətinin gücləndirilməsi, ictimai tapşırıqların icrasında onlara yardım;	il ərzində	sınıf rəhbəri, tərbiyə işləri üzrə direktor müavini
1.5. "Müsbət mən" konsepsiyasının formalaşması;	il ərzində	sınıf rəhbəri, psixoloq
1.6. Pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqların valideynlərinə və ailə üzvlərinə yardım göstərilməsi;	il ərzində	sınıf rəhbəri, psixoloq
2. Tibbi yardımın təşkili		
2.1. Uşaq dispanserinin həkimləri tərəfindən normal davranışdan yayınan uşaqların diaqnozunu müəyyən etmək, onların psixofizioloji səbəblərini aydınlaşdırmaq və aradan qaldırmaq;	müntəzəm	həkim, valideynlər
2.2. Siqaret çəkmə vərdislərini, spirtli və zəhərli maddələrin aludəçilikdən xəbərdarlıq; 2.3. IV sinif şagirdləri və valideynləri ilə anket sorğusu keçirmək;	il ərzində	sınıf rəhbərləri, tibb bacısı, psixoloq

<ul style="list-style-type: none"> • "narkomaniya, alkoqolizm – zəiflik və ya xəstəlikdir" mövzusunda dəyirmi masa keçirmək; • siqaret – moda vərdişinin nəticəsidir, kimi Yeniyetmələr arasında narkomaniya” <p>2.3 Valideynlər üçün mühazirələr:</p> <ul style="list-style-type: none"> • "erkən narkomanlığın psixologiyası" ; • "Narkotiki dadmaq – uçuruma doğru bir addımdır"; • "Siqaret zərər gətirmir" fikri yalandır"; • "Narkomaniyanın, toksik maddələrdən istifadənin, alkoqolizmin profilaktikası"; 		
2.4. Uşaqların cinsi tərbiyəsi	ilin əvvəlində	sinif rəhbəri, həkim
3. Psixoloji köməyin təşkili		
3.1. müşahidə, müsahibə yolu ilə şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi.	il ərzində	psixoloq
3.2. ailə tərbiyəsi problemlərinin müəyyən edilməsi (müşahidə, müsahibə yolu ilə).	il ərzində	psixoloq
3.3. uşağa öz problemlərini anlamaq və onların həlli yollarını tapmaq məqsədilə psixoloji yardım;	müntəzəm	psixoloq
3.4. şagirdlərin öz hərəkətlərini daha şüurlu dərk etmələri üçün onlarla fərdi söhbətlər aparmaq;	müntəzəm	psixoloq
3.5. uğursuz ailələrdən olan uşaqlar üçün psixoloji "Tolerantlıq" treninqini keçirmək;	həftədə bir dəfə	sinif rəhbəri, psixoloq
	4. Asudə vaxtın təşkili	
4.1. şagirdlərin maraq və qabiliyyətlərinin öyrənilməsi;	il ərzində	sinif rəhbəri

4.2. uşaqları dərnəklərə, bölmələrə, ictimai – faydalı fəaliyyətə və uşaq ictimai təşkilatlarına cəlb etmək;	sentyabr - oktyabr	sinif rəhbəri, valideynlər
4.3.oxucu maraqlarının öyrənilməsi,kitabxanaya yazılmaq, müntəzəm olaraq ondan istifadənin yoxlanılması inkişaf üçün zəruri və maraqlı olan kitabların siyahısını tərtib etmək;	sentyabr	kitabxanaçı
4.4. uşaqların yaşadıkları ərazidəki qeyri-formal qruplarda iştirakını öyrənmək;	il ərzində	sinif rəhbəri
4.5. uşaqların bədii və texniki yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, onlardan ictimai işlərdə istifadə etmək;	il ərzində	sinif rəhbəri
4.6.mövsümi istirahət düşərgələrinin təşkili.	sentyabr,noyabr,yanvar, mart, iyun	sinif rəhbəri, şagird özünüidarə təşkilatı

Pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqlar və uğursuz ailələrlə aparılan işlərin planı

Tədbirin mövzusu	İcrə vaxtı	Məsul şəxs
1. pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqlar və uğursuz ailələrlə müəyyən edilməsi, onlarla aparılan profilaktik işlər;	il ərzində	sinif rəhbəri, azyaşlı cinayətkarlarla iş üzrə inspektor
2. uşağın sosial-pedaqoji baxımsızlığının səbəbinin öyrənilməsi;	il ərzində	sinif rəhbəri, psixoloq, azyaşlı cinayətkarlarla iş üzrə inspektor
3. pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqlar və uğursuz ailələr haqqında kartoteka hazırlamaq;	il ərzində	sinif rəhbəri, psixoloq, azyaşlı cinayətkarlarla iş üzrə inspektor
4. I-IV siniflərin müəllimləri qanun pozuculuğunun profilaktikası haqqında söhbət aparmaq;	yarım ildə bir dəfə	müdiriyyət

5. davranışa dair yaddaş vəərə-qələri hazırlamaq və uşaqlar arasında yaymaq;	sentyabr-oktyabr	metodbirləşmənin sədr, tərbiyə işləri üzrə direktor mü-avini
6.cinayətlərin qarşısının alınması məqsədilə pedaqoji şuranın iclasını keçirmək;	ayda bir dəfə	direktor, azyaşlı cinayətkarlarla iş üzrə inspektor
7. pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqlar və onların valideynlərini pedaqoji şuralara dəvət etmək;	lazım olduqda	direktor, sinif rəhbəri
8."tolerantlıq" mövzusunda psixoloji trening keçirmək;	həftədə 1 dəfə	məktəb psixoloqları və narkoloji dispanserinin həkimləri
9. uğursuz və pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqları olan ailələrə reydlər təşkil etmək;	ehtiyac olduqda	sinif rəhbərləri, azyaşlı cinayətkarlarla iş üzrə inspektor
10.kollektivdə uşaqları mövqeyinin öyrənilməsi;	zəruri olduqda	sinif rəhbərləri, psixoloq
11. valideynlər və uşaqlar üçün məsləhət günləri;	müntəzəm	müdiriyyət, psixoloq, həkim
12. baxımsız uşaqlar və onların valideynləri ilə cinayətlərin profilaktikası məqsədilə söhbət aparmaq;	ayda bir dəfə	müdiriyyət, sinif rəhbərləri, psixoloq
13.pedagoji cəhətdən baxımsız uşaqlar və valideynlər üçün tibbi-psixoloji-pedagoji dəstək mövzularında mühazirələr təşkil etmək;	müntəzəm	müdiriyyət, psixoloq
14. "siqaretdən imtina" günü;	noyabr	direktor, sinif rəhbərləri
15."cinayətin qarşısının alınması" günü;	dekabr	direktor, sinif rəhbərləri
16. "sağlam həyat tərzini naminə" mövzusunda narkotiklərlə vahid mübarizə günü;	mart	direktor, sinif rəhbərləri
17. ümumdünya sağlamlıq günü;	aprel	direktor, sinif rəhbərləri

Cinayətlərin qarşısının alınması üzrə tərbiyə işinin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün onun inkişaf proqramları, metodik dəstəyi olmalıdır. Bu istiqamətdə iş plana uyğun aparılmalıdır.

Pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqlarla işləmək üçün metodoloji dəstək planı

Tədbirlər	İcra vaxtı	İcraçı şəxs
1. Sınıf rəhbərlərinə metodik əməyin təşkili;	il ərzində	metodbirləşmə rəhbərləri
2. "ailə ilə məktəbin qarşılıqlı əlaqəsi" yardımçı qrupunun valideynlərlə birgə iclasına keçirmək;	ildə 2 dəfə	sinif rəhbərləri
3. pedaqoji cəhətdən baxımsız uşaqlar və uğursuz ailələr üçün metodiki tövsiyələrin hazırlanması;	aprel	metodbirləşmə rəhbərləri, azyaşlı cinayətkarlarla iş üzrə inspektor
4. hüquq-mühafizə orqanları ilə əlaqə saxlamaq;	il ərzində	müdiriyyət
5. mövzu ilə əlaqədar kitab argiləri hazırlamaq;	rübdə bir dəfə	kitabxanaçı
6. İstiqaret cəkmək və narkomanıyanın qarşısını almaq üçün profilaktik iş planını hazırlamaq;	dekabr	direktor müavini
7. Baxımsız uşaqlarla əlaqədar mərkəz yaratmaq;	sentyabr	müdiriyyət

Valideynlərin övladları ilə qarşılıqlı münasibətlərində, tərbiyə işində saxılan tipik səhvləri və onların korreksiyasını aşağıda veririk:

1. Uşağın fəaliyyətinin neqativ qiymətləndirilməsi. Uşağa «sən bilmirsən, bacarmırsan» və s. demək olmaz. Bu zaman uşağın özünəinamı itir, o, diskomfort hisslər keçirir.

2. Uşağın fəaliyyətinin neqativ qiymətləndirilməsi heç vaxt onun şəxsiyyəti ilə əlaqələndirilməməlidir. Bu, uşağın inkişafına pis təsir göstərir. Uşaqların mənfi münasibəti uşağın özünüqiymətləndirilməsində adekvatlığın azalmasına, nevrozun yaranmasına səbəb olur.

3. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar məzmunundan daha çox səs tonuna, emosionallığına diqqət, reaksiya verirlər. Valideynlər uşaqla ünsiyyət prosesində bu cəhətə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

4. Uşağın özünün və fəaliyyətinin digər uşaqlar və onların fəaliyyətləri ilə müqayisəsi yolverilməzdir. Bu, uşaqlarda bir tərəfdən neqativ hallar yaradır: egoizm, paxıllıq hissləri formalaşdırır, digər tərəfdən ona psixotraumata təsir göstərir.

5. Valideynlər qarşılıqlı münasibətlərdə uşağa sərbəst, rahat şərait yaratmalıdırlar. Yalnız bu zaman onda başqalarına paxıllıq yox, təbii normal münasibət inkişaf edəcək.

6. Valideynlərin başlıca vəzifələrindən biri də uşağın imkanlarını düzgün qiymətləndirmək və onu imkanlarından artıq yükləyərək gərginlik içərisinə saxlamamaqdır.

7. Uşağın davranış və fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində bir həddə digər həddə, kəskin tənqiddən ifrat mehribanlığa keçmək düzgün deyildir. Bütün hallarda norma gözlənilməlidir.

Valideynlərin davranışının korreksiyası işində onların uşaqlarla ünsiyyətində emosiya və görünüşün təzyiqedici formasından istifadə etməmələrinə özlərinə nəzarət etmələrinə diqqət yönəltmək lazımdır.

Düzgün olmayan tərbiyənin nəticəsində «çətin uşaq» yaranır. Belə uşağın formalaşmasına aşağıdakı amillər təsir edir:

– uşağa qeyri-səmimi münasibət, təxəyyüldə yaradılan övladla real övlad arasındakı fərqin mövcudluğu;

– tərbiyə metodunun qeyri-dinamikliyi; valideynlərin tərbiyə modeli ilə uşağın xarakter xüsusiyyətləri arasında kəskin fərqlərin olması;

– tərbiyədə emosional ünsiyyət və münasibətin nəzərə alınmaması; gərgin, ciddi tələbkarlıq, gah da hədsiz mehribançılığın stabil olmayan münasibətlər yaradır;

– tərbiyədə ardıcılıq və sistemliliyin olmaması, uşağın daim qeyri-müəyyənlik və gərginlik vəziyyətində qalması;

– tərbiyədə tələblərin vahidliyi prinsipinin pozulması; valideynlərin qarşılıqlı münasibətləri, onların arasında fikir ayrılığı və münaqişələrin olması, ailədəki mənfi psixoloji iqlim şəraiti.

Həm üfqi (valideyn-valideyn), həm də şaquli (valideyn-uşaq) münasibətlərinin düzgün qurulmaması sosial-psixoloji tərbiyənin, uşaq şəxsiyyətinin qeyri-düzgün inkişafına səbəb olur.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə.Ə., Rzayeva Y.T., Hüseynova T.M., Vahabova T.Ə. Sosial pedaqogika. Bakı, 2008.
2. Ağayev Ə.Ə., Həsənov A.Ş. Pedaqogika. Bakı, 2007.
3. Ağayev Ə.Ə. Pedaqogika. Bakı, 2008.
4. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı, 2004.
5. Bayramov Ə.S. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: "Azər nəşr", 1981.
6. Cəfərov S.N. Şəxsiyyətin formalaşmasında sosializasiya prosesinin rolu.

Bakı: "ADPU-nun xəbərləri", 2004.

7. Cəfərov S.N. Şagirdlərlə aparılan sosial-pedaqoji işin əsas istiqamətləri. Bakı: "ADPU-nun xəbərləri", 2005.

8. Бусыгина Н. Характеристика трудного подростка. Москва: «Классный руководитель», 2005, № 5.

9. Зотова Л. Стратегия работы с трудными школьниками. Москва: «Классный руководитель», 2005, №4.

10. Сергеева В. Воспитательная работа с трудными детьми. «Воспитательная работа в школе», 2003, № 6.

Программа воспитательной работы с детьми "группы риска"

Резюме

В настоящее время мы все чаще употребляем понятие "трудный" ребенок. Для того, чтобы найти верный подход к таким учащимся, педагогу придется выстраивать целую воспитательную систему. Основная концептуальная идея программы воспитательной работы школы заключается в том, что предупреждение и преодоление трудновоспитуемости – целостный процесс, осуществляемый в рамках системного подхода, предполагающего: организацию предупредительной работы с детьми; укрепление положительных качеств ребенка; адаптацию его в коллективе сверстников; педагогическую диагностику.

The program of educational work with children "at risk"

Summary

Currently, we are more likely to use the term "difficult" child. In order to find the right approach to these students, the teacher has to build an entire educational system. - The main conceptual idea of the program of educational work of the school lies in the fact that the prevention and overcoming of difficult children - the whole process, implemented under a systems approach, involving: the organization of preventive work with children, strengthening the positive qualities of the child; adaptation of his peers in team, teaching diagnostics.

TƏRBIYƏ İCTİMAİ HADİSƏ KİMİ

Vaqif Kərimov,

ARTPI-nin aparıcı elmi işçisi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: insan cəmiyyəti, tərbiyə, ictimai formasiya, ibtidai icma, quldarlıq, Sparta tərbiyə sistemi, feodalizm, burjuaziya, kapitalizm, tərbiyə sistemi.

Ключевые слова: человеческое общество, воспитание, общественная формация, Спарта-ская система воспитания, феодализм, буржуазия, капитализм, система воспитания.

Key words: human society, education, social formation, Spartan system of education, feudalism, the bourgeoisie, capitalism, the system of education.

Tərbiyə insan cəmiyyətinin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Cəmiyyətdə yaşayan, onun qanun və qaydalarına əməl edən valideynlər

heç vaxt övladlarını cəmiyyətə əks mövqedə tərbiyə edə bilməz. Tərbiyə insan cəmiyyətinin hər hansı formasıyada cəmiyyətin ehtiyacı və bu ehtiyacın təmin olunması uğrunda mübarizə nəticəsində formalaşmışdır. Tərbiyənin xarakteri həmişə məhsuldar qüvvələrin səviyyəsinə və həmin ictimai-tarixi formasiyaya məxsus istehsal münasibətlərinin tipinə uyğun olmuşdur. Tərbiyə dövrün ictimai-iqtisadi şəraitinin özünəməxsus əlamətlərini özündə əks etdirir. Tərbiyə insanı əməyə, həyata və cəmiyyətdə fəaliyyətə hazırlayır. Beləliklə, tərbiyə nəsillərin varisliyini təmin edir.

İbtidai icma dövründə tərbiyə həyatda, əmək fəaliyyəti prosesində yaşlıları təqlid əsasında inkişaf edirdi. Oğlanlar silahların, əmək alətlərinin hazırlanmasını, ov etməyi, balıq tutmağı, yaşayış məskənini qaydaya salmağı, qızlar isə yeməli meyvələr, bitkilər toplamağı, geyim hazırlamağı, ev işlərini görməyi öyənirdilər. O zaman uşaqlara yaşlılara hörmətə yanaşmaq öyrədilirdi. Sonralar əkinçiliyin, heyvandarlığın inkişafı ilə əlaqədar insanların əmək fəaliyyəti xeyli mürəkkəbləşir. Bundan əvvəl olaraq gənc nəslin tərbiyəsinin məzmunu, metodları və vasitələri də dəyişir. İcmalarda ailə formalaşanda uşaqlar tərbiyənin ilkin cəhətlərini məhz ailədə öz valideynlərindən almağa başlayırlar. Valideynin əmək prosesində ovçuluqda, əkinçilik və heyvandarlıq sahəsində xüsusi bacarığı olmaya ola bilərdi. Ona görə uşaqlar icmada fəaliyyətlərini inkişaf etdirirdi.

mək üçün məharətli ovçunun, üzgüçünün silah düzəldən sənətkarın yanında xüsusi təlim keçirdilər.

İbtidai icma formasıyının inkişafı ilə əlaqədar rəhbərlərin, ağsaqqalların, kahinlərin hakimiyyəti güclənir, uşaqların tərbiyəsində də dəyişikliklər baş verirdi. Bəzi uşaqlar mərasimlər, ənənələr və idarəetmə ilə əlaqədar xüsusi vəzifələri yerinə yetirməyi öyrənirdilər.

Quldarlıq cəmiyyətinin meydana gəlməsi uşaqların tərbiyəsində keyfiyyətə əsaslı şəkildə dəyişməsinə səbəb oldu. Bu, cəmiyyətin bir-birinə əsaslı siniflərə ayrıldığı ilk quruluş idi. Quldarlar və qulların həyat tərzini, ictimai vəziyyəti bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənirdi. Tərbiyə yenə də əvvəlki kimi cəmiyyətin vəzifəsi olaraq ictimai xarakter daşıyırdı, lakin hakim sinif tərəfindən idarə olunurdu.

Quldarlıq dövründə xüsusi tədris-tərbiyə müəssisələri – kahinlər məktəbi yaradıldı. İlk belə müəssisələr eramızdan bir neçə əsr əvvəl qədim Şərqdə yarandı. Orada oxumağı, yazmağı, hesablamağı, ilahiyyətin əsaslarını öyrədirdilər. Məktəbin başlıca vəzifəsi dövləti idarə etmək, qullara əmr etmək, hökm etmək üçün adamlar hazırlamaq idi.

Tərbiyənin mükəmməl sistemi qədim Yunanıstanda Sparta və Afinada hazırlıq, hərbi-idman oyunları mühüm yer tuturdu. Afinada əqli və estetik tərbiyəyə üstünlük verilirdi. Qul sahiblərinin övladları müxtəlif siniflərə, incəsənətə yiyələnir, onlarda fiziki əməyə nifrət formalaşırdı. Onları bilikli, bacarıqlı, iradəli hakimlər və hərbi sərkərdələr kimi tərbiyələndirirdilər.

Qulların uşaqlarına itaətkarlıq, mütilik öyrədilirdi. Onlar üçün heç bir tədris müəssisəsi yox idi. Əmək bacarıqlarının formalaşması və güclənməsi isə əmək prosesində həyata keçirilirdi.

Beləliklə, cəmiyyətin siniflərə ayrılması nəticəsində tərbiyə də sinfi xarakter daşımağa başladı. Müxtəlif siniflərin uşaqlarının həyata hazırlanmalarının bir-birinə bənzəməyən məqsədlərindən asılı olaraq müxtəlif tərbiyə sistemləri meydana çıxdı. Antoqnist sinifli cəmiyyətdə tərbiyə hakim sinfin mövqeyinin möhkəmlənməsinə xidmət edirdi. Bununla da quldarların qulları istismarı güclənir, bərabərsizlik dərinləşirdi.

Feodalizm formasıyısında feodallar hakim, təhkimli kəndlilər isə kölə idilər. Feodalların içərisində ruhani və zadəganlar təbəqələri ayırdı. Burada da tərbiyə sinfi xarakter daşıyırdı. Feodalizm dövründə feodalların (zadəganların) uşaqlarına cəngavərlik, din xadimlərinin uşaqlarına isə dini tərbiyə verilirdi. Ümumiyyətlə, feodalizmdə dini dünyagörmə hökmran idi.

Azərbaycanda feodal münasibətləri III-V əsrlərdə təşəkkül tapmış, VII əsrdə yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdı. Bu dövrdə Azərbaycanda dini məktəblər – mollaxanalar, mədrəsələr yaranmağa başladı. Bu

məktəblərdə, əsasən, ilahiyyat elmi öyrədilirdi. Feodalizmin müəyyən mərhələsində istehsalın artması təhkimli kəndlilərin uşaqlarından da təhsilin başlanğıcına yiyələnməyi tələb edirdi. Buna isə imkan yox idi. Bu uşaqların böyük əksəriyyəti təhsildən kənar qalırdı. Adətən, onlar ailədə fərdi təhsil alırdılar.

XIII əsrdə monqol-tatar işğalı Azərbaycanda feodalizmin inkişafına ağır zərbə vurdu, məhsuldar qüvvələrin inkişafı ləngidi. Sonralar, xüsusən XVI əsrdə feodalizm yetkinləşirdi, lakin şəhər əhalisinin artması, sənətkarların inkişafı nəticəsində XVII əsrin axırlarında istehsal müntəzəmliyi bəzən bətlərində durğunluq yaranmağa, feodalizm tənəzzülə uğrumağa başlayırdı. Şəhərlərin sürətlə artması, sənətkarlar, sərbəst xırda tacirlər və başqa peşə sahiblərinin meydana gəlməsi, mübadilə, ticarət sahəsində baş çıxarmaq üçün savada, hesablama vərdişlərinə yiyələnmiş adamların tələb edirdi.

Ticarətin, iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, dövlətlərarası siyasi əlaqələrin müntəzəmliyi, sənayenin inkişafı burjuaziyanın meydana gəlməsinə, kapitalizm formasıyının yaranmasını təmin etdi. Burjuaziya təhsilin daha geniş inkişaf etdirilməsi, tərbiyənin elmi əsaslarının və praktik istiqamətinin gücləndirilməsini irəli sürdü.

Burjuaziya hiss edirdi ki, inkişaf etməkdə olan sənayenin hərəkətə gətirilməsi, idarə olunması üçün savadlı işçi qüvvəsi lazımdır. Ona görə də burjuaziya geniş xalq kütləsinin savadlandırılması qayğısına qalmaq məcburiyyətində idi. Bu məqsədlə yeni tip məktəblər yarandı. Bununla belə, təhsildə ciddi şəkildə sinfi diferensiasiya irəli sürüldü.

Burjuaziya dövləti, onun iqtisadiyyatını, silahlı qüvvələri idarə etmək üçün öz uşaqlarını bəhə qiymətli xüsusi məktəblərə qoyur, onlara yaxşı təhsil verməyə çalışırdılar. Kasıb uşaqlar isə dövlət məktəblərində təhsil alırdılar.

Zəhmətkeşlərin uşaqlarının yüksək səviyyədə təhsil almalarına maneə olmaq məqsədilə burjuaziya yalnız varlıların gücləri çata biləcək məktəblər təşkil edirdi. Müxtəlif maneələr kasıbların uşaqlarının təhsilini qarşısını alır, onlara yalnız özlərinin mənafeələrinə uyğun biliklər verirdi.

Kapitalizm dövründə yoxsul uşaqlarının bir qismi yalnız ibtidai təhsil alırdı. Onlar texnikanın geniş tətbiq olunduğu zavod və fabriklərdə, kənd təsərrüfatında, mürəkkəbləşən ticarət iqtisadiyyatının başqa sahələrində savadlı işçi (buyuruq qulu) olmağa hazırlanırdı.

1918-ci ildə ölkəmizdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurulması təhsil sisteminə, həmçinin tərbiyə probleminin həllinə yeni bir istiqamət gətirdi. Ölkəmizdə dünyəvi məktəblərin qapıları hamının üzünə açıldı. Ən ucqar yaşayış məntəqələrində də məktəblər fəaliyyət göstərməyə başladı. Təhsilin icbari, pulsuz, ana dilində olması, qızların oğlanlarla bir yerdə təhsil almaları o dövrdə böyük bir inqilab idi.

Demokratiya, humanizm, bərabərlik prinsipləri əsasında qurulan təhsil sistemi yeni insanın tərbiyə olunması problemini irəli sürdü.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının hakimiyyəti illərində irəli sürülmüş ideyaların bir çoxu sonralar da inkişaf etdirildi. Təhsil görünməmiş bir vüsət aldı, lakin gənc nəslin tərbiyəsində milli mənlilik hissələrinin inkişaf etdirilməsinin qarşısı alındı. Beynəlmiləçilik, sovet vətəndaşının yetişdirilməsi ideyası nəticəsində gənc nəsəl tədricən öz soy kökündən, milli mənalitetindən uzaqlaşdı.

1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqillik yoluna qədəm qoyması, azad, əzərin bir dövlət kimi tanınması gənc nəslin tərbiyə sisteminə güclü təsir göstərdi. Vətən, vətəndaş, millət, milli ruh, milli dəyərlər, islam dəyərləri, müstəqillik və s. anlayışlar dəqiqləşdirildi, möhkəmləndirildi.

Bu gün gənc nəslin tərbiyəsində əsas vəzifə vətənə sonsuz sədaqətli, onun qorunması uğrunda fədakarlıq göstərməyə, canından keçməyə, onun çiçəklənməsi, sərvətinin artması yolunda hazır olan, biliklərə dərinlən yiyələnmiş, yüksək mədəniyyətə sahib olan adamlar yetişdirməkdən ibarətdir.

Düzgün tərbiyə vətənimizin, millətimizin gələcəyinin etibarlı əsasıdır.

Deyilənlərdən məlum oldu ki, tərbiyə ictimai hadisədir. Ölkəmizdə tarixən maarifçi və pedaqoqların fəaliyyətlərinin, pedaqoji ideyalarının, təsiri ilə tərbiyə yeni forma alır. Əsrlərdən bəri şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində gənc nəslin tərbiyəsi haqqında deyilənlər (etnopedaqoji dəyərlər), həmçinin ulu babalarımızın, ağbircək nəvələrimizin uşaqların tərbiyəsi sahəsində nəsilərdən-nəsilərə keçmiş ibrətamiz təcrübələrindən məlum olmuşdur ki, tərbiyənin öz qanunları və qanunauyğunluqları var. Bu qanunları və qanunauyğunluqları hərtərəfli təhlil edib, gənc nəslin tərbiyəsi üçün ən yaxşı təşkilat formaları, vasitələri və metodlarını müəyyənləşdirmə prosesində pedaqogika bir elm kimi meydana çıxmışdır. O zamandan ki, tərbiyə cəmiyyətin həyatında mühüm rol oynamağa, xüsusi tədris-tərbiyə müəssisələri yaranmağa başladı, təbii ki, həmin müəssisələrdə xüsusi adamlar uşaqların həyata hazırlamaları sahəsində planlı şəkildə iş aparmalı olmuşlar. Onlar uşaqlara təsir vasitələrini vaxtaşırı tənzimləməyə, təkmilləşdirməyə çalışmışlar. Tərbiyə işini yüksək şəkildə təşkil etmək üçün tərbiyəçilərdən kifayət qədər pedaqoji bilik və bacarıqlar tələb olunmuşdur.

Pedaqogika elmi ilk növbədə şəxsiyyətin formalaşması üçün lazım olan şərtləri-həyata hazır olan insan üçün xarakterik keyfiyyətləri, onların tərbiyəsinin harada, hansı formada, hansı vasitələrlə, hansı yollarla təşkil edilməli olduğunu müəyyənləşdirir.

Pedaqoji fikirlər əvvəllər mülahizə və mühakimə şəklində irəli sürülmüş, sonralar ümumiləşdirilərək ağızdan-ağıza dolaşmışdır. Zəngin atalar

sözləri, məsəllər, tapmacalar, bayatılar və laylalarda öz əksini tapma təربiyəvi fikirlər bunu sübut edir.

«Qurani - Kərim» də oxuduğumuz ayələr, Həzrəti Məhəmmədin bəyləmləri, qiymətli hədislər, islam dəyərləri bu gün də gənc nəslin təربiyə üzrə iş sisteminin əsasına qoyulmalıdır. «Avesta»dan üzübəri klassik və müasir yazıçıların əsərlərindəki təربiyəvi fikirlər Azərbaycan millətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bütün bunlar pedaqogika elmi qidalandıran misilsiz mənbələrdir.

Peşəkar pedaqoqların meydana gəlməsi sonralar baş vermişdir. N. Təsinin yaradıcılığı bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun, Əxlaq Nasiri əsəri müəllifini peşəkar pedaqoqluğa yaxınlaşdırır, lakin Azərbaycanda (həmçinin Zaqafqaziyada) ilk nəzəriyyəçi pedaqoq alim professor Ə.Seyidov olmuşdur. Sonralar M.Mehdizadə, M.Muradxanov, T.Əfəndiyev, N.Kazımov, Ə.Həşimov, H.Əhmədov, T.Talıbov, Ə.Ağayev, B.Əhmədov, F.Rüstəmov, A.Abbasov və başqaları öz xidmətləri ilə seçilmişlər. Hazırda Azərbaycanda yüzlərlə pedaqoq alim təhsil və təربiyə nəzəriyyəsinə yazıb-yaradır, lakin təربiyə və təhsil elə mürəkkəb və çətin cəhətli bir prosesdir ki, onu cəmiyyətin istək və arzularına, sosial tələblərə uyğun səviyyədə işləmək mümkün deyil. Pedaqogika bir elm kimi həmişə təkmilləşmə, dəqiqləşmə tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, H.. «Seçilmiş pedaqoji əsərləri». Bakı: «Təhsil», 2006.
2. Əhmədov, H.. «XIX əsr Azərbaycan məktəbi». Bakı: «Maarif», 1985.
3. Ахмедов.Г.М. «Избранное педагогические сочинения». Баку: «Техсиль», АТУ, 2006.

Воспитание как общественное явление

Резюме

В статье речь идет о связи воспитания с обществом, прослеживается историческое развитие, перемена общества на каждом этапе его развития отмечается его классовый характер. Раскрывается характер воспитания в каждой общественно-экономической формации.

Отмечается сильное влияние вступления Азербайджана на путь независимости, признания его как суверенного государства в современной системе воспитания. В результате дается заключение о том, что воспитание является общественным явлением.

Education as a social phenomenon

Summary

The article focuses on the relationship of education and society, traces its historical development, social change at every stage of its development, says its class character. Reveals the nature of education in each socio - economic structure. There is a strong influence on the path of Azerbaijan's independence and its recognition as a sovereign state in the modern system of education. As a result, given the conclusion that education is a social phenomenon.

ŞAĞIRDLƏRƏ MƏNƏVİ-ESTETİK KEYFİYYƏTLƏRİN AŞILANMASINDA AZƏRBAYCAN PROFESSIONAL MUSIQISINDƏN İSTİFADƏNİN İMKAN VƏ YOLLARI

Oqtay Rəcəbov,
pedaqoji elmlər doktoru, professor,

Aynur Hüseynova,
ADPU musiqi kafedrasının müəllimi

Açar sözlər: professional musiqi, musiqi özfəaliyyət dərnəkləri, xor kollektivləri, solo ifa, repertuar, audiovizual vasitələr, xalq çalğı alətləri, melodiya üzərində işləmək, dərnək rəhbəri.

Ключевые слова: профессиональная музыка, кружки музыкальной самодетельности, певчий коллектив (хор) исполнитель сольной партии, репертуар, аудиовизуальные

средства, народные музыкальные инструменты, работа над мелодией, руководитель кружка.

Key words: professional music circles samodeya musical sequence, the singing group (choir) ispolnitel solo part, repertoire, audiovisual aids, folk musical instruments, work on the melody, the head of the circle.

Respublikamızda hər bir orta ümumtəhsil məktəbində, əsasən, aşağıdakı musiqi dərnəkləri fəaliyyət göstərir.

1. Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestri;
2. Azərbaycan xalq çalğı alətləri ansamblı;
3. xor kollektivləri (kiçik yaşlı uşaq xoru, böyük yaşlı uşaq xoru, qızlardan ibarət xor).

Məlum olduğu kimi, bu kollektivlərin məşğələləri məktəb üçün ayrılmış əlavə 0,5 ştat hesabına aparılır. Musiqi müəllimi bu məşğələlərdən şagirdlərdə rəqəbətçilik hisslərinin tərbiyə olunması üçün istifadə edə bilər.

Araşdırdığımız problemlə əlaqədar uşaq musiqi kollektivlərinin imkanlarını nəzərdən keçirək. Respublikamızın ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestri, demək olar ki, yox dərəcəsinədir. Belə kollektivlərə biz Respublika İncəsənət Gimnaziyasında və Tofiq İsmayılov Uşaq-Gənclər Yaradıcılıq evində rast gəlmişik. Bu, ondan irəli gəlir ki, xalq çalğı alətləri orkestrində savadlı, notla çalmağı bacaran məktəblilər tapmaq mümkündür. Belə kollektivlərin həll edilməmiş problemlərindən biri

uşaqların ifaçılığına uyğun partituraların olmamasıdır. Bu sahədə bəzi işlər görülmür. Bakıdakı İncəsənət Gimnaziyasının xalq çalğı alətləri orkestrinin rəhbəri T.Quliyev kollektivin məşğələləri zamanı vətənpərvərlik hisslərinin tərbiyə olunmasında xüsusi repertuardan istifadə edir. Orkestrin repertuarında Azərbaycan professional klassik musiqisinin banisi Ü.Hacıbəylinin əsərləri ilə yanaşı müasir Azərbaycan bəstəkarlarının da əsərləri özünəməxsus yer tutur. Kollektivin rəhbəri T.Quliyev bu haqda belə deyir: "Azərbaycan bəstəkarlarının müxtəlif janrlarda yaratdıqları musiqi əsərlərinin şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsində böyük imkanları vardır. Şagirdlərə öyrədiləcək bəstəkar əsərlərini ifa etməzdən əvvəl həmin əsərin yarandığı dövr haqqında yaranma səbəbi, bəstəkarın həyat və yaradıcılığı, beynəlxalq miqyasda tutduğu mövqe haqqında qısa məlumat verərkən şagirdlərdə həm bəstəkarın məhəbbət hissi artır, həm də milli qürur yaranır. Şagirdlər Ü.Hacıbəylinin, Q.Qarayevin, F.Əmirovun, Q.Hüseynlinin və digər Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərini bütün dünya miqyasında tanınması faktını eşidəndə onların Vətən haqqında, onun sənətkarları haqqında məlumat dairəsi genişlənir."

T.Quliyev bəstəkar Q.Hüseynlinin "Cücələrim" mahnısının (sözələri T.Mütəllibovundur) notlarını uşaqlara paylayandan sonra müəllif haqqında qısa məlumat verir və bu əsərin bir çox xarici ölkələrdə sevildiyini söyləyir. Bundan sonra müəllim rus, özbək, gürcü, Litva, Ukrayna məktəblərinin və kollektivlərinin ifasında həmin mahnıdan bir parça səsləndirir. Mahnı səsləndikcə onun hansı xalqın diliində ifa olunduğu müəyyən edilir. Daha sonra müəllim həmin mahnını professional ingilis caz vokal-instrumental ansamblının və İraq müğənnisi Feyzinin ifasında səsləndirir. Uşaqlara aydın olur ki, yaxşı musiqinin sərhədləri yoxdur, milli olmaqla yanaşı, bütün xalqlara məxsusdur və belə əsərlərə "bəşəri musiqi" deyilir. Müəllim bütün bəşəriyyətə məxsus olan əsərlərdən İ.S.Baxın bir-neçə əsərinin, o cümlədən re minor "Tokkato və fuqa"sının, Motsartın, L.V.Bethoven, F.Şuman, F.Li və digər klassik Avropa bəstəkarlarının məşhur əsərlərinin adlarını çəkir. Belə söhbətlər öyrədiləcək əsərin şagirdlər tərəfindən maraqla mənimsənilməsinə təsir göstərməklə bərabər, həm milli musiqimizə, həm də Avropa xalqlarının musiqisinə marağı artırır. Sonra Q.Hüseynlinin "Cücələrim" mahnısının öyrədilməsi prosesi başlanır. Proses başa çatdıqdan sonra müəllim uşaqlara belə bir tapşırıq verir: "Uşaqlar, gələcək məşğələyə qədər siz televiziya və radioda məşhur Azərbaycan müğənnilərinin hansı xarici ölkə bəstəkarlarının əsərlərini ifa etmələrinə diqqət yetirin və onların adlarını yadda saxlayın." Bununla əlaqədar müəllim Azərbaycan müğənnilərindən Bülbülün, Ş.Məmmədovanın, M.Maqomayevin, L.İmanovun İtaliyada təhsil almaları, F.Qasımov və X.Qasımovanın bir sıra beynəlxalq müsabiqələrdə qalib gəlmələri barədə qısa məlumat verir. Uşaqlara aydın olur ki, bizim ifaçıları yalnız

Azərbaycanda deyil, həm də bir sıra xarici ölkələrdə tanıyırlar. Respublikamızın məşhur sənətkarları, incəsənət ustaları dünyanın hər yerində doğma vətənimizi, musiqimizi digər xalqlara tanıtdırırlar. Ona görə də məktəblilər tələblər ki, ifa etdikləri musiqi alətinin, öyrəndikləri sənətin sirlərinə bələd olunsunlar. Onlara aydın olur ki, yaxşı oxumaqla, biliklərin sirlərini dərinlən öyrənməklə xalqa, vətənə qulluq etmək olar.

Xalq çalğı alətləri ansamblları digər musiqi özfəaliyyət dərnəklərinə bərabər respublikamızın orta ümumtəhsil məktəblərində daha geniş yayılmışdır. Bu ansambllarda şagirdlər notsuz çalırlar, yəni musiqi əsərləri uşaqlara eşitmə vasitəsilə öyrədilir. Məktəb xalq çalğı alətləri ansamblları həm instrumental xalq musiqisini solo şəkildə ifa edir, həm də muğənniləri müşayiət edirlər. Xalq çalğı alətləri ansamblının rəhbəri məşğələlərdə xüsusi seçilmiş repertuar vasitəsilə uşaqlarda vətənpərvərlik hissənin tərbiyələndirilməsi sahəsində müəyyən iş görə bilər.

Azərbaycan xalq instrumental əsərlərinin bir qismi başqa xalqlarda da mövcuddur, məsələn, "Yallı", "Qaytağı" kimi Azərbaycan xalq rəqsləri eyni zamanda gürcü, ləzgi və digər Qafqaz xalqlarına da məxsusdur. Özbək xalq musiqisində bizim "Yallı" rəqsinə oxşar rəqs mövcuddur. Bakının 44 nömrəli orta ümumtəhsil məktəbinin musiqi müəllimi N.Nağıyev müxtəlif xalqların rəqsləri arasındakı oxşarlığı uşaqlara aydınlaşdırmaq üçün əvvəlcə gürcülərə, özbəklərə məxsus olan "Yallı"nı, sonra Azərbaycan "Yallı"sını səsləndirir. Bundan sonra N.Nağıyev belə sual verir:

- Uşaqlar, bu rəqslər bir-birindən fərqlənirmi?
- Müəllim, gürcü, özbək xalq musiqisinə məxsus olan "Yallı" rəqsləri bizim "Yallı"ya oxşayır.
- Bu oxşarlığı nədə görürsünüz?
- Oxşarlığı rəqslərin melodiyasının intonasiyalarında, xarakterində və ifa üslubunda görürük.

Müəllim uşaqlara aydınlaşdırır ki, "Yallı" rəqsini bütün yuxarıda adlarını çəkdiyimiz xalqlar kollektiv şəkildə ifa edirlər. Bu musiqi nümunələrini qədim zamanlarda xalqımızın adları bizə gəlib çatmayan görkəmli musiqiçiləri yaratmışlar. Sonralar həmin əsərlər ağızdan-ağıza keçərək digər xalqlar arasında da yayılmış, həmin xalqların musiqi folklorunda da özünə yer tapmışdır. Göründüyü kimi, xalqımızın musiqi nümunələri başqa xalqlara bəzən xətərlənəndə xoş gəlmişdir ki, hətta onların xalq musiqisinə çevrilmişdi. N.Nağıyev bunu qonşu Qafqaz və Orta Asiya xalqları arasında qədim zamanların yaranmış dostluqla əlaqələndirir. Bakıdakı 44 nömrəli məktəbin və İncəsənət Gimnaziyasının xalq çalğı alətləri orkestrlərinin rəhbərləri N.Nağıyev və T.Quliyevə məsləhət görülmüşdü ki, "Yallı" rəqsini tədris planına daxil etsinlər. Gimnaziyada "Yallı" rəqsinin öyrənilməsinə başlamazdan əvvəl audio-

vizual vasitələrdən istifadə edilmişdir. Uşaqlar “Yallı” rəqsinin müxtəlif kollektivlərin ifasında çəkilmiş video yazılarına tamaşa etdilər. Sonra müzakirə başlandı. Müzakirədən sonra uşaqlarda eyni rəqsin müxtəlif xalqlarda (gürcü, özbək, Azərbaycan) ifa tərzini, xarakteri haqqında müəyyən təsəvvür yarandı. 44 nömrəli məktəbdə isə orkestrin rəhbəri N.Nağıyev hər bir audiovizual vasitələrdən istifadə etmədən “Yallı” rəqsini öyrətmişdir. Nəticə aşağıdakı kimi olmuşdur:

Orkestrlər	Orkestrdə şagirdlərin sayı	İfa keyfiyyəti			
		Düzgün və dəqiq ifa edənlər	% - lə	Nöqsanlı və aşağı keyfiyyətli ifa edənlər	% - lə
İncəsənət Gimnaziyası	20	17	85	3	15
44 nömrəli məktəb	17	9	52,9	8	47,1

Göründüyü kimi, audiovizual vasitələrdən istifadə edən uşaqlar xalq musiqisini daha keyfiyyətli ifa edirlər.

Müəllim N.Nağıyev Azərbaycan, gürcü, özbək, ləzgi və digər xalqlar arasındakı tarixi dostluqdan faktlar gətirir. Bundan sonra “Yallı” Azərbaycan xalq rəqsinin öyrədilməsi prosesi başlanır. Məlum olmuşdur ki, bu sərbətlərdən sonra uşaqlar həmin musiqi əsərinə daha ciddi münasibət bəsləyir və onu daha tez mənimsəyirlər.

Ansambl rəhbərləri ayrı-ayrı Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin, zərb alətlərinin də digər xalqlar arasında (gürcü, ləzgi, özbək, tacik və s.) geniş yayıldığını uşaqlara başa salırlar.

Bu faktlardan uşaqlara aydın olur ki, başqa millətlərin görkəmli musiqiçiləri bizim xalq musiqi nümunələrimizdən, musiqi alətlərimizdən istifadə etmiş və mahnılarımızı öz xalq musiqilərinə çevirmişlər.

Uşaqlara başqa xalqların musiqisinin öyrədilməsi onlarda həmin xalqların musiqisi haqqında müəyyən təsəvvür yarada bilər. Respublikanın bir sıra məktəblərində aparılan müşahidələr göstərmişdir ki, başqa xalqların mahnılarının onların dilində və yaxud iki dildə (rus-Azərbaycan, gürcü-Azərbaycan, ingilis - Azərbaycan və s.) ifa edilməsi uşaqlarda xalqlar dostluğu birliyi kimi mənəvi keyfiyyətlərin möhkəmlənməsinə səbəb olur.

Məktəb praktikasında özünü doğrultmuş xalq çalğı alətləri ansambllarının sistemi ilə tanış olaq.

№	Görüləcək işlərin məzmunu	İcra müddəti
1.	xalq çalğı alətləri ansambllarının tərkibini müəyyənləşdirmək, onların yaranma tarixi haqqında məlumat vermək;	sentyabrın I on günlüyü
2.	melodiya üzərində işləmək üçün şagirdlərə bəzi terminlərin verilməsi (xalq musiqisinin zənginliyi haqqında məlumat vermək);	2 məşğələ
3.	bir - neçə rəng və dəramədin (insana göstərdiyi mənəvi-emosional təsiri aydınlaşdırmaq). Öyrədilməsi; a. "Hümayun" rəngi; b. "Şüştər" dəramədi; c. "Çahargah" rəngi ; d. "Şur" dəramədi .	4 məşğələ
4.	melodiyaların ifası zamanı ikinci səsin işlənməsi;	5 məşğələ
5.	V.Adıgözəlovun "Sevinc" rəqs süitasının öyrədilməsi prosesində uşaqlara musiqidə sevinc və qəmin necə istifadə olunduğu haqda məlumatın verilməsi (vətən sevgisi və ya vətən həsrəti).	2 məşğələ
6.	Ü.Hacıbəylinin "Koroğlu" operasının uvertürası.	3 məşğələ
7.	Vətən, sülh, məktəb haqqında mahnıların müşayiəti onların tərbiyəvi əhəmiyyətini aydınlaşdırmaq;	3 məşğələ
8.	əmək mahnılarının müşayiəti onların tərbiyəvi mahiyyətini açmaq;	2 məşğələ
9.	H.Nəcəfovun Rəqs süitasının öyrədilməsi.	1 məşğələ
10.	P.İ. Çaykovskinin "Neopolitan" mahnısının müşayiəti üzərində iş xalqlar dostluğunun tərənnümü.	1 məşğələ
11.	dərək üzvləri tərəfindən ifa olunan beynəlmiləl mahnıların müşayiəti üzərindən iş. 1. Macar xalq mahnısı "Mənim qazlarım". 2. Çex xalq mahnısı "Kolokolçik". 3. Bolqar xalq mahnısı "Payız küləyi". 4. Eston xalq mahnısı "Yağış". 5. Norveç xalq mahnısı "Kalerton". 6. Polyak xalq mahnısı "Kukuşka" (işləyəni T.Siqetinski)	Bu mahnıların müşayiəti üzərində işləyərkən çalışmaq lazımdır ki, həmin xalqın milli koloriti mahnıda, onun forma və məzmununda daha aydın hiss olunsun.

Dərnək rəhbəri bu sistem üzrə öyrədəcəyi hər bir musiqi əsəri əsasən uşaqlarda müsbət mənəvi keyfiyyətlər tərbiyə edə bilər.

Bakıdakı 44 və 12 nömrəli məktəblərdə fəaliyyət göstərən xalq çalğı alətləri ansamblının hər birində eyni əsərlər üzərində iki ay müddətində iş aparılmışdır. 44 nömrəli məktəbdə professional musiqi nümunələrinin tərbiyəvi əhəmiyyəti uşaqlara müxtəlif misallar əsasında aydınlaşdırılmış və bundan sonra həmin nümunələrin öyrədilməsi üzərində iş aparılmışdır. 12 nömrəli məktəbdə isə mənəvi tərbiyə ilə əlaqədar işin aparılması dərnək rəhbərinin öhdəsinə buraxılmışdır. Nəticə belə olmuşdur:

№	Əsərlərin adları	Düzgün, emosional və keyfiyyətli ifa edənlərin sayı.				Keyfiyyətsiz ifa edənlərin sayı.		
		№ 44 məktəb (20şagird)	%-lə	№ 12 məktəb (20şagird)	%-lə	№ 44 Məktəb (20 şagird)	%-lə	№ 12 Məktəb (20 şagird)
1	X.Cəfərov "Lirik rəqs"	18	90	5	20.5	2	10	15
2	C.Cahangirov "Yallı"	19	90.5	4	20	1	5	16
3	H.Xanməmmədov "Aramlı rəqs"	20	100	8	40	0	12	12
4	Ü.Hacıbəyli "Yaxşı yol"	16	80	7	30.5	4	13	13
5	Ü.Hacıbəyli "Özbək rəqsi"	18	90	9	40.5	2	11	11
6	Q.Qarayev "Xəzər neftçiləri mahnısı"	17	85	4	20	3	16	16

Cədvəldən gördüyü kimi, musiqi əsərinin məzmunu, tərbiyəvi əhəmiyyəti uşaqlara aydın olanda həmin nümunələr daha düzgün və emosional ifa olunur.

Xor kollektivləri, respublikamızın şəhər məktəblərində daha çox yayılmışdır. Bu, ondan irəli gəlir ki, kənd məktəbləri ixtisaslı musiqi müəllimləri ilə tam təmin edilmişdir. Şəhər məktəblərinin əksəriyyəti çoxmillətli tərkibində olduğundan, beynəlmiləçilik tərbiyəsinə böyük təsiri ola bilər. Bu faktın sübutu edir ki, respublikamızda millətlər arasında ayrı-seçkilik yoxdur.

Məktəb xor kollektivlərində vətənpərvərlik və beynəlmiləçilik mahnılarının repertuara salınması şagirdlərin tərbiyəsinə müəyyən təsir göstərə bilər. 1921-1990-cı illərdə Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığının təhlili göstərir ki, onlar tədqiq etdiyimiz problemlə əlaqədar xeyli əsərlər yazmışlar. Bunu aşağıdakı cədvəldə aydın görmək olar.

Nö	Mövzu	Mahnıların sayı
1.	vətən haqqında mahnılar	24
2.	sülh haqqında mahnılar	8
3.	bayramlar haqqında mahnılar	8
4.	dostluq mahnıları	3
5.	qəhrəmanlıq mahnıları	3
6.	təbiət haqqında mahnılar	50

Cədvəldən görüldüyü kimi, mənəvi tərbiyənin tərkib hissələrini əhatə edən uşaq mahnıları mövcuddur, lakin müəyyən olunmuşdur ki, bəstəkarlarımız Vətən və təbiət haqqında çox mahnılar yaratmışlar, sülh, dostluq, qəhrəmanlıq haqqında mahnılar isə azlıq təşkil edir. Həmin mahnıların ritmik və forma ilə əlaqədar təhlili müəyyən etmişdir ki, Azərbaycan musiqisinin təmiz ritmlərindən, rəngarəng ladlarından və müxtəlif musiqi formalarından az istifadə edilir. Respublikamızın məktəb xor kollektivlərində aparılan müşahidələr göstərmişdir ki, onların repertuarında da tədqiq etdiyimiz möblemlə əlaqədar mahnılar azlıq təşkil edir. Ona görə də məktəb uşaq xoru üçün Azərbaycan bəstəkarlarının aşağıdakı mahnıları məsləhət görülür:

Vətən haqqında mahnılar.

1. "Azərbaycanım" (mus. R.Hacıyevin, söz. Ə.Əlibəylinindir).
2. "Vətən haqqında mahnı" (mus. Niyazinin, söz. S.Rüstəmindir).
3. "Azərbaycan baharı" (mus. N.Məlikməmmədovun, söz. Həsənbəylinindir).
4. "Bakı nəğməsi" (mus. T.Quliyevin, söz. Ə.Əlibəylinindir).
5. "Vətənim" (mus. S.Ələsgərovun, söz. H.Ziyanındır).
6. "Vətən nəğməsi" (mus. T.Bakıxanovun, söz. T.Mütəllibovundur).
7. "Araz" (mus. A.Zeynallının, söz. R.Rzanındır).
8. "Samur" (mus. R.Hacıyevin, söz. İ.Rəhimovundur).
9. "Vətən sevgisi" (mus. Ş.Axundovanın, söz. G.Kazımındır).
10. "Sumqayıt" (mus. S.Rüstəmovun, söz. N.Cəfəroğlunundur).
11. "Doğma diyar" (mus. O.Quliyevin, söz. F.Mehdinindir).
12. "Bakı haqqında mahnı" (mus. C.Quliyevin, söz. F.Məmmədovundur).
13. "Ürək doymaz Bakıdan" (mus. Ş.Axundovanın, söz. İ.Coşqunundur).
14. "Xəzərim" (mus. A.Soltanovanın, söz. T.Elçinindir).

Bayramlar haqqında mahnılar.

1. "May mahnısı" (mus. Ə.Abbasovun, söz. M.Dilbazınindir).
2. "Bayramınız mübarək" (mus. O.Zülfüqarovun, söz. Y.Həsənbəyindir).

Sülh haqqında mahnılar.

1. "Qol çəkirəm" (mus. S.Ələsgərovun, söz. İ.Səfərlinindir).
2. "Qoruyun körpələri" (mus. T.Bakıxanovun, söz. T.Mütəllibovundur).

3. "Uşaqlar qorxurlar müharibədən" (mus. O.Rəcəbovun, M.İsmayılındır).

4. "Sülh nəğməsi" (mus. S.Ələsgərovun, söz. H.Ziyanındır).

5. "Dünya bizim evimizdir" (mus. O.Rəcəbovun, söz. M.İsmayılındır).

Dostluq mahnıları.

1. "Dostluq mahnısı" (mus. T.Quliyevin, söz. Ə.Əlibəylinindir).

2. "Dostluğumuz var olsun!" (mus. N.Məmmədovun, C.Cavadlıındır).

3. "Dostluq qatarı" (mus. M.Əhmədovun, söz. C.Məmmədovundur).

Qəhrəmanlıq mahnıları.

1. "Ölməz sərkərdə" (mus. S.Ələsgərovun, söz. C.Cavadlıındır).

2. "Qəhrəmanlar" (mus. R.Mustafayevin, söz. T.Mütəllibovundur).

3. "Tofiq haqqında ballada" (mus. O.Zülfüqarovun, söz. M.Ataşındır).

Məktəb xor kollektivləri bu mahnılarla müxtəlif bayram tədbirlərində çıxış edə bilərlər. Xor kollektivinin rəhbəri hər bir mahnını öyrətməyə başlamazdan əvvəl onunla bağlı inqilabi, tarixi hadisə və faktları uşaqların yadına salmalıdır. Bu, həmin mahnıya marağı artırır, onun daha emosional ifasına səbəb olur, məsələn, Vətən haqqında mahnılarla əlaqədar uşaqların Azərbaycan tarixi muzeyində olması məsləhət görülür. Bakının 12 nömrəli məktəbinin musiqi müəllimi, həm də xor kollektivinin rəhbəri M.Həsənov bəstəkar S.Rüstəmovun "Sumqayıt" mahnısını öyrətməyə başlamazdan əvvəl uşaqları həmin şəhərə ekskursiyaya aparmışdır. Sumqayıt şəhərinin yaradılması, onun gənc sənaye şəhəri olması uşaqların Vətən haqqında bilik dairəsini bir qədər də genişləndirmişdir. Sumqayıt Boru-prokat zavodunun və başqa kimya zavodlarının bir sıra respublikalarla, şəhərlərlə birlikdə işləməsi faktı uşaqların beynəlmiləçilik tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Onlar öyrənirlər ki, Sumqayıtın zavodlarında hazırlanan məhsullara təkcə respublikamızda deyil, xarici ölkələrdə də ehtiyac var. Bu ekskursiyadan sonra məktəbin xor kollektivi "Sumqayıt" mahnısını daha böyük ruh yüksəkliyi ilə ifa etmişdir. Sumqayıtın nailiyyətləri ilə yanşı, kimya zavodlarının ekologiyaya verdiyi zərərlər haqqında da uşaqlara məlumat verilməlidir. Zavodların kimyəvi tullantılarının şəhərin havasını korladığını görən uşaqlardan bir müəllimə sual verir:

– Müəllim, elə bir şey ixtira etmək olmazmı ki, bu tüstülər havanı korlamasın?

– Görək oxuyub, yaxşı mütəxəssis olarsınız və tüstülərin atmosferi korlamasının qarşısını alarsınız, tullantıları təkrar istehsalə göndərüb, faydalı məhsullar alarsınız.

Deyilənlərdən bu nəticəyə gəlirik.

1. Məktəb musiqi özfəaliyyət dərnəklərinin məşğələlərində Azərbaycan professional musiqi nümunələri əsasında tərtib edilmiş repertuardan maksimum istifadə olunmalıdır.

2. Repertuardakı mahnıların mövzuları ilə əlaqədar muzeylərə, tarixi yerlərə təşkil edilən ekskursiyalar, filmlərə baxış, milli bayramların keçirilməsi şagirdlərin mənəvi-estetik tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir.

Məktəbdə keçirilən musiqili-bədii gecələrin də şagirdlərin mənəvi-estetik tərbiyəsinə müəyyən təsiri ola bilər. Respublikanın ümumtəhsil məktəblərində bayram günləri və tətillə əlaqədar musiqili-tematik gecələr təşkil edilir.

Göründüyü kimi, məktəbdə il boyu şagirdlərin mənəvi-estetik tərbiyəsi ilə əlaqədar tədbirlər keçirmək üçün kifayət qədər imkanlar vardır. Bu imkanlardan səmərəli istifadə olunması məktəb rəhbərlərindən, musiqi müəllimlərindən, şagird ictimai təşkilatlarından asılıdır. Bu tədbirlərə bütün məktəb kollektivi əvvəlcədən hazırlaşmalıdır. Hər bir musiqili-tematik gecə uşaqlara mənəvi-estetik tərbiyənin bu və ya digər cəhətini aşılmalıdır. Belə uşaqlarda keçirilən tədbirlərin müəyyən praktik əhəmiyyəti ola bilər.

Musiqili-tematik gecələrdə hansı siniflərin şagirdləri iştirak edə bilərlər? Müşahidə apardığımız bir-neçə məktəbdə yalnız yuxarı sinif şagirdləri, bəzən məktəblərdə isə orta və yuxarı sinif şagirdləri iştirak edirlər, yəni kiçik yaşlı məktəblilər belə tədbirlərdən kənar qalırlar. Bununla əlaqədar məktəb rəhbərləri ilə apardığımız söhbətlərdən məlum oldu ki, kiçikyaşlı məktəblilər öz sinifdə musiqili-tematik gecələr keçirirlər. Əlbəttə, bu, yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqdan irəli gəlir, lakin bizim müşahidələrimiz göstərir ki, yaxşı kiçik yaşlı məktəblilər ildə heç olmasa iki dəfə (hər yarım ilin axırında) ümumməktəb tədbirlərində iştirak etsələr, bu, ibtidai sinif şagirdlərinin ümumi inkişafına müəyyən təsir göstərə bilər. Beləliklə, ümumməktəb miqyasında musiqili-tematik gecələrdə kiçikyaşlı məktəblilərin bacarıqlarından da istifadə etmək lazımdır. Belə sual oluna bilər ki, hansı kiçikyaşlı məktəblilər ümumməktəb musiqili-tematik gecələrində iştirak edə bilərlər? Məlumdur ki, hər bir ibtidai sinifdə musiqi məktəblərində oxuyan, xoreoqrafiya dərnəklərində iştirak edən istedadlı şagirdlər vardır. Bu uşaqların öz qabiliyyətlərini bütün məktəb qarşısında nümayiş etdirmələri üçün imkan yaratmaq vacib şərt olan biridir. Bununla uşaqlara aydınlaşdırmaq olar ki, ölkəmizdə bütün uşaqların istedadını inkişaf etdirmək üçün şərait vardır. Dərs ili müddətində oxuduqları oxumaları ilə fərqlənən ibtidai sinif şagirdləri də ümumməktəb musiqili-tematik gecələrdə mövzu ilə əlaqədar şeirlərilə, kiçik hekayələrilə çıxış edə bilərlər.

Sinif müəllimi həm də uşaqlara aydınlaşdırmalıdır ki, yaxşı oxumağın, şagirdliyi yaxşı mənimsəmək vətənə xidmət etmək deməkdir, çünki vətənimizə xidmətli mütəxəssislər lazımdır. Kiçikyaşlı məktəblilər arasında aparılan belə

söhbətlər şagirdlərin dərsə marağını, fəallığını artırır, məsələn, Bakıda nömrəli məktəbində kiçikyaşlı şagirdlərdən ilin birinci yarısında ümumi məktəb tədbirlərində cəmi 5 şagird iştirak edirdisə, aparılan söhbətlərdən sonra dərs ilinin qurtarması münasibətilə təşkil olunan tədbirdə 20 nəfər istedadını bütün məktəb qarşısında nümayiş etdirmişdir.

Məlumdur ki, bir sıra qabaqcıl məktəblərdə həm aşağı, həm də yuxarı şagirdlərindən ibarət xor kollektivləri mövcuddur. Yaxşı olar ki, hər iki kollektiv öz istedadını musiqili-tematik gecələrdə göstərsin. Musiqili-tematik gecələrdə, yeri gəldikcə, Azərbaycan bəstəkarlarının və klassik bəstəkarların əsərlərinin lent yazılarından istifadə edilməsi məsləhətdir. Bu gecələrdə səslənən simfonik əsərlər tədbirin daha maraqlı olmasına kömək edir.

Musiqili-tematik gecənin məzmununa aşağıdakı pedaqoji tələblər verilir.

1. Gecənin keçirilməsi üçün məktəbin foyesi, salonu mövzuya uyğun tərtib edilməlidir.

2. Gecədə iştirak edən şagirdlər müəllimin köməyi ilə əvvəlcədən mövzuya uyğun hazırlaşmalıdırlar.

3. Gecədə işlədiləcək texniki aparatlar işlək vəziyyətdə olmalı və cəmiyyətdə ifa ediləcək musiqi əsəri dinlənilmək üçün tam hazır olmalıdır.

Məlum olmuşdur ki, musiqili-tematik gecələr uşaqlarda mənəvi tətəyyünlərini komponentləri olan vətənpərvərlik, beynəlmiləçilik hissələrini artırmaqla bərabər onlarda kollektivçilik, əməksevərlik, yoldaşa hörmət kimi hissələrin formalaşmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat

1. Mədəniyyət haqqında dövlət qanunu. Bakı, 1998.
2. F.Bədəlbəyli, G.Abdullazadə, O.Rəcəbov, F.Hidayətova. Azərbaycan bəstəkarlarının uşaq mahnıları. I c. Bakı: "Mütərcim", 2010.
3. Bəstəkar və zaman. Bakı: "Adiloğlu", 2008.
4. S.Ələsgərov, S.Abdullayeva. Azərbaycan xalq çalğı alətləri və orkestrləşdirmə. Bakı: "Maarif", 1996.
5. N.H.Məmmədbəyov, D.V.Qasıмова, B.M.Məmmədova. Məktəb xor kollektivləri üçün mahnı toplusu. Bakı: 2002.

Возможности и способы использования азербайджанской профессиональной музыки в привитии нравственных и эстетических качеств учащимся

Резюме

В статье характеризуются возможности и пути использования азербайджанской профессиональной музыки в целях привития учащимся духовно-эстетических качеств. Также речь идет о музыкальных куржках, их программах, об использовании в этом процессе аудиовизуальных средств на занятиях. Дается сравнительный анализ этой работы. В статье также дается перечень детских песен для детского сада, рекомендуется их использование на музыкально-тематических вечерах в школьных мероприятиях.

Features and uses of Azerbaijan professional music in instilling moral and aesthetic qualities of the students

Summary

The paper characterizes the opportunities and ways to use music in Azerbaijan professionalnoy uchatsimsya aim of instilling spiritual and aesthetic qualities. Also, we are talking about muzykalnyh kurzhhkah, their programs, the use of this process on the audio-visual lessons. A comparative analysis of the work. The article also provides a list of children's songs for kindergarten, we recommend their use in music and theme evenings, at school events.

Sözün gücü

*Sözün də su kimi lətafəti var
Hər sözü az demək daha xoş olar.
Bir inci saflığı varsa da suda,
Artıq içiləndə dərd verir o da.*

*Az sözün inci tək mənası solmaz,
Çox sözün kərpic tək qiyməti olmaz.*

*İnci tək sözlər seç az danış, az din.
Qoy az sözlərinlə dünya bəzənsin.*

*Az danış desinlər sözündə güc var.
Çox sözü dinləyənlər çox nöqsan tapar.
Çox söyləmək bəlkə sənə asandır,
«Çox oldu», desələr, böyük nöqsandır.*

*Sözünə olmasa, layiq bir cavab,
Dəyərli sözləri eyləmə xarab.
Boş-boş söyləməkdən saxla özünü,
Ağzına qıfıl vur yandır sözünü.*

N.Gəncəvi

I SİNFƏ QƏBUL ZAMANI UŞAQLARIN FƏRDI XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN NƏZƏRƏ ALINMASI

Firəngiz Cəbrayılova,
ARTPI-nın elmi işçisi

Açar sözlər: məktəbəqədər yaşlı uşaq, məktəbə qəbul, fərdi xüsusiyyətlər, təlim, psixoloji problemlər, uşaq təxəyyülü, nitq və təfəkkürün inkişafı.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, прием в школу, индивидуальные особенности, обучение, психологические проблемы, воображение детей, развитие речи и мышления.

Key words: preschool children, school enrollment, individual characteristics, education, psychological problems, the imagination of children, the development of speech and thought.

Uşaqların I sinfə qəbulu dövrü onların həm fiziki, həm psixofizioloji, həm də şəxsiyyəti-nümlü inkişafında keyfiyyətə dönüş dövrüdür.

Təcrübə göstərir ki, məktəbə hazırlıq dövründə uşaqlarda bütün sahələrdə özünəməxsus inkişaf aydın hiss olunur. Belə ki, idrak fəaliyyəti yüksəlir, onlar ətraf aləm, təbiət və cəmiyyət hadisələri haqqında hər şeyi öyrənmək istəyirlər, müxtəlif emosional hallar bir-birini əvəz etməyə başlayır. Bununla əlaqədar şagirdin əhvalı tez-tez dəyişir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqda baş verən bütün bu prosesləri bilsək, onlarla münasibət yaratmaq üçün daha əlverişli yollar tapmaq olar. Bu cəhətdən problem aktualdır.

Uşağın məktəbə, məktəb təliminə hazırlığı, təlimin məzmunu, tədris metodları, müəllim-şagird münasibətləri, valideynlərin bir sıra keyfiyyətləri birinci sinif şagirdlərinin təlim fəaliyyətinin motivləşməsinə əsaslı təsir göstərir.

Təlim və psixi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi daim diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri olmuşdür. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların psixoloji problemlərini əhatə dairəsi genişdir. Bu baxımdan psixoloq L. Əmrəhli aşağıdakıları qeyd edir. "Təlim motivasiyasının yaranmaması, özünütəşkilətmədə uğursuzluq, müəllim və yaşlıları ilə münasibətdə münaqişələr, qeyri-adekvat özünüqiymətləndirmə, sosial qaydaları pozmağa, yaşlıların tələb və tapşırıqlarına tab gəlməməyə mütəmadi meyillilik, davranışda aqressiya əlamətləri, empatiya və refleksiyanın zəifliyi".

Bütün bunlar funksional pozğunluqlardan, uşaqların zəif, yaxud zədəli əsli sistemə malik olmalarından irəli gəlir. Tibbi-psixoloji araşdırmalar göstərmişdir

xüsusilə son illər belə halların kəmiyyət göstəricisi artmaqdadır. Belə ki, hətta yeni doğulmuşların 40 %-ində minimum psixoloji pozuntular qeydə alınır.

Psixi geriliyin ən mühüm səbəbi onun ümumi davranış fonunda az nəzərə alınmasıdır. "Uşaq şıltaqlığı", "ərköyünlük", "təcrübəsizlik" kimi sosial amillərlə şərtlənən xüsusiyyətləri psixi gerilik əlamətindən fərqləndirmək müəyyən çətinliklər yaradır. Belə uşaqlar ətraf aləmə çətinliklə bələdləşir, ürək-qorxaq olmaqla həddən artıq ehtiyatsız, məsuliyyətsiz davranırlar. Onların sosial həssaslığı zəifliyi ilə diqqəti cəlb edir. Maraqlandıqları məşğuliyyət üzərində bəzən saatlarla dayandıqları halda, yaşının tələb və tapşırıqlarına etinasız yanaşır, nitqi anlamaqda, qavramaqda, istiqamətlənməkdə çətinlik çəkirlər. Vaxtında aşkar edilən ləngimələri kompleks formada həyata keçirilən pedaqoji-psixoloji təsirlərin köməyi ilə aradan qaldırarkən iki mühüm amil – uşaqlarda məsuliyyət və özünəinam hissəsinin inkişafını diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır.

Məşhur İsveç psixoloqu J.Piaje belə hesab edirdi ki, uşağın psixi inkişafının öz daxili qanunları var və bu inkişaf bir sıra özünəməxsus mərhələlərdən keçir. Onun fikrincə, təlim inkişafa əsaslı təsir göstərə bilməz. Ona görə də təlim inkişafa uyğunlaşmalı və onun tənzim edilməsi üçün məhz inkişafın səviyyəsi əsas götürülməlidir.

Inkişafdakı ləngimələrin psixi proseslərə təsirinin əhatə dairəsi də genişdir: sadə bilik ehtiyatı, qavrayışın kifayət qədər diferensiasiya olunmaması, diqqətin zəifliyi, hafizənin pozulması, mücərrəd, məntiqi təfəkkürün bəsitliyi və s. Belə uşaqlarda hissi-iradi proseslər zəif inkişaf edir, təşəbbüskarlığa az meyil edirlər. Onlar bilik öyrənməkdə, yeni vərdiş və bacarıqlara yiyələnməkdə çətinlik çəkirlər.

Daha böyük çətinliklər mücərrəd təfəkkür proseslərinin tənzimlənməsində meydana çıxır. Nitqdə qrammatik qaydaların gözlənilməsi, səbəb-nəticə əlaqələrinin yaradılması sahəsində onların təcrübəsi iki-üç yaş əvvəlki dövrün psixoloji tələblərinə cavab verir. Uşaqlar nağılın, hekayənin, süjetli şəkillərin məzmununu ardıcıl nəql etməkdə, istiqamətləndirici müraciətlərə müvafiq məsuliyyət planı seçməkdə xeyli problemlərlə üzləşirlər.

L. S. Vıqotski, S. Y. Rubinşteyn, D.B. Elkonin və başqalarının tədqiqatlarından belə məlum olur ki, yeni şərti reflekslərin ləng yaranması baş beyin funksiyalarının ümumi zəifliyi ilə əlaqədardır. Bu zəiflik əqli cəhətdən geri qalmış uşaqların əsas xüsusiyyətlərini əks etdirir. Ona görə də problemli uşaqlarla təşkil edilən təlimdə onlara fərdi yanaşılması olduqca vacibdir. Belə uşaqlarda yorğunluq, yuxusuzluq, güclü qıcıqların fasiləsizliyi zamanı mərkəzləşmək, diqqəti uzun müddət bir obyekt üzərində saxlamaq, ətrafda baş verənləri aydın təhlil etmək, nəyi işə xatırlamaq çətin olur. Psixi cəhətdən zəif uşaqlar üçün işə bu hallar situativ deyil, xarakterikdir. Nə qədər

ki, uşağın baş beyin qabığının əsəb hüceyrələri qoruyucu ləngimə vəziyyətdədir, onların əqli qabiliyyətləri durğunluq halında olur.

Psixologiyada məktəbəqədər yaş dövrünü (3-6 yaş) çox vaxt "bağça yaş dövrü" də adlandırılır. Bu dövrdə uşağın boyunun, çəkisinin artmasında nəzərəcarpacaq dərəcədə dəyişikliklər baş verir, uşağın əzələ və sümük sistemi xeyli inkişaf etmiş olsa da, onun əl və ayaq əzələlərində hələ sümükləşməməsi qığırdaqlar qalır. Bu dövrdə uşağın nitqində, onun böyüklərlə və həmyaşıdları ilə ünsiyyətə və müxtəlif fəaliyyət növlərinə cəlb olunmasının təsiri altında yeni keyfiyyət dəyişmələri baş verir. Bütün bunlar uşağın sosial şəraitə və həyatın tələblərinə uyğunlaşmasına imkan yaradır. Məktəbəqədər dövr fəaliyyətin subyekt olaraq formalaşmanın ilkin mərhələsi kimi özünü göstərir. Məhz bu mərhələdə məqsədyönlülüyün əsası qoyulur. Məktəbəqədər yaş dövründə həm ümumi, həm də xüsusi qabiliyyətlərin formalaşması imkanlar yaranır və özünü göstərməyə başlayır.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların əsas fəaliyyət növü oyundur. Onlar vaxtlarının çoxunu oyunda keçirirlər. Uşaq oyunları əşyavi-manipulyativ və simvolik xarakterdən süjetli-rollu-qaydalı oyunlara qədər inkişaf yolu keçir. Bütün bunlar uşaqların tələbatını ödəməklə yanaşı, onların yaşlılarla ünsiyyət saxlamaq, ətrafdakıları başa düşmək, təqlid etmək kimi bacarıqlara yiyələnmələri ilə nəticələnir və həyatında mühüm rol oynayır. Bunlar, eyni zamanda şagirdlərin gələcək həyata hazırlanmalarında mühüm vasitəyə çevrilir. Oyun fəaliyyəti uşaqların psixi inkişafında əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxartır. Onlar rollu-qaydalı oyunlardan daha çox istifadə edirlər.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların idrak proseslərində və nitq inkişafında əsaslı dəyişikliklər baş verir. Bu dövrdə uşaqlarda qavrayışın ixtiyar növünün inkişafı üçün şərait yaranır. Uşaqlar cismin formasını, ölçüsünü tutduğu yeri qavramağa alışırlar. Bu, onlarda məkan qavrayışının inkişafı kimi özünü göstərir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar ilk vaxtlar ən çox formaları fərqləndirməklə qavramağa cəhd göstərilirlər. Eyni zamanda obyektlərin ölçüsünü qavrama bacarığı da özünü göstərir. Bu dövrdə uşaqlarda qavrayışın inkişafında rəsm, quraşdırma mühüm rol oynayır. Uşaqlar şəkil çəkmək, nəyinsə siluetini cizmaq üçün ilk növbədə əşyanı diqqətlə müşahidə etməli, onun konturlarını, rəngini müəyyənləşdirməli olurlar. Bu uşaqları müşahidəyə təhrik edir, ixtiyari qavrayışın inkişafına təkan verir.

Məktəbəqədər yaş dövründə qavrayışla yanaşı, diqqətin də təkmilləşməsi prosesi baş verir. Bu dövrün əvvəlində uşaqların diqqətini zahirən cəlb edən cisimlər özünə çəkir. Məktəbəqədər dövrün sonunda diqqət öz inkişafının daha yüksək səviyyəsinə çatır. 5-6 yaşlı uşaqlarda diqqətin inkişafı yeni maraqların meydana gəlməsi, dünyagörüşünün artması, onların ailə həyatında və bağçada yeni şəraitə daxil olmaları, yeni fəaliyyət növlərinə yiyələnmələri ilə

bağlı olur. Bu dövrdə qeyri-ixtiyari diqqət əsas yer tutsa da, ixtiyari diqqətin meydana gəlməsi üçün də şərait yaranır. Burada qeyri-ixtiyaridən ixtiyari diqqətə keçid üçün diqqəti idarə etmə vasitələri mühüm rol oynayır. Ona görə də uşağa onu əhatə edən cisim və əşyaların xassələrini, əsas əlamətlərini, fərqli xüsusiyyətlərini müşahidə etməyi öyrətmək lazım gəlir. İxtiyari diqqətin meydana gəlməsində nitq də mühüm rol oynamağa başlayır.

Psixoloji tədqiqatlar göstərmişdir ki, uşaqlarda ixtiyari diqqətin inkişafına onların özləri haqqında yüksək fikirdə olmaları xeyli kömək edir. Təcrübə göstərir ki, əgər 5 yaşlı uşaqlardan daim nə edəcəyini hündürdən deməyi tələb etdikdə, onlar ixtiyari olaraq daha uzun müddət öz diqqətlərini hər hansı bir obyektin və ya onun hissələrinin üzərində saxlaya bilirlər. Məktəbəqədər yaşın sonuna doğru uşaqlarda tədricən öz diqqətini idarə etmək imkanı, onu müstəqil təşkil etmək bacarığı özünü göstərir.

Tədqiqatlar zamanı aydın olmuşdur ki, mnemik əməliyyat aparılmasına hazırlanmadıqda, kiçik və orta yaşlı uşaqlarda yaddasaxlama və yadasalma qeyri-ixtiyari xarakter daşımağa başlayır. Bağça yaşının əvvəlində qeyri-ixtiyari görmə, emosional hafizə üstünlük təşkil edir. İxtiyari hafizənin inkişafı uşaqların qarşısında yaddasaxlama və yadasalma ilə bağlı xüsusi mnemik məqsədlərin qoyulması ilə sıx bağlı olur. Bunun üçün oyunlardan istifadə daha səmərəli nəticə verir. Bir qayda olaraq, ixtiyari hafizə böyüklərin təbii təsiri sayəsində inkişaf edir. Əvvəlcə yaşlılar, sonra uşaq öz qarşısında təbii işə yadda saxlama və yada salma məqsədi qoyur. Nitq və təfəkkürün inkişafı ilə əlaqədar məktəbəqədər yaşın sonunda əyani-obrazlı hafizə ilə yanaşı, sözlü-məntiqi hafizə də inkişaf edir.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaq təxəyyülü özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Bütövlükdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların təxəyyülü zəif olur. Uşaqlarda ilkin yaradıcı təxəyyülün meydana gəlməsi onların fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Onlar oyun zamanı, hər hansı bir nağılı və ya hekayənin məzmununu nəql edərkən buraya öz əlavələrini də edirlər.

Bağça yaşının sonunda uşaqlarda sözlü-məntiqi təfəkkürün inkişafına başlanılır, artıq onlarda sözlərə istinad etməyin və mühakimə məntiqinin, anlamaların meydana gəldiyini göstərir. Bu dövrdə uşaqların nitq inkişafında da əsaslı dəyişikliklər baş verir. Onların söz ehtiyatı artaraq, təxminən 3000-4000-ə çatır. Uşaqların nitqi elə inkişaf etməlidir ki, onlar öz fikirlərini ifadə etməyi bacarsınlar. Nitqdəki qüsurlar onların təlim fəaliyyətini çətinləşdirə bilər.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən göründüyü kimi, məktəb yaşına çatmış uşaqlarda gerçəkliyi dərk edir, idrak prosesinin inkişafı cəhətdən kifayət qədər irəliləmişdir. Bunlar tədris proqramını mənimsəmək üçün lazımı imkan yarada bilər, lakin uşaqların məktəbə psixoloji hazırlığını təkcə bunlarla məhdudlaşdırmaq olmaz. Uşaqlarda qavrayış, diqqət, təxəyyül, hafizə, təfəkkür və nitq inkişafı ilə yanaşı, onların müxtəlif fəaliyyət növlərini, xüsusilə təlim

fəaliyyətini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmələri üçün bir sıra keyfiyyətlərə yiyələnmələri də zəruridir. Həmin tələblərə aşağıdakıları aid etmək uşaqların ümumi fiziki inkişafı, kifayət qədər bilik ehtiyatına malik olmaları, özünəməxsus "məişət" vərdişlərinə yiyələnmələri ünsiyyətə girmə bacarıqları, mədəni davranış, sadə əmək vərdişləri, nitqə, əsas psixi funksiyaların zəruri inkişaf səviyyəsinə, koqnitiv və əqli inkişaf səviyyəsinə yiyələnmək, əməkdaşlıq etməyi bacarmaq, davranışın ixtiyariliyi, oxumağa arzu və marağın olması. Bu zaman qavrayış, diqqət, hafizə, təfəkkür, nitq, iradə və s. kimi psixi proseslərin inkişaf səviyyəsi xüsusi rol oynayır. Bundan başqa, uşaqlarda təlim, öyrənməyə marağın, idrak tələbatının olması da məktəbə psixoloji hazırlığın əsas şərtlərindəndir. Bununla yanaşı, uşaqlarda təlim məqsətinə kimi müvəffəqiyyət qazanmağa tələbat, müvafiq özünüqiymətləndirmə və iddia səviyyəsinin inkişafı da zəruridir.

Gəldiyimiz nəticə ondan ibarətdir ki, məktəbyaşlı uşaqların psixofizioloji xüsusiyyətlərinin inkişafı uşaq üçün yaradılmış mühitdən bilavasitə asılıdır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda həm fiziki, həm psixofizioloji, həm də şəxsiyyət-yətyönümlü inkişafın keyfiyyəti fəaliyyət prosesi ilə şərtlənir. Belə ki, məktəb müxtəlif inkişafetdirici fəaliyyət sahələri uşaqlarda psixi proseslərin kompleks halında inkişafına yardım edir.

Ədəbiyyat

1. Əmrahlı L. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda psixoloji ləngimənin təzahür xüsusiyyətləri". Bakı: ARTPI-nin "Elmi əsərlər"i , 2005, №1.
2. Особенности памяти и мышление младших школьников, отстающих в развитии. Москва: "Педагогика", 1973.
3. Əzimli Q. E. Yaş və pədaqoji psixologiyanın müasir problemləri. Bakı, 2006.
4. Qədirov Ə. Ə. Yaş psixologiyası. Bakı, 2002.
5. Seyidov S. İ., Həmzəyev M. Ə. Psixologiya. Bakı: "Nurlan", 2007.

Учитывание индивидуальных особенностей детей во время приема в I класс Резюме

В статье рассматривается важность вопросов, связанных с психологическим развитием детей дошкольного возраста, учёт их индивидуальных особенностей. Отмечается, что развитие психо-физиологических особенностей у детей шестилетнего возраста зависит от созданной для них среды.

Incorporation of the individual characteristics of children in the time of admission to class I Summary

The article discusses the importance of issues related to the psychological development of preschool children, taking into account their individual characteristics. It is said that the development of psycho-physiological characteristics of children six years of age depends on the environment created for them.

S.M.QƏNİZADƏ YARADICILIĞINDA KÖRPƏLİK
PEDAQOGİKASI

Mehriban Şirzadova,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: Azərbaycan pedaqoqu və maarifçisi, körpə-
pedaqogikası, tərbiyə, cismani tərbiyə, mənəvi tərbiyə,
mədəynlər, milli tərbiyə.

Ключевые слова: педагог и просветитель Азербайджа-
на педагогика раннего возраста, телесное воспитание, ду-
шное воспитание, родители, национальное воспитание.

Key words: Azerbaijan pedagogue and educationist,
babyhood pedagogy, education, thing education, spirit
education, parents, nationa education.

Ümumi pedaqogika başqa elmlərə nisbətən müs-
təqil bir elm kimi son zamanlar formalaşmasına
məruz qalmayıb, onun tarixi çox qədimdir.

Bütövlükdə pedaqogika elminin meydana gəlməsinin qədim yunanlarla
bağlı olduğu məlumdur. «Pedaqogika» yunan sözü olub ədəbiyyatda «uşaq
tərbiyəsi», «uşaq himayə edən» və yaxud «yönəldirəm, tərbiyə edirəm»
mənasında işlənir. S.M.Qənizadə isə bu sözü «lələ» adlandırır. O yazır:
«Pedaqogika ləfzi yunan dilində "lələ" deməkdir ki, ibarətən tərbiyə elmi
müasirlikdə istemal olunur».

Bununla əlaqədar rast gəldiyimiz iki faktı da qeyd etmək yerinə düşərdi.
Çox maraqlıdır ki, «lələ» sözü, qardaş türk pedaqoji ədəbiyyatında, həm-
çinin Azərbaycan dastanlarında da rast gəlirik, məsələn, məşhur türk ma-
arifçisi, Ankara Universitetinin professoru Yəhya Akyüzün 1989-cu ildə
Ankarada nəşr edilmiş «Türk Egitim tarihi» (Başlanğıcdan 1988-ci ilə qədər)
kitabının çox dəyərli əsərinin «Osmanlı hökmdarları necə yetişdirilirdi?» bۆl-
müsündə deyilir: «Osmanlı şahzadələrini lələlər yetişdirirdilər. Osmanlı şah-
zadələrinin tərbiyə edilməsi, yetişdirilməsi haqqında ən çox bəhs olunanları
I Məhəmməd, II Bəyazid və başqaları idi»

«Lələ» sözü Azərbaycan aşiq dastanlarında çox rast gəlirik, məsələn,
«Əli və Kərəm» dastanında deyilir:

Ərzrumun gədiyinə varanda,
Onda gördüm burum-burum qar gəlir
Lələ dedi: gəl bu yoldan qayıdaq,
Dedim: dönmək namusuma ar gəlir.

Fikrimizcə, yuxarıda misal gətirdiyimiz hər iki mənbədə işlədilən «dələ» sözü yunanca «paydaqoqos» sözünü tam dolğunluğu ilə ifadə edir.

Beləliklə, böyük maarifçi S.M.Qənizadənin məqaləsində «dələ» sözünü fikrimizcə, çox yerində işlədilmişdir və elmi-pedaqoji ədəbiyyatda bir termini kimi istifadə olunması çox yerinə düşərdi.

Hər bir elm kimi, pedaqogika elminin də öz mövzusu, öz elmi idrak və tədqiqat sahəsi vardır. Hər bir elmin meydana gəlməsi və inkişafı cəmiyyətin ehtiyaclarından doğmuşdur. Pedaqogikanın meydana gəlməsi də ictimai istehsal prosesindən saxlamaq və onu inkişaf etdirmək üçün yetişməkdə olan nəslin daha effektiv hazırlanması tələbindən irəli gəlmişdir.

Pedaqogikanın meydana gəlməsi quldarlıq dövrünə təsadüf edir. Gənclik nəslin yetişdirilməsindən bəhs edən tərbiyə ictimai kateqoriya olub, yalnız insan cəmiyyətinə məxsusdur. Tərbiyə insan cəmiyyətinin formalaşması üçün əlaqədar olaraq meydana gəlmişdir. Əmək fəaliyyəti prosesində insanları maddi nemətlər istehsal etmək təcrübəsi yaranmış, get-gedə əməyə münasibət dəyişmiş və inkişaf etmişdir. İnsanların ictimai-tarixi həyatı prosesində tədricən onların təbiət və cəmiyyət haqqındakı təsəvvürləri də yaranmış və genişlənməmişdir. Beləliklə, cəmiyyətin inkişafı nəminə maddi nemətlərin istehsalı prosesində əldə olunan müəyyən təcrübənin gənc nəsle ötürülməsi ehtiyacı ortaya çıxmışdır. Yaşlı nəsil topladığı təcrübəni gənc nəsle verməklə onu ictimai həyata hazırlamışdır ki, bu fəaliyyət tərbiyə prosesinin obyektidir. Deməli, tərbiyə – insan cəmiyyətinin həyatı tələbinin obyektiv zərurətindən irəli gəlmişdir.

Pedaqogika elmidə də, digər elmlər kimi, daim inkişafda olmuşdur. Belə ki, cəmiyyətin həyat tərzini və ictimai münasibətlər dəyişdikcə, gənc nəsli tərbiyə metodları da dəyişmiş və inkişaf etmişdir.

Cəmiyyətin həyatı və inkişafı üçün tərbiyə də əmək kimi zəruridir. İnsanın ictimai həyatın müxtəlif sahələrində əldə etdiyi təcrübə çoxalaraq genişləndikcə, təbiət və cəmiyyət haqqında bilik və təsəvvürlər də artmışdır. Eyni zamanda bu bilikləri gənc nəsle çatdırmaq işi mürəkkəbləşmiş və bu işə xüsusi ustalıq, bacarıq tələb etmişdir. Beləliklə, əldə edilmiş təcrübəni ümumiləşdirmək və onu gənc nəsle ötürmək metodları haqqında fikirlər gənc nəslin tərbiyəsi ilə məşğul olan bir elmin – pedaqogikanın yaranmasına səbəb olmuşdur.

Məlum olduğu kimi, pedaqogikanın bir elm kimi formalaşması böyük çətinliklərlə müşayiət edilmişdir. Bu çətinliklərin ənənəvi pedaqogikadan pedaqoqu Y.A.Komenskinin (1592-1670) adı ilə bağlıdır. Elmi pedaqogikanın mühüm tərkib hissəsi olan məktəbəqədər pedaqogikanın meydana gəlməsində Y.A.Komenskinin xidmətləri böyükdür. Onun «Ana qucağı məktəbi» adlı məşhur əsəri (Bu kitaba «Ana məktəbi» də deyilir.– M.Ş.) bir sahədə ilk addım sayıla bilər.

Azərbaycan elmi-pedaqoji fikri tarixində isə bu məsələ Azərbaycan maarifçi-pedaqoqu S.M.Qənizadənin (1866-1942) adı ilə bağlıdır.

S.M.Qənizadənin fikrincə, «pedaqogika ən mühüm və ən vəsi (yəni geniş, vüsətli – M.Ş.) elmlərdən birisidir». Onun pedaqogika elminə verdiyi əlif də maraqlıdır. O, yazır ki, pedaqogika elmi insan tərbiyəsinin müxtəlif tərəflərini tədqiq edir. Bununla belə, əslində pedaqogika insan tərbiyəsinin əsas cəhətini öyrənir ki, bunlardan biri cism, yəni bədən tərbiyəsi, digəri isə ruh tərbiyəsidir. Göründüyü kimi, müəllif tərbiyənin iki növü – ruhi və cismani, müasir terminlərlə desək, mənəvi və fiziki tərbiyəni nəzərdə tutur. Müəllif fiziki tərbiyə ilə yanaşı mənəvi tərbiyədən də ətraflı bəhs etməyi əldə etsə də, əsərdə yalnız fiziki tərbiyə məsələləri şərh olunmuşdur. Buna baxmayaraq, o, tərbiyənin hər iki növünü bir-birindən təcrid etmir, birini digəri üçün əsas hesab edirdi. Fikrimizcə, həqiqətən də insanın tərbiyəsində hər ikisi də göstərilən hər iki cəhət əsas olub, tərbiyə işində aparıcı yer tutur. Müəllif bu iki cəhətdən birinin – fiziki tərbiyənin üzərində dayanır, onu daha geniş və ətraflı şərh edir. Müəllifin fikrincə, cismani tərbiyə, yəni bədən tərbiyəsi insanın sağlamlığına, uşağın daxili və xarici orqanlarının düzgün inkişafına xidmət edir.

Uşaqların fiziki tərbiyəsinə uşaq hələ ana bətnində olarkən başlamağı məsləhət görən müəllif bu prosesi üç mərhələyə bölür və hər birinin xüsusiyyətləri haqqında ata-analara çox ətraflı elmi-pedaqoji və tibbi məsləhətlər verir.

S.M.Qənizadənin fikrincə, insanların şüuru, idrakı, fəhmi, uzaqgörənliyi, qabiliyyəti, gözüaçıqlığı və s. hissələri onları digər varlıqlardan fərqləndirir və bu cövhərlərin bünövrəsi hələ ana bətnində ikən Allah tərəfindən qoyulur. Uşaq doğulanda göstərilən keyfiyyətləri öz vücudunda dünyaya gətirsə də, o cövhərlər hələ rüseyin formasında qalır, özünü büruzə vermir. İnsanın zatında qoyulan istedad cövhərləri ancaq tərbiyə yolu ilə parlayır, effektivliyi qazanır və onu istedadlı insan səviyyəsinə yüksəldir. «Alim, müəllim, vəzir, vəkil, həkim, memar və digər hünər sahiblərinin hamısı aciz cövhərlərdən bəslənib, kişi olublar. Anadan olanda ağzının yolunu tanımayan uşaq əl ilə bir gövhərdir ki, bütün nəcib və müqəddəs adamlar onlardan bəslənib, inkişaf ediblər. Bütün bunlar tərbiyə sayəsində mümkün olduğunda o cövhərlərə «sığal vermək» lazımdır və bu da asan iş deyil.»

Müəllifin fikrincə, insanın mövqeyi uca olduğuna görə onun tərbiyəsi də əzmlə zəhmət və hünər istər. İnsan orqanizminin xarici üzvləri buna oxşarlar ki, onların bəziləri teleqram, bəziləri telefon və bəziləri isə fotoqraf kimi hər gördüyünü, bildiyini əks etdirmək, xəbər vermək qabiliyyətinə malikdir. Bildiyimiz kimi, insanın beş xarici hissiyyət orqanı vardır ki, o

vaxtlar elmi dildə bunlar «Həvasi xəmsəyi-zahiri» (yəni beş xarici duyğu M.Ş.) adlanırdı. Bunlar aşağıdakılardır:

Birincisi – görmə hissidir ki, onun məqamı gözdür. İkincisi – eşitmə hissidir ki, onun məqamı qulaqdır. Üçüncüsü – iyilmə hissidir ki, onun məqamı burundur. Dördüncüsü – dadılmə hissidir ki, onun məqamı dilin üstüdür. Beşincisi – lamisə hissidir ki, onun məqamı dəri, əl və barmaqların başıdır. Bunlarla yanaşı, insanın daxili hiss üzvləri də mövcuddur ki, bunlar müştərək duyğu üzvləri adlanır.

S.M.Qənizadənin gəldiyi elmi-pedaqoji nəticələrdən biri budur: «Tərbiyə işində cism tərbiyəsi ruh tərbiyəsindən müqəddəmdir. Belə ki, əgər bədən sağlam olmasa, ruh asayışda (yəni rahatlıqda – M.Ş.) ola bilməz». Müəllif bu fikri təsdiqləmək üçün Qurani-Şərifdən bir hədisə istinad edərək yazır ki, elmlərin başı iki elmdir: birisi bədən (yaxud cism), o birisi isə din (yaxud ruh) elmidir ki, bunların hər ikisi bir yerdə pedaqogika elmidir. Həm də alimlər bədən elmini ruh elmindən üstün hesab etmişlər. Belə ki, insanın bədəni sağlam olmasa, insan «qabili-din», yəni qabil, hərtərəfli, ahəngdar insan ola bilməz. Ərəblər deyirlər: «Sağlam ruh sağlam bədəndə ola bilər». Bütün bunları mülahizə edən müəllif vurğulayır ki, cism tərbiyəsindən ruh tərbiyəsindən isə cismə təsiri çox böyükdür.

Müəllifin gəldiyi daha bir nəticə var: ruh ilə cismin bir-birilə sıx əlaqədə olduğunu valideynlər nəzərə almalı və hər iki cəhəti diqqət mərkəzində saxlamalı, yəni bir-tərəfə diqqət verib, o biri tərəfi nəzərdən qaçırmamalıdır.

Bunları əsas götürən müəllif əvvəlcə cism tərbiyəsinə aid fikirlərini şərh edir. Müəllifin fikrincə, cism tərbiyəsi uşağa lap körpəliyindən vacibdir və əslində cism tərbiyəsi hələ uşaq ana bətnində olan vaxtdan gərək başlansın. Belə ki, tərbiyənin əsası uşaq mayasının ana bətnində qərar tutduğu zamandan qoyulur. Böyük pedaqoq digər canlılar aləmindən, yəni heyvanat və nəbatat aləmindən misallar gətirir və göstərir ki, bütün yaradılmışlardan daha şərəflisi olan insanın tərbiyəsi də digər canlılardan seçilməli və onlardan fərqli olmalıdır. Uşaq ana bətnində olarkən öz anasının yaşayışının onun həyat tərzinə hər bir cəhətdən müştərəkdir, yəni şərikdir. Belə ki, hamilə qadın öz bətnindəki körpəyə öz qanından qida və öz canından ruh verdiyinə görə, təbii olaraq, öz məhsusatını, yəni öz hisslərini də ona verir və verməyə bilməz. Başqa sözlə, iki cism bir canda bir-biri ilə qan, qəlb və nəfəslə bağlı olduqlarından öz duyğularında, hisslərində də bir-birində ədalət aralana bilməzlər.

Müəllif vurğulayır ki, əgər qucağı uşaq ana qəzəbli olduğu zaman uşağa süd verərsə, uşaq xəstələnər. Ananın hər bir halında uşaq onun hisslərinə şərikdir. Odur ki, qadın hamilə olduğu zamanlar hansı vəziyyətdədirsə, həmin vəziyyət nəticə etibarilə doğulacaq uşağın bədənində də özünü göstərəcəkdir.

...məhkəmədir. Tərbiyə işində bu məsələyə ayrıca fikir verilməlidir. Başqa sözlə, ana bətnində olan uşağın sağlamlığı üçün ananın yaşayış tərzini diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu məsələdə təkcə analar deyil, həm də atalar diqqətli olmalı, qadınların həm ruhən, həm də cismən rahatlığının, sağlamlığının qayğısına qalmalıdırlar, çünki «Qurani-Kərimdə» deyildiyi kimi, qadınlar bir növ əkin sahəsidir. Həqiqətən də, qadınlar insaniyyət aləmində əkinçilik mənzilindədirlər, yəni «insaniyyət səmərəsi onlarda nəşv edir». Əkinçilik həyat mənbəyidir. Əgər əkin yeri, əkinçilik olmazsa, səmərəli məhsullar dünyada yox olardı. S.M.Qənizadə yazır: «İnsan ki, ona əşrafiməxluqat deyilib və onun eşqinə göylər, yerlər, ulduzlar yaranıb, səmərəyəməlndir ki, onun ziraətəgahı övrətdir». Qadın Allahın ən müqəddəs məxluqatıdır ki, onun ehtiramı kişilərə vacibdir. Bütün xalqlarda, dillərdə qadını «gözlə təərəf» yəni insaniyyətin gözəl təərəfi və ya gözəl yarısı adlandıırıblar.

Bütün dövrlərin qələm sahibləri insan övladına aid yazılarında göstərişlər və tövsiyələr hansı millətdə qadınlara hörmət və ehtiram çoxdursa, «o millətdə vətənpərvərlik, yəni millətpərəstlik hissi də güclü olur». «Hansı məmləkətdə torpaq əzizsə, torpaq əhlinə vətən məhəbbəti də artacaqdır». Müəllif buna misal olaraq qədim zamanlarda yunan və rusları, zəmanəmizdə isə bəzi Avropa və Amerika, Şərqi, xüsusilə də ingilis və yapon xalqlarını qeyd edir və göstərir ki, hazırda hər kəs öz ətrafına baxarsa, görə bilər ki, «hansı ocaqda və hansı evdə qadının ehtiramı və nüfuzu artıqdırsa, o evdə bin-bərəkət var». Müəllifin sözləri qadınların ən yaxşı əsərlərini qadın eşqinə, ana adına həsr etmişlər.

Ümumiyyətlə, böyük maarifçinin fikirlərində körpənin bədən tərbiyəsi, xüsusilə də ana bətnində tərbiyəsinə, başqa sözlə, körpəlik pedaqogikası ayrıca diqqət yetirilmiş və bu məsələ müxtəlif təərəflər şərh edilmiş, bu günümüz üçün də faydalı olan dəyərli fikirlər söylənilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə.Ə. Pedaqoji fikrimiz, dünənimiz, bu günümüz. Bakı: «Elm», 2000.
2. Əhmədov H.M. Azərbaycan pedaqoji antologiyası. Bakı: «Maarif», 2011.
3. Əhmədov C. Uşaq və zaman. Bakı: «Yazıçı», 1986.
4. Qənizadə S.M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: «Avrasiya Press», 2006.
5. Rüstəmov N. Məktəbəqədər pedaqogikanın tarixi. Bakı: BDU, 2004.

Педагогика раннего возраста в творчестве С.М.Ганизаде

Резюме

В статье говорится об одном из видных педагогов и просветителей Азербайджана в начале XX века С.М.Ганизаде, внесшем большой вклад в педагогическую науку. Раскрывая сущность высказываний С.М.Ганизаде, автор отмечает, что педагогическая наука учит телесному и духовному воспита-

нию детей. Советуя начать воспитание с материнской утробы, педагог выделяет три этапа этого процесса и дал родителям ценные научно-педагогические и медицинские советы об особенностях каждого из них. Автор статьи отмечает, что великий просветитель большое внимание уделял на воспитание детей раннего возраста. Он делает вывод о том, что мысли и идеи С.М.Ганизаде ценны и для сегодняшнего дня.

Early childhood pedagogy in the works of S.M.Ganizade

Summary

The article about one of the prominent educators of Azerbaijan in the XX century S.M.Ganizade, who have made a great contribution to science teaching. Revealing the nature of statements S.M.Ganizade, the author notes that the teacher, teaches science of corporal and spiritual education of children. Advising start a training with a mother womb, the teacher identified three stage of this process, gave parents valuable educational research and medical advice about features of each, author notes that prominent educator pays attention to the education of young children. He concludes that Ganizade's thought any ideas are valuable to this day.

ELAN

Oxucuların diqqətinə!

Sizə təqdim olunan «Məktəbəqədər ibtidai təhsil» jurnalına abunə yazılmağı unutmayın.

Jurnalın bir nömrəsi 2 manat 50 qəpik olmaqla, illik qiyməti 10 manatdır.

Jurnala bütün poçt məntəqələrində abunə yazıla bilərsiniz.

Oxucuların nəzərinə!

Məktəbinizin ibtidai siniflərində baş verən maraqlı hadisələr, metodik tədbirlər, öz iş təcrübəniz və başqa mövzularda Sizin yazılarınızı gözləyirik.

Redaksiya